د زړونو او دماغونو ماڼونه
عبدالجليل وجدي

د زړونو او دماغونو

ماینونه

PROPERTY OF
ARIC
Established
1989

ليكوال

عبدالجليل وجدي

۲۰۰۰/۱۳۷۹

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	د زړونو او دماغونو ماینونه
لیکوال	:	عبدالجلیل وجدي
خپروونکی	:	د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه-جرمني
د خپرونو لړ	:	(۱۰)
کمپوز	:	ذبیح الله شفق، دانش خپرندویه ټولنه ۲۵۶۴۵۱۳
د چاپ چارې	:	د افغانستان د کلتوري خدمتونو اداره، ۸۴۱۷۴۹
د چاپ کال	:	۲۰۰۰/۱۳۷۹
د چاپ ځای	:	ملت پرېس، لاهور
بیه	:	( )

يادګېرنه

دا اثر په جرمني کښې د پښتني فرهنګ

د ودې او پراختيا ټولنې د مشر

ښاغلي محمد آصف وردګ

په ځاني مالي پانګه خپور شوی

چې

ليکوال مننه ترې کوي او کورودانی ورته وايي.

فهرست

سرلیک	مخ
تعصب څه شی دی؟	۱
تعصبات د ټولنپوهنې په رڼا کښې	۱۲
نژادي تعصبات	۱۳
سیالي او نابرابري د تعصب ستر عوامل	۱۵
غلامي او تعصبات	۱۸
د کاتولیکانو او پروټسټانو ترمنځ شخړې	۱۹
اقتصادي جګړې او تعصبات	۲۱
شړونتیا	۲۵
د کاسټ سیستم	۲٦
د لال اقلیتونه	۲۷
د نوم ایستلو سیالي	۲۸
ډېرې بوګنوونکې مخامخ کېدنې	۳۰

سرلیک	مخ
ژېړ خطر په کاناډا کښې	۳۵
د قومي او نژادي اقلیتونو د پرمختګ عوامل	۳۷
جغرافیایي تمرکز	۳۸
د خپل منځي اقتصاد وده	۴۰
په پرمختیا کې د منځنۍ طبقې رول	۴۱
د تور پوستو ژوند یا د پرابلمونو عصاره	۴۲
د غلامۍ وراثت	۴۴
طبقاتي تضادونه او تعصبات	۴۸
ملکیت	۵۰
حیثیت	۵۱
قدرت	۵۱
د دریځ بې ثباتي	۵۳
د دریځ بې ثباتي او روحي فشار	۵۵
افغاني ټولنه او تعصبات	۷۱
اورد تاریخ:	۹۰
د زماني نوي بادونه او د تاریخ څرخ	۹۵
د لرغونتوب سترې دعواګانې	۹۸
د خراسان کږه پر شا پښتانه	۱۰۱
کله چې تاجیکان هم پښتانه وو	۱۰۲
د تاریخ او افسانو مشترک اتلان	۱۰۶
پر احتمالاتو ولاړ تاریخ	۱۰۸
یو دولت او دوه حکومتونه	۱۰۹
پښتنو تاریخ لیکونکو ته پېغور	۱۱۲
خپل ملت ته د نورو د فکر په هنداره کښې کتل	۱۱۳

سرلیک	مخ
د اوږده تاریخ بدبختۍ	۱۱۹
په یو ملت کښې بېل-بېل ملیتونه	۱۲۴
د رژیم له بندو صندو قونو راوتلي حقایق	۱۲۶
د ملي مسألې ساینټفیک حل	۱۲۸
د دوستۍ مېوه: پښتون دښمني	۱۲۹
د مخرجونو له پاره د صورتونو پېدا کولو هڅې	۱۳۰
د ملي وحدت د ماتولو هڅې	۱۳۲
روزل شوي جنایتکاران	۱۳۳
د اضدادو تشدیدولو له پاره	۱۳۶
انقلابونه خپلې سرې او شنې جامې	۱۳۷
د پښتنو فاشیستانو په لاس...	۱۴۳
کله چې پخې دوستۍ په...	۱۴۹
ملیت او ملت	۱۵۵
اتلسمه پېړۍ د ملي دولتونو جوړښت	۱۵۸
د امپراتوریو زوال	۱۶۴
د افغانانو نالیکل شوی اساسي قانون	۱۶۶
افغانستان او محروسه اسلامي دولتونه	۱۶۸
ژبنۍ تنوع	۱۷۳
پښتو او د افغانستان د تجزیې توره دوره	۱۷۶
له هرات سره تماس	۱۷۷
ملي استحکام	۱۷۸
د کار وېش	۱۷۸
دفترونو ته د پښتو لاره	۱۷۹
د پښتو ژبې او برتانوي استعمار ترمنځ...	۱۸۱

سرلیک — مخ

له پښتو سره د ټولو افغانانو مینه — ۱۸۲
د پښتو د تدریس نیمګړتیاوې — ۱۸۹
د پښتو د پرمختګ په مقابل کښې منفي مقاومت — ۱۹۱
له پښتو ژبې سره پارېدلې مینه... — ۱۹۳
له دوو عامو ژبو څخه د یوې ژبې... — ۱۹۸
یو دوه ژبی ملت — ۲۰۳
ملي ستم که کلتوري ستم — ۲۰۷
ژبني تعصبات او خارجي لاسوهنې — ۲۱۱
د ژبې د مسالې علمي حل — ۲۱۴
د ژبې د مسالې دیموکراتیک حل — ۲۱۷
اسلامي انقلاب او ژبني تعصبات — ۲۲۴
مذهبي اختلافات — ۲۲۶
ماخذونه — ۲۳۷

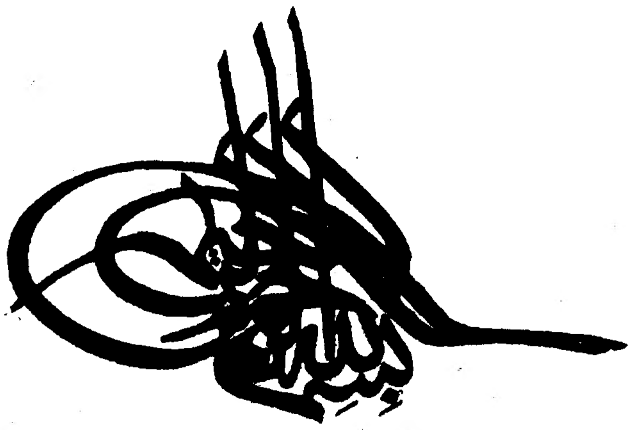

د ناشر خبري

د یوه هېواد او ملت د ترقی او پرمختګ راز د ملي مفکورې په پالنه، واکمنولو او د ژوند په ټولو چارو کښې د ملي ګټو د خوندي کولو او پلي کولو په کار کښې دی.

لکه څومره چې زموږ تاریخ لرغونی دی، همدومره ملي مفکوره زموږ په هېواد کښې ژورې، تاریخي او عنعنوي ریښې لري.

پخوانیو آریایانو به په ویدی سرودونو، ګاڅونو او اوستا کښې د خپلو اولادونو پنځېدنه له خدایه غوښته او د نارینه اولاد سوالونه به یې کول چې همدا هیله لا تر اوسه هم زموږ په ادب او خلکو کښې راپاتې ده، د بیت نیکه د:

دا وګړي ډېر کړې خدایه
لویه خدایه! لویه خدایه

مناجات د همهغو زړو دعاګانو او غوښتنو ادامه ده.

دوی د مېړو او سړو ډېرښت د دې له پاره غوښت چې له یوې خوا د آریانا زرخېزه او حاصلخېزه ځمکه پرې آباده کړي او له بلې خوا پر هېواد له هرې خوا راختلیو یرغلګرو مقابله او مقاتله پرې وکړي.

افغانان د دې ویاړ لري چې تر هر چا وړاندې یې د نړۍ لوی- لوی یرغلګر چې له یونان او لیرې ملکونو څخه زموږ تر کوره بریالي راغلي وو ځپلي، مات کړي او تښتېدلو ته اړ کړي دي. دوی یوازې د توري پر ډګر بریالي نه وو بلکه د سیاست او جهاندارۍ په ډګر هم مخکښ، نوښتګر او بریالي وو، میرویس نیکه په هېواد کښې داسې وخت د ملي حکومت خښته کښېښوده چې ګرده نړۍ د ملي دولت او حکومت له مفهوم نه بې خبره وه او د ده د ملي واکمنۍ تر عملي کېدو ۸۲ کاله وروسته د فرانسې لوی انقلاب نړۍ ته ملي حکومت او د اولس حاکمیت ور معرفي کړ. احمد شاه بابا داسې وخت دیوه شورایي حکومت بنسټ کښېښود چې امریکا څو لسیزې وروسته ورته ورسېده.

د هېواد اوږده تاریخ او اوږدو بنیادونو په هېواد کښې له ډېرو لرغونو زمانو څخه د افغانستان د ټولو قومونو ترمنځ د ملي وحدت ریښې ټینګې کړې او پیاوړې کړې او د دې وحدت عملي بڼه هغه وخت ډېره ښه لیدل کېدای شوای چې پر هېواد به بیروني یرغل وشو او د هېواد ټولو اوسېدونکو به په خپل خپل وار او خپل- خپل ځای کښې مقابله پیل کړه.

په دوو وروستیو پېړیو کښې د نړۍ د لویو ښکېلاکګرو (برتانیې او روسیې) د شرمېدلو ماتو پیل هم له همدې هېواد نه او د همدې ملت په لاسونو وشو، برتانیه د انګلستان له جزیرو نه زموږ د هېواد تر پولو پورې په نه ماتېدونکي ډول رارسېدلې او د هند طلایي مرغۍ یې ترلاسه کړې وه. لومړی ځل یې د ماتې تریخ خوند په همدې خاوره کښې وڅاکه او د ۱۸۴۱ کال په نومبر کښې د دې خونړي ښکېلاک په وړاندې د افغانانو پاڅون وُ او تر دوهم او درېیم پاڅون وروسته یې د انګرېزانو داسې ماته پیل شوه چې ټولو مستعمرو د مقابلې ځانې پرې راپورته کړل او د ښکېلاک دا خونړی ښامار چې

له کومو جزیرو نه راپاڅېدلی ؤ همهغو جزیرو ته په ځپلی دول ورتوول شو.

همدا راز روسي ښکېلاک چې زموږ تر پولو پورې په بریالیتوب او نه ماتېدونکي ډول رارسېدلی ؤ او غوښتل یې چې خپله دا دبرې لاره د هند تر تودو اوبو پورې ووهي او د ټولې نړۍ د خوړلو خوب ته عملي تعبیر ورکړي خو کله چې پر دې هېواد راواوښت نو بیا د هند د سمندر پر ځای د وینو په سمندر کښې ډوب شو او د ښکېلاک دا سور ښامار هم لکه د ښکېلاک د تور ښامار په څېر زخمي- زخمي او ټپ- ټپ بېرته د سایبریا یخو بیدیاوو ته ورستون شو.

دښمنانو چې په افغانستان کښې د وسلې په وسیله د برې لارې پر خپل مخ بندې ولېدې نو د یوې نړیوالې دسیسې له مخې چې د نړۍ لوی ځواکونه، زموږ ګاوندیان او زموږ نه لرې زموږ په هېواد کښې غرض لرونکي هېوادونه ټول پکښې شامل دي، یوې داسې حربې ته لاس واچاوه چې زموږ په ګران او تاریخي هېواد او زموږ په یو موټي ملت کې د راز- راز ژبنیو، سمتي، مذهبي او قومي تعصبونو ناروغي خوره کړي، هر چا د هېواد(او) بېلا بېلې وسله والې ډلې استخدام کړې او د تعصب په زهرو یې ولړلې او دې ډلو په کابل او نورو ولایاتو کښې خونړۍ قومي، ژبنۍ او مذهبي جګړې پیل کړې او داسې وحشیانه اعمال یې وکړل چې تاریخ ترې شرمېږي او تاریخ پرې شرمېږي خو بیا هم له نېکه مرغه دا جګړې برسېرنې او قشري پاتې شوې او د ملت متن او منځ ته یې نفوذونه کړای شو نو ځکه له اوږدې بې حکومتۍ سره- سره د هېواد اوسېدونکي د پخوا غوندې خپل ژوند کوي او جګړې د وسله والو ډلو له ساحې نه د اولسونو پراخو پرګنو ته ژور نفوذ نه لري خو بیا هم که دا نړیوال شیطانان ترمنځ وي نو وېره شته چې ورو- ورو خدایه مه کړې دا تعصبونه او کرکې د ملت متن او بطن ته نفوذ

وکړي نو په داسې حالت کښې د دې تعصبونو د عواملو، امثالو او چارې په باب خبرې کول، آثار خپرول يوه ملي مقدسه او سپېڅلې دنده ده چې ملي ليکوال او هغه کسان چې د پردو په لاړو نه دي لړل شوي او خپلې ملي ستونځې او ملي مسايل له ملي زاويې نه ګوري بايد ليکنې پرې وکړي او ډېر زيات پرې وغږيږي ځکه په تېرو دريو لسيزو کښې کمونستانو او بيا اخوانيانو د ملي مفکورې پر ضد ژور تبليغات کړي او د دوی تر ولکه لاندې يو بشپړ نسل يې تخدير کړی او له ملي مفکورې نه بېګانه کړی دی.

ښاغلی عبدالجليل وجدي چې يو سترګور ژورنالېست او ملي ليکوال او څېړونکی دی او د ملي مفکورې په لاره کښې يې ګټور آثار ليکلي دا دی په دې اثر کښې هم له تاسو سره مخامخ دی او په خاص دقت او بصيرت په هېواد کښې د راپېدا شويو مصنوعي تعصبونو او جګړو ريښې څېړي او د احساساتي کېدو يا طرف کېدو پر ځای په سړه سينه د "زړونو او دماغونو مينونه" راسپړي او خنثی کوي يې.

په جرمني کښې د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنه چې د خپل ځپل شوي او زيانمن شوي کلتور له پاره خدمت کوي په دې خاص او حساس وخت کښې د دې ګټور اثر چاپول د ملي دردونو د درملنې په لاره کښې يو ګټور ګام ګڼي او خپلو درنو هېوادوالو ته يې وړاندې کوي.

په مينه

د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنه

جرمني

۲۶ / ۱ / ۱۳۷۹ - ۱۷ / ۳ / ۲۰۰۰

سریزه

زموږ هغو دښمنانو چې له موږ سره یې د مخامخ جګړې همت نه دی لرلی، زموږ د تباهۍ له پاره ډېرې ډاسې خطرناکې وسلې او وسیلې په کار واچولې چې په سترګو نه لیدلې کېدلې خو تخریبي قدرت یې ډېر زیات وُ. له دې ټولو وسلو څخه چې نړیوالو یې هم حساب نیولی دی هغه تر ځمکه لاندې ښخ کړل شوي ماینونه دي چې ډېر افغانان یې په شهادت رسولي یا یې معیوب کړي دي.

د ملګرو ملتو ماهرین او چارواکي وايي چې په افغانستان کښې تر لسو ملیونو زیات ماینونه تر مځکه لاندې ښخ کړل شوي دي. اوس نو که موږ د افغانستان ټول نفوس په تخمیني توګه (۲۰) ملیونه

کسان وکړو بیا نو تقریباً د هرو دوو افغانانو د مرګ او ژوبلې له پاره یو ماین ښخ کړل شوی دی. په دې توګه د افغانستان د دښمنانو او د دوی د ګوډاګیانو نقشه دا وه چې د دې لړغونې هیواد ټول قومونه تباه شي یا دومره کمزوري کړل شي چې بیا د یرغلګرو قواوو په مقابل کښې هغه مقاومتونه ونه ښیي چې څو ځله یې ټوله دنیا ګوته په غاښ حیرانه دروله ده.

البته اړوندو بین المللي مؤسسو د هغو فزیکي ماینونو حساب نیولی دی چې تر ځمکه لاندې ښخ کړل شوي دي. مګر هغه ماینونه چې د کینو او تعصباتو په بڼه په زړونو او دماغونو کښې د تبلیغاتو په ذریعه ځای په ځای شوي دي، د ددوی له نظره لوېدلي غونډې دي ځکه دوی فکر کوي چې دا په خپله د افغانانو کار دی چې د تخریب عواملو ته په خپلو زړونو کښې ځای ورکړي. بله خبره داده چې د زړونو او دماغونو دا ماینونه د فزیکي وسایلو په مرسته نشي خنثی کېدلی بلکه د افغانانو خپل غوره اخلاق، سپېڅلي دیانت او د ورورولۍ علایق کولای شي چې هغه له منځه یوسي.

تعصبات هغه ماینونه دي چې تخریبي ساحې یې له هرډول فزیکي ماینونو څخه ډېرې پراخه او ژورې دي. د فزیکي ماینونو خصوصیت دا دی چې هغه بس کرس کوي او چوي او په څو شېبو کښې خپله د تباهۍ عملیه سر ته رسوي. خو د زړونو او دماغونو د زجر او تکلیف ساعتونه، شپې ورځې او کلونه ډېر اوږدېږي، په سرونو کښې د مېښونو وهل، د مېړونو، ورونو او پلرونو په مخکښې د پاک لمنو نجونو او مېرمنو بې عزته کول، د غرونو په سیاه چالونو کښې د مخالفو ډلو یا سیالو قومونو او قبایلو د افرادو سره د ناوړه سلوک کول او نور ډېر داسې غیر انساني اعمال د زړونو او دماغونو د ماینونو ډېر

ناوړه اثرات دي. تخریبي نتیجې یې دومره زیانمنې دي چې د یو ملت په زړه او ضمیر کښې د ناسور زخمونه جوړوي.

څو کلونه دمخه، د آزاد افغانستان د لیکوالو د اتحادیې مشر پروفیسر رسول امین په تعصباتو باندې یو وړوکی کتاب لیکلی ؤ او په هغه کښې یې له نورو لیکوالو او څېړونکو څخه هم غوښتنه کړې وه چې د تعصباتو په خلاف قلمي جهاد پیل کړي. ښایي چا په دې باره کښې څه لیکلي هم وي خو د خپل ژوندانه محدودیتونو ماته دا موقع نه ده برابره کړې چې د تعصب په ضد د بل چا څه لیکنې ولولم یا ښایي په دې باره کښې ډېر څه کم لیکل شوي وي.

د تعصباتو په ضد مبارزه او قلمي جهاد د هر افغان د غاړې فرض دی. نو ما هم وغوښتل چې په دې قلمي جهاد کښې د خپلې وسې سره سم برخه واخلم. ځینو ملګرو (کوریې دې ودان وي)، یو شمېر داسې کتابونه راکړل چې د ټولنپوهنې او ټولنیزې ساپوهنې په باره کښې په تېره بیا د تعصباتو په باره کښې یې نسبتا تازه څېړنې لرلې.

په دې کتابونو کښې چې د تعصب له پاره کوم جامع تعریف وړاندې شوی و، د لیکنې له پاره یې زما جرأت ډېر کم کړ ځکه چې هم ټولنپوهنې (سوسیالوجی) او هم ټولنیزې ساپوهنې (اجتماعي روان شناسی) له "تحقیق څخه مخکې قضاوت کولو" ته تعصب ویلی دی. ورسره یې دا خبره هم کړې ده چې که د تعصب له پاره دغه تعریف سم وبلل شي نو هرڅوک څه ناڅه لږ یا ډېر متعصب دی. یعنې دغه عادت عام شوی دی چې د تور او سپین د معلوملو نه دمخه قضاوت کوي. نو څوک چې په عاجله توګه د ژبې په سر قضاوتونه کوي که ډېر نه وي لږ خو متعصبین بلل کېږي. رښتیا خبره دا ده چې د افغانستان په باب د یو چا لیکل شوي تاریخ زه وځورولم ځکه چې په هغه کتاب کښې هم د تحقیق نه مخکې

قضاوتونه شوي وو. نو له ما سره هم داسې ویره پیدا شوه چې نه د تعصب په باب زما لیکنه هم د تعصب رنګ ونه لري او په ما هم د هغه ډاکټر کانه ونښي چې د زېړي د ناروغۍ د معالجې په وخت کښې په خپله هم په دې ناروغۍ اخته شو. دا ویره له دې امله ما ته پیدا شوه چې په دې باره کښې له ما سره د پوره تحقیق له پاره امکانات ډېر محدود وو. حقیقت دا دی چې هر تحقیق په تېره په اجتماعي مسایلو کښې ډېر ګران کار دی.

د فزیکي موادو او موضوعاتو په باره کښې څېړنې مشکل کار نه دی ځکه چې مواد که خصوصیات لري خو شعور او کلتور نه لري هرڅه چې د هغو په باره کښې وویل شي نو دغه مواد د ردولو له پاره ژبه نه لري. خو که چېرې د انسانانو د یو ګروپ په باره کښې څه وویل شي او هغه خبره بیا په دوی بده ولګېږي نو په سرې باندې ډېرې خولې ورپرانستلې کېږي ځکه خو د تعصباتو په باره کښې څه لیکل داسې ساده او آسانه کار نه دی چې غبرګون ونه لري.

دې موضوع ځو ورځې زما ذهن او دماغ مصروف وساته خو آخر مې خپل فکر داسې سلا راکړه چې د "تا نه بنیم خو ته یې واوره" له چل ول څخه کار واخلم او خبره د خپل هېواد له خلکو څخه لیرې بوځم او خپلو هېوادوالو ته په بل ځای کښې د تعصباتو ډولونه وښیېم او د هغو د څرنګوالي په باب ورسره خبرې وکړم. نو د مطالعې له پاره مې یوه داسې ټولنه تر مطالعې لاندې ونیوله چې هغه له موږ څخه لرې یعنې په بله قاره کښې پرته ده. دا ټولنه د شمالي امریکا ټولنه ده چې د مختلفو قومونو، نژادونو او مذهبونو څخه جوړه شوې ده. د دې ټولنې محققین هم خپل اجتماعي عیبونه نه پټوي او هغه د داسې موضوعاتو په حیث مطالعه کوي چې

باید وپېژندل شي. لکه څنګه چې جسماني ناروغۍ د ډول ډول میکروبو د مداخلې نتیجې وي، اجتماعي ناروغۍ هم خپل خپل عوامل لري نو که یوه ټولنه خپل اجتماعي معایب د ځینو ناروغیو په څیر پټ وساتي نتیجه یې اجتماعي تباهي ده.

همدا سبب دی چې امریکایي پوهانو په خپله ټولنه کښې د تعصباتو په ټولو عواملو باندې رڼا اچولې ده. نورو غربي پوهانو هم امریکایي ټولنه چې له مهاجمینو او مهاجرینو څخه جوړه شوې او د تماسونو او ټکرونو ډېرې زیاتې او ډول ډول خاطرې لري، د اجتماعي موضوعاتو په تېره د تعصباتو د مطالعې له پاره په خاصه توګه یوه مناسبه ټولنه یا په بله ژبه د اجتماعي مسایلو د پېژندنې له پاره یو ښه لابراتوار ګڼلې دی.

زموږ له پاره په خاصه توګه جالبه خبره دا هم ده چې امریکایي ټولنه، سره د دې چې له موږ څخه ډېره لرې پرته ده خو ځینې اجتماعي خصوصیات یې له موږ سره، لږ یا ډېر، نژدې والی لري. افغاني او امریکایي ټولنو، تقریباً په یو وخت کې، داسې یو او بل ته ورته اجتماعي تحولات کړي دي چې، مختلفو قومونو، ژبنیو او مذهبي ټولنیزو ګروپونو په خوښه او رغبت، له دوی څخه په ماډرنه بڼه، هلته او دلته د یو یو ملت یا یو یو دولت جوړول ممکن کړي دي. د امریکې د جمهور رئیس یو پخواني مرستیال سپیرو اګنیو چې د ۱۳۴۸ لمریز کال په جدي کښې افغانستان ته راغلی وُ، په خپله یوه وینا کښې وویل چې د آزادۍ او خپلواکۍ سره مینه د افغانانو او امریکایانو یو مهم ګډ صفت دی چې افغانان په دې باره کښې یو څه وړاندې والی هم لري. ځکه چې جارج واشنګټن چې موږ یې د

خپل هېواد پلار بولو، پنځلس کلن ؤ چې لوی احمدشاه بابا افغانستان په ۱۷۴۷ کښې جوړ کړ[1]

بله خبره دا ده چې کورنيو جګړو هم په امريکا کښې او هم په افغانستان کښې د دواړو ملتونو د ويار دغه خوشحالي وغمولـه. دلته او هلته کورنۍ جګړې هم په يو وخت يعنې د ۱۹ پېړۍ په زړه کښې روانې وې. البته داسې يو توپير پکې شته چې د افغانستان کورنيو جګړو تر ډېره حده د کورنيو د افرادو تر منځ د جګړو خصوصيت درلود لکه څنګه چې د تيمورشاه زامنو د پادشاهۍ له پاره په خپلو کښې جنګونه کول، همداسې جګړې د امير دوست محمد خان په اولاده کښې هم تکرار شوې که څه هم په دې جنګونو کښې د افغانستان قومونه رابښکېل شوي وو خو هغو اساساً د ځو قومونو تر منځ د جګړې ماهيت نه درلود. اما د امريکې په جګړو کښې قومونه، ايالتونه او مذهبونه يو د بل مخې ته په جګړه کښې درېدلي وو. له همدغه امله د امريکا قومي، نژادي او مذهبي تعصبونه زموږ له ژبنيو، قومي او مذهبي اختلافاتو څخه ډېر سخت وو.

په امريکا کښې د غلامۍ موسسې د هغه هېواد تعصباتو ته يو بل کرغېړن رنګ هم ورکړی ؤ په داسې حال کښې چې زموږ د ټولنې لمنه له دغه کرغېړن داغ څخه پاکه وه.

که څه هم د افغانستان خاصو اجتماعي شرايطو زموږ په ټولنه کښې د تعصباتو د ودې زمينې کمزورې کړې دي سره د دې هم خارجي لاس وهنو وخت په وخت زيار ايستلی دی چې زموږ په ټولنه کښې تعصبات راپيدا کړي.

په بېلو بېلو ټولنو کښې سرته رسېدليو مطالعاتو ثابته کړې ده چې د ټولو تعصباتو مور او پلار "نابرابري او رقابت" دی. کله چې د

[1] د اصلاح ورځپانه ۱۳۶ګڼه د ۱۳۴۸ لمريز کال د جدي ۱۹

ژوندانه شرایط او د ګټو وټو فرصتونه څه ناڅه سره برابر شوي دي د تعصباتو جرړې هم پرې کړې شوې دي. البته دا شرایط په ټوله دنیا کښې عمومیت لري زموږ په هېواد کښې هم قومي خوابدی هغه وخت راپیدا شوې دي چې حکومتونو د افغانستان قومونو ته د خپلو خاصو اداري پالیسیو له مخه په یوه سترګه نه دي کتلي. له داسې تبعیضي روشونو څخه دوه ډوله ځورېدنې مینځ ته راغلې دي چې په یو ډول باندې یې د "ملي ستم" او پر بل ډول باندې یې د "کلتوري ستم" نومونه اېښودل شوي دي. شاهي حکومتونو کله کله د ملي وحدت د ساتنې په نامه له عجیبو او غریبو روشونو څخه کار اخیستی دی. مثلاً تیمورشاه لکه چې ځینې تاریخ لیکونکي فکر کوي له دې امله د مختلفو اقوامو او قبایلو سره خپښی وکړې چې له دې لارې د افغانستان ملي وحدت تأمین کړي خو نتیجه د ده د هیلې په خلاف وه او شاهزادګانو په خپل مینځي جګړو کښې ماما خېل قومونه هم رابنکېل کړل. په وروستیو وختو کښې پادشاه له دې امله ځان د ملي وحدت مرکز وباله چې په نژادي لحاظ یې ځان له یو قوم او په ژبني لحاظ یې له بل قوم سره تړلی او ګنډلی و.

بله خبره دا ده چې داخلي حکومتونو کله کله د امنیت ساتنې په پلمه د "بېل یې کړه ایل یې کړه" له پالیسۍ څخه که څه هم یوه استعماري پالیسي ده کار اخستی دی چې له بده مرغه شواهد یې په افغانستان کښې زیات دي. په دې توګه خپلو او پردیو حکومتونو زموږ په ټولنه فرمایشي یا مصنوعي تعصبات هم تحمیل کړي دي چې ځینې شواهد یې په دې لیکنه کښې راوستل شوي هم دي.

معمولا په ټوله دنیا کښې هغه قومي ګروپونه د تعصباتو او توپیرونو ښکار شوي دي چې کوچني دي یا په اقلیت کښې واقع

شوي دي. دې قومونو د خلاصون له پاره دوې لارې په کار اچولې دي چې يا يې د مسلطو قومونو په ضد اتحاد کړی دی، يا يې په پټه خوله کار کړی دی، هنرونه او مهارتونه يې زده کړي دي چې دا يوه ډېره کاميابه طريقه وه او ده. دوی له دې لارې په لنډه موده کښې خپل ځانونه په اقتصادی او اجتماعي ليول له نورو سره برابر کړي دي. په امريکا کښې تورپوستو چې له ټولو څخه د ناوړو تعصباتو ښکار شوي وو له دې لارې خپل ځانونه له سپين پوستو سره برابر کړل.

په هر صورت په دې ليکنه کښې له يوې خوا ډول ډول تعصبات شرح شوي دي له بلې خوا په هغو لارو چارو هم رڼا اچول شوې ده چې تعصبات له مينځه وړي. البته د تعصباتو له مينځه وړل د صالحو ملي حکومتونو تر ټولو لويه وظيفه ده، مګر تعصبات اصلاً او اساساً د خلکو يوه اجتماعي ناروغي ده چې دوی بايد په خپله هغه او د هغې عوامل وپېژني او په خپله يې د معالجې لارې ولټوي. يوه تر ټولو مهمه لاره يې موږ ته رحمان بابا راښودلې ده او هغه دا ده چې:

په ښه خوی له بدخواهانو بې پروايم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا يم

کله چې په هندوستان کښې ګاندي په دغه لار روان شو نو د آزادۍ پړاو ته نسبتاً په آسانۍ سره ورسېد او کله چې د امريکې د تور پوستو مشر ډاکتر مارټين لوترکينګ دغه لاره خوښه کړه نو مبارزه يې په نرمۍ لکه اوبه د تعصباتو د اور سزا شوه تر ټولو وروستی شخصيت چې په دغه لاره کښې يې د کاميابۍ ګامونه واخستل د جنوبي افريقې ملي مشر نلسن مانديلا دی. که څه هم دی په

جنوبي افريقا کښې د تورپوستو د اکثريت مشر و، خو د سپين پوستو د اقليت په مقابل کښې يې له وچ زور څخه کار وانخيست او د تعصب اورونه يې په پاکو او نرمو اوبو ساړه او مړه کړل.

په پای کښې اعتراف کوم چې ما د يو لړ زياتو مشکلاتو او محدوديتونو له امله د دې مهمې ضروري موضوع حق په ځای کړی نه دی، ښايي زما په کار کښې ډېرې نيمګړتياوې وليدل شي هيله ده چې هغه د نورو محترمو ليکوالو او څېړونکو له خوا له مينځه يوړل شي او دوی وکولای شي چې په افغاني ټولنه کښې د موجودو تعصباتو عوامل وڅېړي او د دې اجتماعي ناروغۍ د معالجې له پاره مجربې نسخې تجويز کړي.

ومن الله التوفيق

عبدالجليل وجدي

کوټه - جنوبي پښتونخوا

د اپريل/۴/۱۹۹۹

PROPERTY OF ACKU 8965

تعصب څه شی دی؟

تعصب يوه روحي او اجتماعي مزمنه ناروغي ده. د دې ناروغۍ د تشخيص او معالجې د پاره، مجبورېږو چې د ساپوهنې (روان شناسۍ) او نورو اړوندو اجتماعي علومو مرسته تر لاسه کړو. ښه به دا وي چې لومړی د ساپوهنې په تېره د ټولنيزې ساپوهنې (اجتماعي روانشناسۍ) له لارې، د دغې ډېرې پېچلې موضوع سختې ترل شوې غوټې سره خلاصې کړو او يا د هغو د خلاصولو هڅې وکړو.

د ټولنيزې ساپوهنې د پوهانو له نظره تعصب د هغو کړو وړو او انګېرنو مجموعه ده چې د بې خونده، مبتذلو او کليشه يي عقايدو، د کرکې او دښمنۍ له احساساتو څخه جوړېږي او د توپير او تبعيض د لارو چارو خوا ته هڅه او ميلان لري.

هسې خو د هېڅچا په ځان دا نه لوربېږي چې د تعصب کرغېړن داغ وربانديې ولګول شي خو له بده مرغه دا يوه داسې ساري او مزمنه ناروغي ده چې په هرچا کښې يې پټې او ښکاره نخښې نښانې شته. البته له خپل ځان، خپلې کورنۍ، خپلې قبيلې، خپل قوم او ملت سره مينه طبيعي، پاکه او سپېڅلې ده خو که دا مينې له خپلې سپېڅلې پولې واوړي بيا نو له نورو سره د کرکې رنګ ورو ورو ورباندې زياتېږي.

د ساپوهنې يو ماهر ارچي بونکر (Archie Bunker) چې په انګرېزي ژبه کښې د (Prejudice) يعنې تعصب او د (Prejudge) يعنې له تحقيق څخه مخکې قضاوت، تر منځ لفظي شباهت ته ګوري نو د دواړو کلماتو تر منځ د معنی هم آهنګي راپيدا کوي او تعصب له پوښتنې او ګروېږنې يا تور او سپين معلوملو څخه دمخه بېړنی قضاوت يا پرېکړه ګول بولي او وايي که تعصب همداسې وي نو بيا هر څوک څه ناڅه متعصب دی.

سپک تعصبونه له کوچنيو او بې پروا تبصرو څخه پيل کېږي د مثال په توګه که د "کوترې له کوترو سره او بازان له بازانو سره الوزي" او يا "زاغ با زاغ نشيند کبوتر با کبوتر" متلونو څخه په بې پروا تبصرو کښې غلط مفهومونه واخستل شي. نو دغه کار د سپکو تعصباتو د پيدايښت او ودې د پاره شرايط برابروي.

بيا خبره دې حد ته رسېږي چې د تعصب کرغېړنې کرښې په يو ريستورانت کښې د يو نژادي ګروپ مېزونه له بل نژادي ګروپ څخه جلا کوي تر دې چې د ښوونځيو تر منځ هم د توپير او تبعيض کرښې ايستلې کېږي او د ښوونې او روزنې سپېڅلی چاپېريال د تعصب له ککړتيا څخه خوندي نه پاتې کېږي.

د سخت تعصب منشأ څه شی ده؟ دا هغه لويه پوښتنه ده چې تل د ساه پوهانو په مخکې پرته ده. يو شمېر يې په دې نظريه دي

چې محرومیت د تېري او تجاوز سبب ګرځي. د دې تیوري پلویان وايي ډېر ځله داسې کېږي چې د محرومیت اصلي عامل په خپله د متعصب انسان څخه ورک وي او دی خپل زړه په نورو لارو چارو تشوي. کله کله داسې هم احساسوي چې کرکه یا دوښمني د انسان د فطرت له اجزاوو څخه ده. د تعصب دا ډول ناروغان د هر پردې یابو نوي لیدل شوي انسان یا یو شي په مقابل کښې یو ډول د شک یا کرکې نه ډک حساسیت ښکاره کوي.

یو بل ساپوهاندادورن (Adorn 1950) استبدادي خوی لرونکي خوک هم د متعصبانو له ډلې څخه بولي او وايي چې دا ډول کسان د داسې یو بصیرت څخه محروم وي چې د نورو احساسات وربانديې پېژندل کېدای شي، دا ډول کسان خپل استبدادي احساسات پر نورو بانديې تحمیلوي. دا هغه کسان دي چې میندو او پلرونو یې په غوږونو کښې د حکم منلو او اطاعت کولو وچې خبرې ور څخولې وي. یعني دا چې پلار یې ورته ویلي وي "هلکه! زه چې څه درته وایم هغه به کوې اوبس" ادورن، چې په خپله امریکايي ټولنه بانديې کومه څېړنه کړې ده لیکي چې له هرو پنځو امریکایانو څخه یو یې په دې کته ګوری کښې راځي. دی وايي داسې یو احتمال نشته یا لیرې برېښي چې دا ډول خلک په خپلو ځانونو کښې بدلون راوستل وغواړي. له دې پنځو امریکایانو څخه یو یې په هغه کته ګوری کښې راځي چې د خپلې هوښیارۍ او زړه سوي په برکت یې خپلې غاړې د تعصب له زنځیرونو څخه آزادې ساتلې دي یا له ګوزاره کوونکو او توافق کوونکو کسانو (Contorming Personalities) څخه دی، چې له نورو ګروپونو سره د مخامخ کېدو، د دوی له عاداتو سره د آشنا کېدو او د دوی د ښو خویونو په خپلولو سره د متعصبو ګروپونو له ساحې څخه وځي.

د یوې څېړنې لـه مخې چې دریـو تنـو سـاپوهـانو کـارلینز، کـافمن او والټرس په ګډه سره کړې ده، داسې څرګندېږي چې په امریکـا کښې لـه ۱۹۳۳م کـال څخـه تـر ۱۹۶۹م کـال پـورې د بیلـو-بیلـو نـژادي ګروپونـو د محصلینـو ترمنځ تعصب په پرلـه پسې تـوګه کم شـوی دی لکـه چې پـه ۱۹۶۹م کـښې د یـهودیانو، تـورپوسـتو او چینـایي محصلینـو تـر مینـځ اړیکـې پـه مثبـت حـالت کـښې لیـدل شـوې دي. خـو دغـه پوهان نظریه ورکوي لا تـر اوسـه پـورې پـه امریکـا کـښې هغـه وخـت نـه دی رارسـېدلی چې د تعصبـاتو د لـه مینـځه وړلـو د پـاره "اخلاقـي قـانون" جـوړ کـړل شـي څکـه چې د تـوپیر او تبعیـض مدافعین لا تـر اوسه پورې تـر سترګو کـېږي. یـوازې د ټولنـې اخلاقـي نورمونـه کـولای شـي چې د یـوې ټولنـې دغړو پـه تعصبـاتو بـاندې صـابون ووهـي. پـه دې تـوګه دغـه پوهـان خپلـې اوړې سـپکوي او د موضـوع درونـد بـار د ټولنې په نورمونـو بـاندې اچـوي. غـټه خـبره دا ده لکـه څنګه چې پـه شـېړو یـا اوو میلـو کـښېلهجـې تغیـیر مومـي هماغسـې نورمونـه هـم بدلـېږي مثـلاً کـېدای شـي چې د یـوې ټولنـې "اخلاقـي نـورم" پـه بـل ځای کـښې یـو کـړلی رواج وبلـل شـي. کـه خـبره داسې وي نـو بیـا د بېلابېلـو ټولنـو نورمونـه ټول مسـائل نشـي حـل کـولای نـو پـه دې موضوع کـښې هـم د نـورو مسـائلو پـه څېر علمـي څېړنـو تـه سـخته اړتیـا محسوسېږي پـه تـېره بیـا ټولـنیزې سـاپوهنـې تـه د امیـد سـترګې اوړي چې د تعصبـاتو د پیچلـې موضـوع پـه بېلابېلـو اړخونـو بـاندې رڼا واچوي. خـو دا کـار هـم د خولـې د خـبرې هومـره آسـان نـه دی بلکـه دغـه "ځوانـه پوهنـه" دې موضـوع او دې تـه ورتـه نـورو (روحـي-اجتمـاعي) مسـائلو پـه څېړنـه او مطالعـه کـښې لـه ډول ډول خنـډونو او پېچومو سره مخامخ کـېږي. هـرڅوک خپـل ژونـد پـه یـو کـوچنـي ګروپ کښې چې کـورنـۍ بلـل کـېږي پیـل کـوي. کـورنـۍ لومړنـۍ سـلول دی. لـه همدغـه ځای نـه د ژوندانـه اجتمـاعي سـاحه پراخـېږي ورسـره لـوی

لوی او پیچلي اجتماعي ګروپونه جوړېږي چې په یوه ماډرنه او عصري ټولنه کښې یو لړ متقابل عملونه مینځ ته راوړي او د ګډ ژوندانه ساحې پراخوي. ټولنیزه ساپوهنه دغه ګروپونه، د هغو جوړښت یو پر بل یې اغېزې او په فرد باندې د هغو ټولو اغېزې تر مطالعې لاندې نیسي.

د خلکو د جامو ډولونه، کړه وړه، د بدن د غړو عادي او غیر عادي حرکات، د خبرو اترو طرز، موږ ته د یوې سرپټې روحي موضوع په باره کښې یو څه په سکېچ برابر معلومات په لاس راکوي. ساپوهان د دغو ظواهرو له مخې خلک په بېلابېلو کټګوریو کښې راولي. خویونه او کلچرونه یې یو له بل سره مقایسه کوي او خپلې نتیجې ورڅخه اخلي. دوی معمولاً له دې ډول اخستنو، تاثراتو، مقایسو او استنباطونو څخه صحیح معلومات تر لاسه کولای شي. خو داسې تیاره ګوټونه هم راپیدا کېږي چې د څېړنې مخه په غلطو لارو ورګرځوي او څېړونکې هم د اشتباهاتو په لوري بیایي، د اشتباهاتو امکانات هغه وخت پیاوړي کېږي چې مربوط معلومات او تاثرات په سطحي توګه اخستل شوي او د خپلې موضوع د پاره کافي نه وي او یا په غلطو طریقو سره په کته ګوریو کښې راوستل شوي وي. ښه به دا وي چې هغه موارد وپېژنو چې د اشتباهاتو سبب ګرځي.

له هغو مواردو څخه چې اجتماعي څېړنې د اشتباهاتو له خطر سره مخامخ کوي یو یې هم کلیشه یي نظریات (Stereotypes) دي. زیاتره دا ډول نظریات فرضي وي او د تعصباتو په بنسټ درول شوي وي. کېدای شي چې دا ډول کلیشه یي او مبتذل نظریات د حقیقت کوم زړی ولري خو هغه به د تحریفاتو توري پردې د خلکو له نظره پټ کړی وي. ساپوهان وایي چې په کوچني توب کښې زده کړل شوي کلیشه یي نظریات، په انسان کښې په دې نظریاتو

باندې د ټينګار کولو عادت ډېر پياوړی کوي. که په افغانانو کښې د تعصباتو نمونې تر مطالعې لاندې ونيولې شي نو سړی پوهېږي چې زموږ کور کليشه يي او قراردادي نظرياتو وران کړی دی او همدغه فرضي نظريات دي چې زموږ زړونه يو له بل څخه توروي. له بده مرغه قراردادي او کليشه يي نظرياتو تاريخي څېړنو ته هم لاره پيدا کړې ده چې په خپل ځای کښې به ورباندې مفصل بحث وشي

منطقي مغالطې هم د اشتباهاتو سبب ګرځي مثلا که کله يو څوک په خپلو کړو وړو کښې موږ ته يو څه راوښيي نو موږ داسې ګڼو چې د ده نور کارونه به هم داسې وي. د ساري په توګه که يو څوک په کوم مجلس کښې بې پروا خبرې کوي نو په لومړي نظر دغسې يو څوک موږ ته يو بې پروا مغرور يا غير منطقي سړی معلومېږي. که دی يو ټولنيز ګروپ (مثلا، کورنۍ، قبيلې يا قوم) ته منسوب وي نو داسې يې ګڼو چې د ګروپ نور افراد به هم داسې وي.

داسې هم پېښېږي چې د يو چا په باره کښې چې ټوکې او مسخرې نشي کولای يا يې نه خوښوي، په ظاهري بڼه هم لټ ښکاره کېږي تېزي او چالاکي ونه لري او په زور يې له خولې څخه خبرې اخستل کېږي، داسې فکر وشي چې دغه سړی يو غبي انسان دی. خو دی به په حقيقت کښې ډېر پوه او ذکي انسان وي. ده ته به خپل ګروپ (مثلا کورنۍ) يا يې کلچر دا ورښودلي وي چې په مجلس کښې به درونډ کښېنې، له خپل ځان نه به کوميډي لوبغاړی نه جوړوې او خپله ژبه به په خپل واک کښې ولرې په اصطلاح "شمېرلې خبرې به کوې"

دې او داسې نورو خبرو، په خپله منطقيون هم په دې فکر کښې اچولي دي چې په منطقي قضاياوو کښې به د بشپړو واقعي نتيجو په اخستلو کښې‌يوازې د "کبری" او "صغری" تر منځ د رابطې سموالی

کافي نه وی. ډېر امکان لري چې متعصب یا احساساتي کسان په خپلو خبرو کښې ظاهراً له ښه استدلال څخه کار واخلي خو بنایي د دوی نظریات د "عیني" په ځای ډېر "عندی" یا احساساتي وي. باید وویل شي چې کله کله عندي نظریات په خپله د منطق ملا ماتوي ځکه چې معاصر منطقیون "عینیت" د منطق تر ټولو لویه مبداء ګڼي.

همدغسې یوه موضوع خو تنو ساپوهانو لکه اش (Asch-1946) او کیلي (Kelley- 1950) تر تجربو لاندې راوستلې ده. کیلي چې دسا یکالوجي استاد وُ د همدغې پوهنې یو بل استاد ته بلنه ورکړه چې یوه ورځ ورشي او د ده شاګردانو ته لیکچر ورکړي. خو پخوا له هغه چې مېلمه استاد د شاګردانو ټولګي ته ورشي نو کیلي خپل شاګردان په دوو ګروپونو ووېشل او هر ګروپ ته یې په جلا جلا توګه دغه یوه خبره وکړه چې "داسې استادان د ساپوهنې په باره کښې په زړه پورې او جامع معلومات ورکولای شي چې په دې موضوع کښې د تخصص او تجربو خاوندان وي. ما د همدغسې کسانو څخه یو استاد رابللی دی چې تاسې ته لیکچر درکړي نو زه باور لرم چې تاسې به د ده د وینا څخه ډېره ښه استفاده وکړای شئ". خو کیلي یو بل کار هم وکړ او هغه دا وُ چې ده د شاګردانو لومړۍ ډلې ته، مېلمه استاد د تاوده او مینه ناک مزاج خاوند معرفي کړ او دوهمې ډلې ته یې هغه د داسې سړي په توګه وروپېژانده چې سوړ مزاج لري.

کله چې مېلمه پروفیسر راغی نو د یو ټولګي له شاګردانو څخه یوې ډلې هغه ته په یو نظر او بلې یې په بل ډول کتل. هغو شاګردانو چې نوی استاد ورته د تاوده مزاج خاوند ښودل شوی وُ، د ده لیکچر یې په مینه او دلچسپۍ واورېده او له مېلمه پروفیسر نه یې ډېرې په زړه پورې پوښتنې وکړې خو د هغې بلې ډلې سلوک د پروفیسر په مقابل کښې سوړ غوندې ښکارېده یوازې یې د پروفیسر د

ليکچر د اوربدو تکليف وزغملو او نور هيڅ. په دې توګه د ده د ليکچر څخه يو ډول منطقي نتيجه ترلاسه نشوه.

د کيلي د دې تجربې څخه په ضمني توګه دا نتيجه هم راوځي چې د ماغزو مينځلو (Brain Washing) په ذريعه څنګه په مصنوعي ډول تعصبات راپيدا کېدلای شي او له بده مرغه زموږ په دې مهذبه او متمدنه دنيا کښې داسې ستراتيژيکي مؤسسې کمې نه دي ډېرو رسېدليو ساپوهانو ته يې د "مغز شويي" کارونه ورسپارلي دي او سايکالوجي يې هم د مينې او دوستۍ د مزو د پياوړي کولو پر ځای، د دښمنيو د پراختيا په لار کښې استخدام کړې ده.

سيالي يوه بله کور ورانوونکې او تباه کوونکې پديده ده. هسې خو، له پخوا څخه زموږ زړو تربګنيو او تربورګلويو په موږ باندې يو زيات شمېر حساسيتونه تحميل کړي وو چې زموږ د کار او ارادې متې يې فلج کړې غوندې وې. بيا داسې وختونه راغلل چې د نړۍ د لويو سياليو دروند بار زموږ د ملت په غاړه واچول شو. دغو نړيوالو سياليو يوازې دا نه چې زموږ هېواد يې وران او ويجاړ کړ بلکې زموږ د خلکو په زړونو کښې يې څه نورې کينې هم پخې کړې. البته د سياليو دغه دروند بار د ټولې نړۍ په اوږه اچول شوی دی خو په تېرو څو پېړيو کښې يې د ثقل مرکز زموږ هېواد او زموږ ملت و. دغه دراندہ بار يوازې موږ نه بلکې ټوله دنيا په شور او ځوږ راوستلې ده. په تېره هغه پوهان چې د سياليو او رقابتونو ناوړه نتيجو ډېر وېرولي دي، فريادېږي له موږ څخه ډېر پياوړی دی.

د ټولنيزې ساپوهنې يو ماهر، چارېس ارجيريس (Charis Argyris- 1975) ته، زموږ دا نړۍ دوه ډوله په نظر ورغلې ده. يو ډول يې هغه نړۍ ده چې رقابت او انحصار خپلې درنې پښې د هغې په مرۍ باندې ايښې دي. ده دا ډول ترستوني نيول شوې نړۍ د خپلې څېړنې د پاره "لومړی ماډل" ګڼلې ده. بله يې د ګډې

همکارۍ، هم آهنګي او د باور نه ډکه نړۍ ده. چې ده "دوهم ماډل" بللې ده. له دې امله چې د ټولنيزې ساپوهنې ماهران له هرڅه نه د مخه ساينس پوهان دي، نو دوی غواړي چې نړۍ څنګه چې ده هغسې تشريح کړي. نو مجبورېږي چې د لومړي ماډل نړۍ چې موږ او دوی ټول پکې ژوند کوو يا په هغې کښې ژوند کولو ته مجبور شوي يو، تر مطالعې لاندې ونيسي.

دغه پوهان د سر په سترګو ګوري چې خلک د هغو اجتماعي ګروپونو له نورمونو سره خپل ځانونه عياروي چې د قدرت خاوندانو ته د اطاعت کولو د پاره خپل چمتووالی ښيي. البته دا ډول خلک له هغو شرايطو څخه خبر دي چې د خپلو ځانو په باره کښې د ښه فکر کولو په لاره کښې ورسره مرسته کوي. دوی هغه حقايق هم پېژني چې انګيرنې يې روښانه کولای او افکار يې بدلولای شي..

خو د ارجيريس له نظره دا ډول خلک له خپلې ښې پوهنې څخه يوازې يوازې د خپلې محافظه کارۍ د پاره کار اخلي. ګواکې دوی د شکر ناروغانو ته ورته خلک دي چې پوهه يې خواږه او ډېر غوړ شيان ورته زهر ښيي مګر سخته تلوسه يې همدغه شيان د راحت او هوسايۍ او د خولې د خوند د ښه کولو دوا ګڼي. په دې توګه د ارجيريس له نظره د رقابت او انحصار په منګولو کښې رانښکېل خلک له خپلې ښې پوهنې او روښانه نظر څخه داسې ګټه نشي اخستلای چې ځانونه وربانديې د خپل واک څښتنان کړي او بيا يو له بل سره د مرستې په پياوړي طاقت د رقابت او انحصار زنځيرونه مات کړي.

ارجيريس په خپله دې څېړنه کښې د دوو تنو نورو ساپوهانو ابيل سن (Abelson- 1970) او زيمبارډ (Zimbard) له څېړنو څخه هم مثالونه ورکړي دي. دغو پوهانو د سولې مدافعينو ته خو روښانه مشورې ورکړې دي او ورښودلي يې دي چې دوی بايد د

سیاسي تشویق له څه ډول اغېزه ناکو تاکتیکونو څخه کار واخلي. د دوی له نظره د ساپوهنې د ماهرینو کار باید د داسې تبلیغاتو بېنه ولري چې په اوربدونکو اغېزه وکړي او له دې اغېزو څخه داسې معنوي قواوې جوړې شي چې هغه د انحصار او رقابت ناوړې نتیجې شنډې کړای شي. خو د ارجیریس له نظره تش پاروونکې ناري څه ناخه د ماکیاولیزم رنګ او کیف لري. نو په خپله ارجیریس د ټولنیزې ساپوهنې ماهرانوته وړاندیز کوي چې دوی باید له هرڅه نه دمخه له خپلو ځانو څخه یو لړ اخلاقي پوښتنې وکړي. مثلاً داسې پوښتنې چې دوی باید خپلې علمي تجربې څنګه تنظیم کړي؟ او هغه بیا څنګه په کار واچوي چې د نړۍ لومړی ماډل چې موږ پکښې عملاً ژوند کوو بدلون منلو ته وهڅوي.

د ده غوښتنه دا ده چې د ساپوهنې ماهران باید خپلې دندې یوازې په تشریحي لارو چارو پورې محدودې نکړي بلکې دوی باید د خپلو پرله پسې هڅو په نتیجه کې، بشر ته نوی ډېر ښه کلتور په لاس ورکړي هغه کلتور چې د دوهم ماډل نړۍ د پاره په نظر کېښې نیول شوی دی. د ټولنیزې ساپوهنې د یو شمېر پوهانو پورتنې نظریات زموږ پام یوې مهمې خبرې ته اړوي او هغه دا ده چې له بده مرغه رقابت او انحصار په خپلو مختلفو ابعادو سره هم زموږ د زړه او ضمیر پټه دنیا (Internal) او هم پر موږ اغېزه لرونکي خارجي عالم (External) د خپلې داسې پیاوړې حکمرانۍ د پاره لوی قلمرو ګرځولی دی چې د اغېزو ساحه یې هم پراخه او هم ژوره ده.

اوس چې موږ افغانان یو بل ته برګ برګ کورو، یا مو د کلاشینکوفونو، توپونو او راکټونو خولې، یو د بل په لوري برابرې کړې دي. یا مو یو د بل تر پښو لاندې مینونه کرلي دي او یا ډول ډول کینو او بدبینیو په خپله له موږ څخه بمونه او ماینونه جوړ

کړي دي، باید وپوهېږو چې زموږ دا ډول بدبختۍ تر ډېره حده د هغې لویې اجتماعي ناروغۍ له اعراضو او علایمو څخه ګڼل کېدای شي چې له بده مرغه په ټوله نړۍ مسلطه ده. دا اجتماعي سرطان په نړیواله سطحه د "انحصار او رقابت" له بې پروایۍ څخه راپیدا شوی دی. موږ که په خان پوهېږو او که نه، زموږ اوسنۍ ډېرې بې ساري روحي او اجتماعي ناروغۍ حتی زښته زیات تر وخت دمخه مرګونه همدغې سرطاني ناروغۍ راپیدا کړي دي.

د مطذلب خبره دا ده چې تر دې ځایه پورې، ټولنیزې ساپوهنې ځینې مهم حقایق په لاس راکړي دي. موږ کولای شو چې د هغو په رڼا کښې د تعصب د ناروغۍ علایم او اعراض همدارنګه د هغې عوامل څه ناڅه وپېژنو. البته د دې ډېرې غټې او پېچلې مسألې د پاره دا حقایق کافي نه دي او موږ اړ یو چې په دې باره کښې د ټولنپوهنې، اقتصاد او نورو اجتماعي پوهانو له څېړنو څخه کار واخلو. په دې لیکنه کښې دا ټکی هم په نظر کښې نیول شوی دی او هڅه شوې ده چې د نورو پوهانو نظریات هم، د ضرورت په اندازه راواخستل شي او له دې لارې ددې لیکنې د علمي بېطرفۍ روحیه لا پیاوړې شي.

تعصبات د ټولنپوهنې په رڼا کښې

ټولنپوهنه هم د ټولنيزې ساپوهنې په څېر له تحقيق څخه مخکې قضاوت کول تعصب بولي او په دې رڼا اچوي چې د (Prejddice) کلمه چې په انګرېزي کښې د تعصب معنی لري د لاتيني ژبې له دوو لفظونو (Pra) يعنې "مخکښې" او (Judicum) يعنی "قضاوت" څخه راوتلې ده. پر دې برسېره ټولنپوهان له خپلې نژادي يا توکميزې ستې سره له خپل مشروع حد څخه وتلې مينه يا د سوسيولوژي په ژبه (Ethnocenterism)، په نورو خلکو باندې د خپل کلچر يا مذهب تحميلول، د لوړتيا او تفوق غوښتلو تمايلات، د دريځ يا ګټو د ترلاسه کولو د پاره سيالي کول د تعصب له غټو غټو جرړو څخه بولي.[1]

نژادي تعصبات

ټولنپوهنه په خپله يو ډېر اجتماعي علم دی. هغه وخت چې په خپله دغه علم د بلوغ مرحلې ته پوره نه وُ رسېدلی نو ځينو ټولنپوهانو نژادي توپيرونه ښه نه توجيه کول. موږ چې دا خبره کوو نو يوازې د نازي آلمان ګومارل شوي ټولنپوهان(!) په نظر کښې نه

[1]Sociology Paul. B Horton and Chester. L. Hunt Westren Michigan Uniuersity sixth edition 1984

نیسو، بلکه په امریکایي ټولنه کښې هم چې په هرلحاظ یې د ټولنیزو مطالعاتو د پاره یو مناسب لابراتوار ګڼلای شو، داسې ټولنپوهان یا سوسیولوجسټان دعلمي چوکیو خاوندان وو چې په نژادي توپیر یې عقیده درلوده. لکه چې په ۱۹۱۴م کښې د امریکې د ټولنپوهنې د ټولنې (American Sociological Society) مشر ټولنپوه اي. اې راس (E. A. Ross) ولیکل چې په ۱۸۸۰م کښې له ختیځې او جنوبي اروپا څخه امریکې ته په کډه تللي خلک له ټیټ نژاد سره تعلق لري د دې نژادونو څخه جوړ شوي ملتونه د اخلاقو او پوهنې په لحاظ مخ په ځوړ روان دي. ده لا دا خبره هم کوله چې د دې کډوالو وینه کم اصله ده که هغه چېرې زموږ له وینې سره ګډه شي نو موږ به هم کم اصله کړي.

دغه زوړ انده ټولنپوه چې په ویسکانسین (Wisconsin) پوهنتون کښې د ټولنپوهنې پروفیسر وُ، فکر کاوه چې د هغو کډوالو په وېښتانو پټ او چېشن بدنونه، د دوی ټیټ ذهنیتونه ورسره د دوی غټ، غټ مخونه او د بدن کلک او شډل پوستکي یې داسې څرګندوي چې دوی د لوی کنګل د دورې (Great Ice Age) خلک دي.

پروفیسر راس دا نظریه هم درلوده چې د مدیترانې د ساحل اوسېدونکي په اخلاقي لحاظ د شمالي اروپا د خلکو په نسبت ټیټ خلک دي. د ده له نظره د شمالي اروپا خلکو حتی د بربریت په وختونو کښې، دا سپېڅلتیا درلوده چې رښتیا به یې ویل او سپینې خبرې به یې کولې نو د شمالي اروپا خلک په طبیعي توګه د جنوبي اروپا په خلکو برتري لري دا خلک به هغه وخت خپل خصوصیت د لاسه ورکړي چې په خپلو رګونو کښې د جنوبي اروپا د خلکو ناپاکه او کرغېړنه سیمابي وینه جذب کړي.

دوو تنو نورو نامتو امریکایي ټولنپوهانو ایډګا ایف. بورګټ او هنري جي. میبر چې یو یې ایټالوي او بل یې یهود وُ او د نسب سلسلې یې ختیځې او جنوبي اروپا ته رسېدلې په ۱۹۵۰م کال کښې

د "اجتماعي کنترول" په باره کښې د پروفيسر راس په مقاله باندې علمي کار وکړ. د کار نتيجه څه وه؟ بس دا وه چې دغو دوو پوهانو په عالمانه ډول هغه پروفيسر ته پېغور ورکړ يعني دايې ثابته کړه چې د پروفيسر د نظر په خلاف د ختيځې يا جنوبي اروپا خلک د (۵۰) کلونو په موده کښې دومره تکامل کولای شي چې د راس غوندې ټولنپوهانو په ليکنو باندې انتقادي څېړنې وکړی شي.

ټولنپوهنې د شلمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کښې ټولنپوهانو ته داسې حقايق وړاندې کړل چې د هغه له مخه دوی نه يوازې دا چې د نژادي توپيرونو په کرغېړنو نظرياتو د بطلان کرښې راوايستلې بلکې د ځينو نورو هغو نظرياتو مخه او موخه يې وګرځوله چې د اجتماعي حقايقو له رابرسېره کولو سره يې مرسته نشوای کولای. مثلاً تر دې دمخه په دې خبره ټينګار کېده چې اجتماعي او جغرافيايي انزوا يا ګوښه توب د تعصباتو له مهمو عواملو څخه دي.

د ۱۹۴۰ او ۱۹۵۰ کلونو ترمنځ لسيزه کښې په تعصباتو باندې شوي ريسرچ هم د خلکو په خوله کښې دغه لوېدلې خبره تقويه کوله چې ګويا تعصبات په انزوا کښې وده کوي. که چېرې خلک يو د بل سره نږدې تماسونه ولري بيا نو تعصبات کمزوري کېږي او تر کنترول لاندې راځي. خو ځينو پوهانو دې نظريې ته په شک وکتل. د هغوی له جملې څخه د ټولنيزې ساپوهنې يو وتلی پوهاند د هارورډ اوسېدونکی ډبليو الپورټ لومړنی شخصيت وُ چې په دې باره کښې يې خپل شک ښکاره کړی دی.

ده د خپلې يوې څېړنې له مخې ويلې دي، که چېرې تماسونه د تعصباتو د حل لاره وای نو بيا ولې په جنوبي امريکا کښې تعصبات له منځه لاړ نشول. هلته خو د شمالي امريکې په نسبت د توروپوستو او سپين پوستو ترمنځ تماسونه ډېر ښه روان وو. په جنوبي امريکا کښې توروپوستو نوکرانو له سپين پوستو سره داسې اړيکې ساتل لکه اولادونه يې چې د ميندو او پلرونو سره ساتي. له پېړيو پېړيو راهيسې

د جنوبي امريکې په ښارونو کښې تور پوستي او سپين پوستي يو د بل تر څنګ ډېر نږدې اوسېدلي دي، سره د دې هم هلته د تورپوستو په ضد تعصب هغومره پياوړی دی څومره چې په شمالي امريکا کښې دی. دا ولې؟

الپورټ خپلې دغې پوښتنې ته په خپل کتاب (د تعصب مزاج) کښې ځواب ويلی دی او په هغه کښې يې دا خبره کړې ده چې د ټولنيزو ګروپونو تر مينځ د ښو اړيکو د برابرولو د پاره تماس ضروري نه دی. تر دې چې ده په دې خبره ټينګار کړی دی چې ډېر ځله تماس روابط ورانوي خو دا خبره د تماس په شرايطو پورې اړه لري.

سيالي او نابرابري د تعصب ستر عوامل

د الپورټ د تماس د تيوری له مخې، که چېرې د ګروپونو تر مينځ د برابرۍ حالت موجود وي بيا نو نږدې تماسونه تعصبات کمولای شي او که چېرې د ګروپونو تر مينځ برابري نه وي نو بيا نږدې تماسونه د تعصباتو لوی سبب ګرځي. په دې معنی چې سپين پوستي سوداګر د تورپوستو سوداګرو سره تماس نه ساتي بلکې د دوی تورپوستي پېرودونکي په کار دي. سپين پوستي ماشومان د تورپوستو همصنفيانو يا ښوونکو سره تماس نه لري بلکې دوی د تورپوستو نوکرانو سره سراوکار لري. دغه نابرابري ده چې سپين پوستي يې تر تورپوستو لوړ کړي او تور پوستي يې د هغوی تر لاس لاندې راوستلي دي.

سيالي يوه بله سخته ضربه ده چې د ښو روابطو د ملا تير ماتوي. مثلاً مزدوران د هر رنګ او نژاد چې وي تر هغه وخته پو له بل سره

وررولي چلوي چې د دوی تر منځ سيالي او رقابت موجود نه وي. کم مهارته کارونه د غريبو سپين پوستو او غريبو تورپوستو ترمنځ تعصب خورا پيدا کولای شي ليکن داسې يو تعصب هغه وخت له منځه وړي چې دواړه نژادي ګروپونه مشترک هدفونه ولري. لکه چې يو ټولنپوه کيفرت (Kephart- 1957) څرګنده کړې ده. د تور پوستو پوليسو او سپين پوستوپوليسو ګډ کار د دوی تر منځ تعصبات کم کړي دي.

د الپورټ د نظرياتو د خپرېدو نه وروسته د يو شمېر نورو ټولنپوهانو څېړنو هم د ده د نظرياتو ملاتړ وکړ. مثلاً د دوی له جملې څخه فورډ (Ford- 1973) د خپلې يوې څېړنې څخه دا نتيجه واخستله چې تماس هغه وخت په تعصباتو غلبه موندلی شي چې خلک د برابرۍ په شرايطو کښې د ګډو مقصدونو تر لاسه کولو د پاره خپلې هڅې سره شريکې کړي که نه نو د نه برابرۍ او سياليو په حالاتو کښې نيول شوي تماسونه دښمنۍ پاروي او ډېر نژدې خپلوان هم پردي ګرځوي.

د اوکلاهوما Oklahoma د پوهنتون دوه تنه استادان موزفر (Muzafer) او کارولين شيريف (Corolyn Sherif) د څېړنو ليونۍ شوق وهځول چې داسې کارونه وکړي چې ښايي په ظاهري توګه د دوی د شان او شوکت سره برابر نه وي.

دوی د ۱۹۵۰ په لسيزه کښې د ځوانو هلکانو د دوبي په تفريحي کمپونو کښې يو لړ مطالعې وکړې د دوی د مطالعاتو مقصد دا ؤ چې وګوري د ځوانانو د ګروپونو تر منځ تعصبات څنګه په آسانۍ سره راپيدا کېږي.

شېريف به د يو جاسوس په څېر غلې چېرته ناست ؤ او هغو هلکانو ته به يې په ځير ځير کتل چې د دوبي د رخصتيو په کمپونو کښې د دوو هفتو تېرولو د پاره راتلل ده به د هر هلک بېلوونکې نخښې (علامه فارقه) ته په ډېر دقت کتل او په دې توګه به يې هر

هلک په نخښه کاوه بیا به یې دغه په نخښه کړل شوي هلکان وخت په وخت تعقیبول. دی د ښارنې په کار کښې د یو پولیس غونډې د مهارت خاوند ؤ. خدای خبر ښه یې ګڼئ که بد؟ ده به په پټه د هلکانو خبرو ته غوږ نیوه او د یو جاسوس په توګه په کمپ کښې لالهانده ګرځېده، دی به، هلکانو ته مخامخ نه کښېناسته، هسې نه چې هلکان د ده په باره کښې بل څه فکر ونه کړي.

ده دا ټول کارونه د دې د پاره کول چې وپوهېږي چې تعصبات څنګه راولاړېږي او بیا یې څوښ څنګه کښیني. د هلکانو کړو وړو د ده د غیرمستقیمو ازموینو او تجربو د پاره ښه زمینه برابره کړې وه. کله کله به چې هلکان په بحثونو کښې سره تاوده شول نو هر یوه به خپلې خبرې په درنه تېره او د مقابل لوري په سپکه تېره تللې په تېره سپورتي، هنري او تعلیمي سیالیو د دوی تر مینځ تعصبات راپیدا کول دوی به یو بل ته د "ناخوانۍ" او په امتحانونو کښې د نقل کولو پېغورونه ورکول. خو بیا به چې کله د انډیوالۍ روحیه راپیدا شوه هریوه به کوښښ کاوه چې لاس وړاندې کړي او ځان په همکارۍ کښې مخکښې کړي، په انډیوالۍ کښې د دوی تر مینځ د هسک او ټیټ توپیر موجود نه ؤ، ټولو فکر کاوه چې بس د یو لاس ګوتې دي. په دې توګه ښو انډیوالیو به د دوی تر مینځ هرډول اختلافات له نظره واچول او تعصبات به د مینې او ملګرتوب په روحیه بدل شول.

د الپورټ نظریاتي څېړنو او د شېریف عملي تجربو، د اجتماعي ګروپونو ترمینځ د شخړو په باره کې، د پوهانو پرمخ نوې دروازې پرانستلې. په تېره د الپورټ تیوري ټولنپوهان زیات ورجلب کړل. تر دې چې دوی د سپین پوستو او تورپوستو تر مینځ تعصبات د همدغو نظریاتو او عملي تجربو په رڼا کښې تحلیل او تجزیه کړل. مثلاً دوی علماً ومنله چې په امریکا کښې له تور پوستو غلامانو سره د سلوک

اصلي منشاء هم اقتصادي نابرابري وه چې اوس يې اصلي ماهيت پوهانو ته په ښه توګه څرګند شوی دی.

غلامي او تعصبات

له نن څخه څه د پاسه دوه پېړۍ دمخه د امريکې د متحدو ايالاتو بنسټ اېښودونکو له برتانيې څخه د خپلې خپلواکۍ د ګټلو اعلاميه د خپلو سرونو د قربانولو په بيه صادره کړه. د دې اعلاميې په دوهم پروګراف کښې ويل شوي دي چې "سړي په مساوي توګه خلق شوي دي." خو نه پوهېږم څنګه يې بولئ چې همدغو مشرانو په خپله هم غلامان درلودل. د غلامانو يو مالک په خپله جفرسن هم وُ. وايي چې ده په خپله ډېره زياته هڅه کوله چې غلامي غير قانوني کړي، يو ځل نږدې وو چې په ورجنيا کښې په خپل دغه کار کښې کامياب هم شي. سره د دې هم ده غلامان ساتل ورسره يې دا فکر هم کاوه چې دا به د ثواب کار نه وي چې غلامان آزاد کړي او هغوی د غلامانو په ټولنه کښې بې سرنوشته پرېږدي څو بېرته مجبور شي چې خپلې غاړې د غلامۍ حلقو ته ونيسي ځکه ده فکر کاوه چې د غلامانو د پوره آزادۍ د پاره فرصتونه برابر نه وو.

د مساوي فرصتونو برابرولو د پاره هڅې او ورسره د فردي ازاديو ملاتړ له پخوانيو امريکايي ارزښتونو څخه وو، سره د دې هم د غلامۍ سيستم او نژادي توپيرونه يکښې منل شوي اصول ګڼل کېدل. په ۱۹۴۴ کښې يو سويسي اقتصاد پوه ګونرميرډال (Gunnar Myrdal) په امريکا کښې د نژادي روابطو په باره کښې خپله نامتو څېړنه خپره کړه. په دې څېړنه کښې د دموکراتيکو نظريو او د نژادي تبعيضي اعمالو تر مينځ د تضاد او تناقض موضوع ته ډېر ځير شوی دی د کتاب نوم يې "د امريکې يو مشکل انتخاب" دی. په رښتيا چې هغه وخت امريکايان نه پوهېدل چې کومه خوا ونيسي

دموکراتيک ارزښتونه وپالي او که د غلامۍ سيستم فعال وساتي او ورسره د نژادي توپير روحيه هم ولري.

دنيو انګلنډ خلک د غلامۍ د سيستم سره دومره مخالف وو خومره يې چې له انګرېزي استعمار سره مخالفت درلود. خو نورو زياتو امريکايانو له يوې بلې حيلې څخه کار اخيست. هغه دا وه چې دوی غلامي انساني کار نه باله خو تور پوستي يې هم پوره انسانان نه بلل نو په دې صورت د "ټول انسانان په مساوي ډول خلق شوي دي" اصل نه تطبيق کېده. دا چې ښځې له دې متن څخه غورځول شوې وې څه د شرم او پېغور خبره نه وه.

نو په امريکا کښې غلامي د تعصب عامل او هم يې نتيجه وه. خو څنګه کېدای شي چې هوښيار خلک په دې قانع کړل شي چې تور پوستي پوره انسانان نه دي. اصلاً موضوع په تور پوستکو باندې مربوطه نه وه او دا خبره هم نه وه چې تور پوستکي لرونکي خلک له يوه پردي او ابتدايي کلچر څخه راوتلي خلک دي. اصلي موضوع د غلامۍ د مؤسسې له ماهيت سره اړه درلوده. په دې معنی چې د غلامانو او بادارانو تر مينځ د تماس په نتيجه کښې سپين پوستو ته تور پوستي خلک نيمګړي انسانان په نظر ورغلل. که دې موضوع ته د الپورټ د نظريې په رڼا کې، چې د نابرابرۍ په حالت کښې نږدې تماس تعصبات لاخراب حالت ته رسوي وکتل شي نو د غلام او آغا تر مينځ رابطه له ټولو څخه د بدې نابرابرۍ مظهر دی.

د کاتوليکانو او پروټيسټانو تر مينځ شخړې

په امريکا او شمالي آيرلنډ کښې د کاتوليکانو او پروټيسټانو تر مينځ شخړې تر څېړنې لاندې موضوع د پاره څه نور مثالونه په لاس راکوي. د ۱۸ پېړۍ په پای کښې يو زيات شمېر کاتوليکانو د امريکې متحدو ايالاتو ته مهاجرت وکړ. دا يو لوی مهاجرت و، چې د هغه هېواد په پروټيسټانو کښې يې عکس العمل راپيدا کړ. د نورو زياتو

مهاجرینو په څېر له کاتولیکانو سره پیسې کمې وې،تعلیمي سطحه یې هم دومره لوړه نه وه،نو دوی هلته په بې مهارته مزدوریو کښې ځانونه مصروف کړل.

د څو نسلونو د ودې په موده کښې کاتولیکان طبقاتي وېش د ټولنې په ټل کښې اچولي وو. د کاتولیکو کورنیو عایدات د پروټیستانو د کورنیو په نسبت ډېر لږ وو، د نابرابرۍ دغه حالت د کاتولیکانو او پروټیستانو تر مینځ ډېر ترخه تعصبات راپیدا کړل. اقتصادي نابرابري ورسره د توپیر غوښتنې تمایل، دوه عوامل وو چې کاتولیکان یې له پروټیستانو سره په شخړو او جګړو کښې سره مخامخ کړل.

د کاتولیکانو داسې کوښښونو چې ځانونه له پروټیستانو سره برابر کړي د پروټیستانو د پاره د نابودۍ معنې درلوده. د ۱۹۲۰ د لسیزې په پیل کښې د مهاجرت په باره کښې یو قانون جوړ او هغه په حقیقت کښې په پروټیستانو باندې تحمیل شو په دغه قانون کښې د کاتولیکانو په مقابل کښې چې په لږ مزد باندې یې کارونه کول، د پروټیستانو د لوړې بیې اجرتونه خوندي ساتل شوي وو. لکه چې یو ټولنپوه ګریلي (Greely- 1974) لیکلي دي، کله چې له کاتولیکانو سره د پروټیستانو ګټې څه ناخه برابرې شوې نو تعصبات هم ډېر کم شول تر دې چې په ۱۹۶۰م کال کښې یو کاتولیک د امریکې د متحدو ایالاتو د جمهوررئیس په توګه وټاکل شو.

د امریکې په متحده ایالاتو کښې د کاتولیکو او پروټیستانو د جګړو او شخړو په موده کښې داسې فکر کېده چې کلتوري په تېره مذهبي اختلافاتو دغه شخړې راپیدا کړې دي. اصلي خبره دا ده چې مذهبي اختلافونه د تشخیص هسې برسېرنې کرښې وې چې د شخړو په حل کېدو سره دغه کرښې ډېرې پیکه شوې تر دې چې له نظره ولوېدلې نور یې نشوای کولای چې تضادونه غټ وښیي.

اقتصادي جګړې او تعصبات

يو ټولنپوه سټنلي ليبرسن (۱۹۸۰) په دې باره کښې څېړنه کړې ده چې د دريځ جګړه څنګه د کلچر او قوم په نوم بېلوونکي کرښې جوړوي. دی وايي چې سيالي کوونکې ډلې د دوی تر مينځ موجود اختلافات په نظر کښې نيسي يوه په بله ډول ډول نومونه ږدي. مثلاً د شمالي آيرلنډ پروټېسټان ځانونه "نارنجي رنګه" بولي او د هغه ځای کاتوليکان "زرغون رنګه" ګڼي البته دا هسې مستعار نومونه دي، که نه نو د شمالي ايرلنډ، پروټېسټان نارنجي رنګه بڼې نه لري او نه د کاتوليکانو پوستکی زرغون رنګ لري.

روښانه خبره ده چې دا مستعار نومونه د نفرت او تعصب په وجه ايښودل شوي دي.

د ليبرسن له نظره ټول جسماني اختلافات که هرډول نومونه ورباندې کښېښودل شي د جګړو د اورونو په بلولو کښې دوهمه درجه رول لري ټولې جګړې تر ډېره حده د اقتصادي زمينو تر لاسه کولو يا د موقف د نيولو د پاره شوې دي. دی وايي چې د امريکې په متحده ايالاتو کښې د سپين پوستو او تور پوستو تر مينځ فزيکي اختلافات هغه وخت د نژادي توپير بد حالت ته رسېږي چې د اقتصادي رقابت وېره راپيدا شي. د ده له نظره که د تور پوستو او سپين پوستو تر مينځ اقتصادي شخړې او جګړې د حل سمه لاره پيدا کړي بيا به ټول بحرانونه په چټکۍ سره له مينځه لاړ شي.

د قومي او نژادي تضادونو جرړې د اقتصادي نابرابريو او جګړو څخه اوبه چښي. تر تسلط لاندې قومي او نژادي اقليتونه د کار په ساحو کښې د مسلط اکثريت افرادو ته يو لړ مشکلات او د دوی ګټو ته زيانونه پېښوي څکه چې د قومي او نژادي اقليتونو کارګران په ټيټ مزد کار کوي او چې دوی د مسلط ګروپ په څېر د لوړې اُجرې د غوښتنې چانس نه لري.

د بشري (Edna Bonacich- 1976) یوې ټولنپوهې اډنابوناسیچ قواوو په مارکیټونو کښې د بازاري شخړو او قومي- نژادي تضادونو تر منځ اړیکې په تفصیل سره شرح کړې دي. دې څلور هغه فکټورونه پېژندلي دي چې تر لاس لاندې قومي او نژادي ګروپونه د ټیټې اجرې کارونو ته مجبوروي.

لومړی دا چې د دوی د ژوندانه سټنډرډ ټیټ دی، دوی معمولاً له داسې ځایو څخه لېږدېدلي دي چې هلته د ژوندانه سطحه لوړه نه ده. نو که دوی د مسلطو قومونو یا نژادونو د کارګرانو په مقایسه په لږ مزد کارونه کوي نو چندان نه وربانديې ځورېږي خو د مسلطو قومونو د کارګرانو په سینو کښې اورونه بلوي. د مثال په توګه د امریکې متحده ایالاتو ته د مکسیکو څخه په غیر قانوني توګه ورغلو کسانو د امریکې د اتباعو په نسبت په ډېر کم مزد کار کاوه سره د دې هم د مکسیکو په نسبت په امریکا کښې د دوی د لاس ګټه زیاته وه نو ډېر خوشحاله وو خو د امریکې د اتباعو په زړونو کښې یې کرکې او په دماغونو کښې یې وېرې راپیدا کړې وې. په همدې ډول د هغو تور پوستو کلیوالو د ژوندانه سطحه‌اوس ښه شوې ده چې د ۱۹۳۰- ۱۹۴۰ په لسیزه کښې یې مهاجرتونه کړي وو. دوی به تل د کارګرانو د اتحادیې له خوا د منل شوي اجرت څخه په ټیټ مزد کارونه کول او دوی به د اعتصابونو ماتوونکو په توګه د شمال په کانونو او کارخانو کښې استخدامېدل له همدغه امله هم سپین پوستو کارګرانو ورته په بده سترګه کتل. د هغو جاپانیانو او چینیا-یانو حالت همداسې وُ چې د غربي سواحلو څخه لېږدېدلي وو. اوکي یان (Okies) په قوم او نژاد سپین پوستي وو چې د ۱۹۳۰ په لسیزه کښې د شمال لویدیځ له کروندو څخه کالیفورنیا ته ولېږدېدل کله چې دوی په لږ مزد کارونه شروع کړل او له خپلو ځانونو څخه یې اعتصاب ماتوونکي جوړ کړل. بیا نو دوی هم د نورو قومي او

نژادي اقلیتونو په څېر د سپین پوستو کارګرانو د سترګو اغزي وګرځېدل.

د بوناسیچ له نظره ناخبري بل عامل دی چې له غریبو هېوادو څخه د لېږدېدلوخلکو د کار مزد راټیټوي، دا ډول خلک په دې هم نه پوهېږي چې دوی د استثمار د بنامار په خوله کښې لویدلی دي پر دې برسېره په ژبه نه پوهېدل، د اجرت د قوانینو څخه ناخبرتیا- د سیاسي قدرت نشتوالی یو بل فکتور دی چې قومي او نژادي لږ- کي له لوړو اجرتونو څخه محروموي.

یهودي لږ کیان د نورو په نسبت زیات مهارتونه لري دوی د ټیټو اجرتونو له مزدورۍ څخه ژر ځانونه ایستلای شي او ډېر ژر د کارخانو خاوندان ګرځي. د بوناسیچ له نظره، تر لاس لاندې نژادي او قومي ګروپونو اقتصادي محرکات یو بل فکتور دی چې اجرتونه راټیټوي ځینې داسې قومي ګروپونه شته چې د لنډې مودې مزدورۍ د پاره له خپل هېواد نه د ژر راستنېدو په نیت وځي او هیله لري چې موقتي مزدوران وي. دوی زیاتره هغه کسان وي چې د پښتنو خبره "د مزدور په توګه یې ګټي خو د خان په څېر یې خوري". نو دوی په لږو پیسو قانع کېږي ورسره د کار ډېر بد شرایط په ځان مني. پر دې سربېره موقتي کارګران په کار بندیزونو یا اعتصابونو کښې دومره څه نشي ترلاسه کولای څومره چې ګټه د لاسه ورکوي نو دوی ښو او په اصطلاح واره دا رو کارونو ته انتظار نه باسي د بدو شرایطو لرونکو کارونو ته هم غاړه ږدي. د هغو کارګرانو د پاره چې د لنډې مودې هدفونه لري لږ نغد مزد د ډېر خو منتظره اجرت څخه ډېر ګټور دی. زیاتره ایټالویان شمالي امریکې ته د لنډې مودې د مسافرانو په توګه ورتلل، دوی غوښتل چې بېرته ایټالیا ته چې د ژوندانه سطحه پکښې ډېره ټیټه وه ستانه شي او د مزدور په چم ګټلې پیسې د خان په توګه مصرف کړي. دې

ډول مزدورانو په هېڅ ډول اعتصاب کښې برخه نه اخيستله ځکه چې دغه کار د دوی د لنډې مودې لـه هدف سره سمون نه درلود.

په همدې ډول لکه چې يو ټولنپوه ميليز (Millis- 1915) په خپل يو راپور کښې ليکلي دي چې جاپاني کارګرانو په کاليفورنيا کښې نور کارګران له هغه ځای څخه کډه پر شا کړل او تېښتې ته يې مجبور کړل، ځکه دوی په ډېر لږ مزد کار کاوه- د کار ورځنې ساعتونه يې هم د نورو کارګرانو په نسبت زيات وو، دوی به د ورځې ۱۲- ۱۴ ساعته کار کاوه. د هفتې د پای په رخصتيو کښې به يې هم کار کاوه. دوی ځکه داسې سخت کارونه کول چې ژر پيسې وګټي او ډېر ژر بېرته خپل هېواد جاپان ته ستانه شي. يو بل ټولنپوه برګ (Berg- 1966" ليکي چې د کليو افريقايي کارګران په ډېره ارزانه بيه کارونه کوي. دوی يوازې د واده کولو، يو ټوپک يو بايسکل رانيولو د پيسو د ګټلو تر وخته پورې کار کوي.

اصلي موضوع دا ده هغه قومي او نژادي ګروپونه چې په ارزانه بيه کارونه کوي د نورو هغو ګروپونو ګټې په خطر کښې اچوي چې غواړي د کارونو ارزښت او اهميت زيات کړي. د کار ساعتونه يې کم وي خو ګټه يې زياته وي. د ګټو دغه ټکر يقيناً چې سخت تضادونه او دښمنۍ راپيدا کوي.

لکه چې بوناسيچ ليکلي دي، د دې د پاره چې د برلاسي ګروپ او تر لاس لاندې ګروپ د مزدورانو تر منځ د دا ډول تعصب زېږوونکو سياليو مخه ونيوله شي، په عمومي توګه دوه ډوله ستراتيژۍ په کار اچولې شوې دي، چې يوه يې د شړونتيا (Exlusion) ستراتيژي ده. د دې ستراتيژۍ له مخې د تر لاس لاندې ګروپونو د خلکو د راتګ مخه نيوله کېږي او يا هغوی بېرته شړل کېږي بله يې د کاسټ سيستم (Caste System) ستراتيژي ده. ددغه سيستم له مخه تر لاس لاندې ګروپ ته چې معمولاً کم اصله بلل

کېږي يوازې د يو څو محدودو داسې کارونو سپارل دي چې د ممتاز ګروپ کارګران ورڅخه کرکه کوي يا ورباندې شرمېږي.

شړونتيا Exclusion:

لکه چې د مخه څرګنده شوه د کلتوري او نژادي ګروپونو بهير د برلاسو يا مسلطو ګروپونو لوړ اجرتونه په خطرکې اچوي او محلي عکس العملونه راپيدا کوي. يعنې داسې يوه غوښتنه راولاړوي چې خارجيان دې زموږ هېواد ته نه راځي لکه چې دمخه يې يادونه شوې ده، د ۱۹ پېړۍ په وروستيو لسيزو کې، امريکې ته د کاتوليکانو ډله ايز لېږد او يون د امريکې په سياستونو کښې سمتي پاليسيو (Nativistic Policies) ته لاره پرانستله چې نژادي او قومي تعصباتو دغه کار يو جايز عمل وباله. لکه چې يو ټولنپوه ګرنت (Grant- 1916) ليکلي دي، شمالي امريکا ته د ايټالويانو او ختيځې اروپا د اوسېدونکو تګ تر جدي بحثونو لاندې راغی او دا خلک يې "ټيټ نژادي کهولونه" وبلل او د خالص او لوړ نژاد دپاره خطرناک وګڼل شول.

د لومړۍ نړيوالې جګړې نه وروسته پروټيسټانو په شمالي امريکا کښې د کاتوليکانو او آسيايي اوسېدونکو د راتګ په لار کښې موانع زيات کړل، هدف يې دا وُ چې د ارزانه کار مخه ونيسي او په صنايعو کښې د دوی ونډې زيان ونه مومي. همدارنګه د امريکايي کارګرانو يوې پارټۍ آسيايان له غربي ساحل څخه وشړل دهغه وخت يو سوسياليست کامرون. ايچ کينګ (Comeron. H. King Jr) په ۱۹۰۸ کښې وليکل چې د کارګرانو دغه ګوند تر دې شعار لاندې چې "د چين خلک دې هرو مرو ووځي" له کاليفورنيا څخه د آسيايانو په شړلو لاس پورې کړ. لکه چې بونا سيچ هم ليکلي دي چې دوو زړو کارګري ګوندونو د دې د پاره چې د کارګرانو رايې (ووټونه) تر لاسه کړي، د آسيايانو د شړلو د نظريې ملاتړ وکړ. ګويا دوی د بېړنيو سياسي مقصدونو د ترلاسه کولو د پاره د کارګرانو د نړيوال

پیوستون شعار شاته واچاوه. لکه چې ټولنپوه ویلیامز (Mc Williams-1945) لیکلي دي په کالیفورنیا کښې د ۱۹۳۰ په لسیزه کې، کارګرانو او بزګرانو ګزمې جوړې کړې وې او په غیرقانوني توګه یې د اوکیانو (Okies) د ورتګ مخه نیوله. په همدې ډول سپین پوستو کارګرانو هغه کوله چې شمال ته د جنوب د کلیوالو تور پوستو مزدورانو د تګ مخه ونیسي.

د کاسټ سیستم- Caste System

له دې امله چې د ډله ایزې شړونتیا کار پوره ممکن نه دی نو لکه چې ټولنپوه هیچر (Hecher- 1978) لیکلي دي، د ځواکمن ګروپ غړوتل دا هڅه کړې ده چې د اصل او کم اصل په معیار (!) انسانان سره وویشي او د کاسټ سیستم راپیدا کړي. د دغه سیستم له مخه په اصطلاح کم اصله لږ کیان په هغو ټیټو کارونو مصروف او محدود ساتل کیږي چې نور وربااندې شرمیږي، یوازې په اصطلاح اصیل زاده ګان مهم او ګټور کارونه کولای شي لکه چې ټولو ته څرګنده ده، د کاسټ زوړ سیستم په هندوستان کښې پیدا شوی ؤ، خو اوس د کاسټ سیستم لږ یا ډیر عناصر په هغو ټولنو کښې هم محسوس دي چې لوړ موقفونه پکښې ارزښت لري. خو دا موقفونه څومره چې په یو لږ چانسونو یا کامیابیو ولاړ دي هغومره اوس په اصل او نسب تکیه نه کوي.

د کاسټ د اوسني سیستم له مخه هغه نژادي ګروپونه کم اصل یا کم ذاته خلک بلل شوي دي چې په لږ اجرت ډیر کار کوي او د کار په سیالی کښې د ځواکمن ګروپ د کارګرانو ګټو ته لوی لوی زیانونه رسوي (تاسې پوهیږئ چې دا یو علمي اصل نه بلکه یو عندی نظر دی). په اصطلاح دغه کم اصله خلک د کارګرانو اتحادیو، ښوونځیو یا نورو داسې کارونو ته نه پرېښودل کېدل چې د دوی موقفونه پکښې یو څه لوړېدل. مایکل هیچټر (۱۹۷۴م) دا ډول په محدودیت کښې ساتل شوی ګروپ د کارګرانو کلتوري ډویژن

(Cultral Division of Labor) بللـی دی. تـر دغـه عنـوان لانـدې، د یـوې ټولنې کلتوري او نـژادي تنـوع د ټیټو یـا د لـوړې درجـې د کـارونو لـه نظـره ارزیـابي کېدلـه. یـا پـه بلـه ژبـه د مزدورانـو کلتـوري ډویـژن داسـې یـو حـالت ځرګنـداوه چـې د هغـه لـه مخـه نـژادي یـا قومي ګروپونه مشخصو کـارونو تـه تړل کـېدل.

د لال اقلیتونـه Middleman minorities

پـه دې موضـوع پوهېدنـه هـم مـهم کـار دی چـې د مزدورانـو یـو کلتـوري ډویـژن پـه حتمـي تـوګه د یـو طبقـاتي نظـام پـه تـل کـښې نـه اچـول کـېږي. بلکـه د ځینـو اقلیتونـو لـه مـزدورې طبقـې ځخـه د لالان (Middlemen) جـوړېږي او د منځنـی طبقې پـه لـېول سـاتل کـېږي. لـه دوی ځخـه د لـوړو او ټیټو طبقـاتو تـر مینـځ هـم د رابطـې او هـم د حـائل پـه تـوګه کـار اخسـتل کـېږي. لکـه چـې ټولنپوهـانو بلـولاک (Blolock- 1967) او بونیـچ (Bonich- 1973) ځرګنـده کـړې ده، د منځنی سطحې د دلالانـو اقلیتونـه طبقـاتي جـګړې بـې سـېکه کـوي. د بلـولاک د خولـې خـبره ده: پـه نـارامو حـالاتو کـښې ډېر خلـه ممتـاز کسان او د ښکتنـی طبقـې خلـک د منځنـی طبقـې د خلکـو (دلالانـو) پـه ضـد ائتلافونـه جـوړوي او پـه دې ډول دواړه خـواوې خپلـې خـاصې خـاصې عقـدې تشـوي. د مثـال پـه ډول پـه فیـودالي اروپـا کـښې ډېرو هېوادونـو یـهودیانو تـه اجـازه ورکـړه چـې یـوازې پـه ځینـو مـواردو کـښې د منځنـی طبقـې د خلکـو ځینـې کارونـه وکـړي یعنـې سـوداګري وکـړي، د سـود کـار او بـار وچلـوي او د ټکـس ټولولـو دنـده پـر غـاړه واخلـي. خـو ددغـه کـار نتیجـه دا راووتلـه چـې یـهودیان هـم د اشـرافو لـه طبقـې او هـم د بزګرانـو لـه طبقـې سـره پـه جـګړو بوخـت شـول. اشـرافي طبقـې پـه ټکـس ټولوونکـو یـهودیانو اعتراضونـه کـول چـې د دوی ګټې یـې زیـانولې دي. سـره د دې هـم دوی ټکـس ټولوونکـو تـه د بزګرانو د پـارېدو تـر وختـه پـورې موقـع ورکـړلـه کلـه چـې د یـهودیانو پـه ضـد د بز ګرانـو کینـه وپارېدلـه، بیـا نـو د اشـرافو طبقـې او هـم د بزګرانو طبقې د یهودي سـودخورو او سـوداګرو پـه ضـد لاسـونه سـره یـو کـړل تـر دې چـې د یـهودیانو د شړلو حتـی لـه وژلـو ځخـه یـې هـم

مخونه نه اړول. لکه چې بلولاک څرګنده کړې وه د افریقې او جنوب ختیځې اسیا په ټولنو کښې هندي او چینایي اقلیتونو همدغسې د منځنۍ طبقې اقلیتو ته جوړ کړي دي په دې توګه دوی هم له ممتاز ګروپ سره په جګړه کښې د قربانۍ پسونه ګرځېدلي دي.

د نوم ایستلو سیالي Identifiability

د نوم ګټلو یا موقف نیولو سیالي هم تل د ترخو شخړو او جګړو بنه غوره کړې ده. مثلا په لوړو ښوونځیو کښې دا خبره عامه ده چې د شاګردانو تر منځ د غوره تعلیمي کارنامو، هنري کردارونو او سپورتي لوبو له امله توپیرونه راپیدا کېږي یا د همدغو توپیرونو په بنسټ ګروپونه جوړېږي او لکه چې یو ټولنپوه کولمن (Coleman 1961) څرګنده کړې ده له دې ډول سیالیو څخه په اصطلاح دهسکو او ټیټو ټولنیزو ګروپونو د افرادو تر منځ ډېر سخت منفي احساسات راپیدا کېږي دغه حالت په هغو ګروپونو کښې راپیدا کېږي چې کټ مټ له یوه نژاد یا قوم سره تعلق ولري. مثلا د کاناډا په کیوبیک کښې د کاتولیکانو په لوړو ښوونځیو کښې ولیدل شول چې د اوړي په کمپ کښې د کوچنیو شاګردانو تر منځ ډېر ژر ترخه روابط راپیدا شول. کله چې شخړې په نوي نسل اغېزه ولري او کله چې هغه په یو شان ټولنیزو ګروپونو کښې راپیدا کېږي ډېرې دردناکې او ترخې وي. د مثال په توګه کله چې خوک د اعتصاب ماتوونکو مزدورانو یا په لږ اجرت د قانعو مزدورانو په وجه خپل کارونه د لاسه ورکوي له دې څخه ډېرې سختې کرکې راپېدا کېږي که چېرې ددې ډول سیالیو جګړې د یو کلتور یا یو نژاد لرونکو خلکو تر منځ وي نو د ټولنیزو ګروپونو قهر او غصه د افرادو تر منځ د قهر او غصې په ډول سخت تمرکز پیدا کوي.

په افغانانو کښې "تربګینې" یا "اودرزاده ګی" د متمرکزو کینو او تعصبونو یوه بنه ده چې تل یې دردناکې نتیجې ورکړې دي. لکه چې ولیدل شول د جهاد په وختونو کښې خلکو وسلو ته توجه لرله لاسونو ته یې توجه نه لرله. ډېرو خلکو له دې امله هم وسله تر لاسه کوله چې د خپل تربور په مقابل کښې د قدرت موازنه وساتي.

کله چې د مخالفینو یا دښمنانو دواړه خواوې له یو نژاد یا یو کلتور سره تعلق ولري بیا دوی یو په بل ناشولته نومونه ږدي، یا یې غرونو کلیو او دروته منسوبوي لکه "غرني" یا "صحرایي". په شمالي امریکا کښې یو قوم ځکه "اوکیان" بلل کېدل چې دوی د اوکلهما (Oklahoma) څخه وتلي خلک وو. له اوکیانو سره تعصب له نژادي او قومي اقلیتونو سره د تعصب څخه جلا ؤ اوکیان په خپله سپین پوستي انګلوساکسون نژاده پروتستان وو. دوی خپله د نسب شجره له هغو انګرېزانو سره نښلوله چې د امریکې قارې ته په کډه راغلي وو او په دې قاره کښې یې خپلې مستعمرې جوړې کړې وې. دې خلکو ته د رنګ، نژاد او کلتور په لحاظ بله خبره نه جوړېده نو په دوی یې د "چټل"، "خیرن" یا جاهلانو نومونه کښېښودل او داسې موجودات یې وبلل چې د سویانو په څېر زېږېږي او همداسې زېږول شوي. په اوکیانو چې دا ډول نومونه ایښودل کېدل او نورې خبرې یې وربانديې تپلې پرته له دې، چې دوی د ټیټې بیې په مزدورۍ کارونه کول بله ګناه یې نه درلوده.

نن اوکیان د کالیفورنیا د ایالت د مستو حاصل ورکوونکو کروندو مالکان دي اوس دوی ته هېڅوک نه وایي چې تاسې هغه اوکیان یاست چې په ۱۹۳۰ م کال کښې کالیفورنیا ته په کډه راغلي یاست. دا خلک کله کله په خپله هم ځانونه اوکیان بولي، دا هغه وخت وي چې دوی په خپلو کامیابیو باندې د ویاړ خبرې کوي.

که سیالي، تربګینې او جګړې د تعصب اور ته لمن وهي نو د برابرۍ حالت پر دغه اور سړې اوبه اچوي یعنې که مساوات تامین شوی وي بیا نو د کینو او جګړو خبره له مینځه ځي.

ډېرې بوګنوونکې مخامخ کېدنې

جاپانیان چې د لومړي ځل د پاره امریکا ته ورغلل نو امریکایانو ورته د "ژېړ خطر" په سترګه وکتل، دوی یې "پیت پوزي" وبلل او نور عجیب او غریب نومونه یې هم وربانديې کښېښودل، خو خدای جاپانیانو ته هم سترګې او خولې ورکړې وې نو دوی هم چې د امریکایانو اوږدو مخونو ته وکتل نو د امریکایي ټولنپوهانو په قول، دوی یې سپي مخي (Dogface) وبلل.

جاپانیان چې کله امریکې ته ورسېدل دوی بزګران وو لږ څه سواد یې درلود خو تعلیمات یې نیمګړي پاتې وو. د ځو لسیزو په موده کښې دوی د سختو تعصباتو او توپیرونو هدف ګرځېدلي وو. خو دوی د نورو هغو کډوالو په نسبت چې له اروپا څخه امریکا ته تللي وو ښې کامیابۍ ترلاسه کړې چې دغه موضوع موږ ته په خاصه توګه په زړه پورې ده، جاپانیان یوازې شمالي امریکا ته نه بلکه کاناډا ته هم ورغلي وو. په دې دوو ټولنو کښې د دوی د جذب کېدو جریانونه یو له بل څخه یو څه توپیر لري. نو لومړی به د هغو جاپانیانو حال بیان کړو چې شمالي امریکې ته یې کډه کړې وه بیا به کاناډا ته د تللیو مهاجرینو په حال ځانونه خبر کړو.

په ۱۹۰۷ کال کښې ډېرش زره جاپاني کډوال د امریکې په هاوایي او کالیفورنیا کښې مېشته شول. په کالیفورنیا کښې داسې قانون پاس شو چې جاپانیانو ته یې د ځمکو اخستلو اجازه نه ورکوله. دوی د یو څه مودې د پاره د سپین پوستو امریکایانو په

نومونو مځکې اخستلې خو بیا داسې وختونه راغلل چې دوی په امریکا کښې د خپلو زیږېدل شویو ماشومانو په نومونو مځکې واخیستلې. په ۱۹۲۰م کال کښې دغه موضوع چې هلته خارجیانو ته د تابعیت حق ورکړل شي او که نه؟، عامو رایو ته واچوله شوه د رایو په نتیجه کښې آسیایي خلک د تابعیت او مځکو اخستلو له حق څخه محروم وګرځول شول. په ۱۹۲۴ کال کښې د فیډرال یو قانون امریکې ته د جاپانیانو او نورو آسیایي خلکو مهاجرت منع کړ. دا یو داسې کار وُ چې په جاپان کښې یې د امریکایانو په ضد کرکه زیاته کړه چې همدغې کرکې هم د دوهمې نړۍ والې جګړې اورته لمن ووهله. دغه قانون امریکې ته د جاپانیانو ورتګ په ټپه ودراوه. دغه کار که له یوې خوا د امریکایانو تشویش کم کړ نو له بلې خوا یې په امریکا کښې د پاتې شویو جاپانیانو د یون او حرکت له مخې ځینې خنډونه لرې کړل ځکه چې دوی د امریکایانو له فوري توجه څخه ولوېدل نو د کار او فعالیت متې یې آزادې شوې او د ګړندي پرمختګ زمینې ورته زیاتې شوې.

که څه هم د دوی د لومړي مهاجر نسل کاروبار کرنه وه خو د دوی اقتصادي پرمختګ یوازې په کرنه او کروندو کښې محدود پاتې نه شو. د جاپانیانو د باغدارۍ محصولاتو د پاره لویه غوښتنه (تقاضا) موجوده وه. د کار سامان یې هم ساده وُ، چې ډېرې پیسې وربانديې نه لګېدلې. دوی په خپله د خپلو ځانو د پاره کارونه پیدا کول یا دا چې ځانونه یې په خپله په خپل کار کښې استخدامول. یو ټولنیز څېړونکي (کیټانو ۱۹۲۹) لیکلي دي چې جاپانیانو په ۱۹۲۸ کال کښې په خپله د خپلو ځانونو استخدامولو (Sef- employment) یو زر او درې سوه کاروباري کوچنۍ پروژې درلودې چې زیاتره د باغدارۍ په ساحه کښې وې، همدارنګه دوی په ښارونو کښې د خپلو سبو، ترکاریو او مېوو خرڅولو د پاره خپل خپل بازارونه جوړ کړي وو لکه چې یو بل څېړونکي (لایټ ۱۹۷۲) لیکلي دي په ۱۹۲۹

کال کښې جاپانيانو يوازې په لاس انجلس کښې (۷۰۰) مارکيټونه جوړ کړي وو. په ۱۹۴۰ کال کښې د جاپانيانو اکثريت د کرنې په چارو بوخت وُ لکه چې کيټانو په (۱۹۶۹)، پيټرسن (۱۹۷۱) او سويل (۱۹۸۱) دريو اړو ليکلي دي په کاليفورنيا کښې د کرنې د محصولاتو او تجارتي ورکړو راکړو درېيمه برخه د جاپاني امريکايانو په لاس کښې وه او لکه چې لايټ (۱۹۷۲) ليکي د جاپاني امريکايانو لومړنې نسل په کروندو سربېره نور کوچني تشبثات هم پيل کړل، د پور (قرضې) انجمنونه يې جوړ کړل او د څمکو او جايدادونو په رانيولو يې لاسونه پورې کړل.

په ۱۹۴۰ کال کښې محلي جاپاني امريکايان (په امريکا کښې زېږېدلي جاپانيان) په لوړو زده کړو کښې د ځايي سپين پوستو امريکايانو څخه ډېر مخکې شول. د امريکايي جاپانيانو اوسط د عالي تعليماتو خاوندان شول. په داسې حال کښې چې د سپين پوستو امريکايانو اوسط يوازې تر اتمې درجې (ښايي اتم ټولګي) پورې ورسېد. د لوړو تعليماتو دغه تناسب امريکايي جاپانيانو ته د زياتو حرفوي مصروفيتونو زمينې په لاس ورکولې، د سيالۍ په ډګر کښې د جاپانيانو دغه پرمختګ د سپين پوستو تعصبات راپارول. د ۱۹۴۱ کال د دسمبر د اوومې نېټې جنګ هر څه بدل کړل. جاپاني الوتکو په دغه ورځ باندې د امريکا په بندري اډه د مرغلرو په بندر (Pearls horbor) يرغل وکړ ورسره يې د جنوب شرقي آسيا په ځينو برخو او د الکاهل سمندر په ځينو ټاپوګانو حملې وکړې. دغو پېښو په امريکا کښې عام احساسات راوپارول ډېرو امريکايانو هغه وخت د خپل جمهور رئيس فرانکلين ډي روز ويلټ دا خبره چې ويل يې "د دسمبر ۷ يوه توره ورځ ده" تينګه په غوږ کښې نيولې وه. تر دې وروسته د امريکايي جاپانيانو په نسبت احساسات بدل شول له زياترو امريکايي مشرانو سره داسې نظريه پيدا شوه چې دا خلک د جاپان سره وفاداري لري يا دوی جاپاني جاسوسان دي، دې پېښو په

امریکا کښې د جاپاني اصله امریکایانو په ضد کرکه او تعصبات لا زیات کړل چې په نتیجه کښې ۱۵۰۰ داسې جاپانیان چې په ښکاره یې د جاپان ملاتړ کاوه د امنیتي ملاحظو له مخه ونیول شول. له دې پېښو څخه د راپارېدلیو تعصباتو په وجه (۱۰۰۰۰۰) جاپاني اصله امریکایان سړي، ښځې او ماشومان چې په جنوبي سواحلو کښې یې ژوند کاوه راټول کړل شول او د بندیانو په توګه په کمپونو کښې واچول شول. چې سیاستمدارانو او سیاسي لیکوالو دغه کار ته لاسونه وپړکول او د خوشحالۍ چک چکې یې ورته وکړې. داسې معلومېده چې ټول خلک د جنرال جي، ایل ډي ویټ له دې نظریې سره توافق لري چې "جاپ، جاپ دی فرق نه کوي چې هغه متمدن شوی دی او که نه دی". د "جاپ" کلمه د جاپاني کلمې لنډیز دی. د دې خبرې مطلب دا دی چې یو جاپانی که هغه متمدن وي او که نه وي بیا هم یو جاپاني دی.

د دې نظریې څخه راپیدا شوي روند تعصب د هغو زرګونو جاپاني امریکایي عسکرو صفوفو ته لاره پیدا کړه چې د دوهمې لویې جګړې په جریان کښې په اروپا کښې جنګېدل، په دې عسکرو کښې افسانوي مبارز ۴۴ کندک هم شامل و چې قهرمانیو یې د امریکې پوځ ښه ځلولی و. په دې ډول په پوځ کښې هم جاپانیانو ته په مشکوک نظر کتل کېدل.

په کمپونو کښې د جاپاني امریکایانو اجباري منزوي ژوند دوی ته زیات اقتصادي زیانونه واړول. د دوی په زرګونوکرونودې او کوچني تشبثات د تل د پاره له مینځه لاړل. ځینې یې په ډېره ټیټه بیه خرڅ شول. او خلک یې مجبور شول چې کمپونو ته واستول شي. داوخت تعصبات خپلې ډېرې لوړې سطحې ته جګ شول. د مرغلرو د بندر د پېښې نه یو کال وروسته د سپین پوستو امریکایانو اکثریت پرېکړه وکړه چې دوی به هېڅکله بیا جاپانیان استخدام نکړي او نه به د دوی له دکانونو څخه سودا اخلي. د جګړې په

پای کې، جاپانیانو خپلې هڅې پیل کړې، دوی کوښښ کاوه چې په امریکا کښې یو ځل بیا خپل د لاسه ورکړل شوی مقام ترلاسه کړي. یو زیات شمیر یې بیا باغواني خوښه کړه خو اوس په دغه کار کښې د دوی سره هغو لوړو تحصیلاتو ډېره ښه مرسته وکړه چې د جګړې نه مخکې یې ترلاسه کړي وو همدغه طاقت له جګړې څخه وروسته د دوی خراب شوی اقتصاد پرمخ روان کړ. هغه وخت تعلیمیافته کارکوونکو ته غوښتنه زیاته وه یا د اقتصاد د پوهنې په ژبه "تقاضا ورته شدیده وه" امریکایي جاپانیانو د نورو نژادي او قومي ګروپونو په نسبت د کالجونو زیات بري لیکونه درلودل. یو څېړونکي (سوویل ۱۹۸۱) لیکلي دي چې آسیایي امریکایانو په ۱۹۸۰ کال کښې د نورو نژادي او قومي ګروپونو په نسبت د انجنیرۍ او نورو مسلکونو زیات بري لیکونه درلودل. د (پترسن ۱۹۷۱) د څېړنې له مخې جاپاني امریکایانو ۱۷ کاله وروسته له هغه چې دوی بیرته له کمپونو څخه راووتل، د خپل اقتصاد سطحه له سپین پوستو امریکایانو سره برابره کړه او بیا وروسته د جاپاني امریکایانو د ګټو وټو اوسط د سپین پوستو امریکایانو تر اوسط لوړ شو. له کمپونو څخه د راوتلو په وخت کښې د دوی اقتصاد ډېر ویجاړ وُ خو دوی ډېر ژر خپلې ټولې وروسته پاتې کېدنې له منځه یوړلې. ددې پرمختګ علت په لویدیځ ساحل کښې د امریکایي جاپانیانو تمرکز وُ، په دغه ځای کښې د کار اجرتونه لوړ وو نو ځکه د دوی عایدات زیات شول. کله چې جاپاني امریکایانو په خپل همت اقتصادي نابرابري له منځه یووړه نو ورسره له دوی سره د نورو امریکایانو په روشونو کښې هم ګړندی بدلون راغی دا بدلونونه په ډېرو ساحو کښې لیدل کېدل چې یوه ساحه یې ازدواجي زمینه وه. په لومړیو مرحلو کښې له نورو امریکایانو سره د جاپاني امریکایانو د ودونو لړۍ غځنده روانه وه. د ۱۹۲۰ په لسیزه کښې یوازې په سلو کښې دوه دا ډول ودونه کېدل خو لکه چې دوه څېړونکي لیواین او مونټېرو

(۱۹۷۳م) لیکي د ۱۹۵۰ په لسیزه کښې دا ډول ودونه په سلو کښې شلو ته ورسېدل او اوس لکه چې یو څېړونکی (هیر ۱۹۸۰) لیکي د دغو ودونو فیصدي (۵۰٪) ته رسېدلې ده. د دوو یوه له بلې څخه د لیرو پرتو قارو د مختلفو نژادي او قومي ګروپونو ترمینځ د ودونو دا اندازه په ډراماتیکه توګه ښیي چې د نژادي او قومي ګروپونو تر مینځ په روشونو کښې څومره تغییر راغلی دی.

ژېړ خطر په کاناډا کښې

په کاناډا کښې هم د جاپانیانو شمېر کم وُ د ۱۹۰۱ کال شمېر نه د دوی شمېر د شلو زرو په شاوخوا کښې ښیي. دوی په برتانوي کلومبیا کښې اوسېدل. په کاناډا کښې دغه وړوکي شمېر په خلکو کښې د "ژېړ خطر" په نوم وېره پیدا کړې وه. په ۱۸۹۵ م کښې جاپانیانو ته د رایې ورکولو یا ووټ استعمالولو حق نه وُ ورکړل شوی. همدارنګه دوی د یو قانون له مخه د مسلکي کارونو د ملکي خدماتو په ساحه کښې د کار کولو څخه محروم شوي وو. په ۱۹۰۷ کال کښې هغه وخت یو بحران راپیدا شو چې سپین پوستو په وانکوور (Vancouver) کښې د جاپانیانو په سیمه هجوم وروړ. د دوی قصد دا وُ چې د همدوی په اصطلاح دغه "کافر یا مشرک شرقیان" له خپل ملک څخه ورک کړي.

د دې د پاره چې په کاناډا کښې د جاپانیانو شمېر محدود ساتل شوی وي د کاناډا او جاپان د حکومتونو تر مینځ یو تړون لاس لیک شو، د دغه تړون له مخې په یو کال کښې یوازې (۴۰۰) جاپانیانو اجازه لرله چې کاناډا ته هجرت وکړي خو په ۱۹۲۸ کال کښې د یو بل تړون له مخې دغه ونډه په یو کال کښې (۱۵۰) تنو ته راټیټه کړله شوه. د کاناډا زیاتره جاپانیان هم د امریکې د جاپانیانو په څېر د

کراوکیلې په چارو بوخت شوي وو. یو شمېر نور یې د کبانو نیولو په چارو مصروف او کوچني کوچني کلي یې جوړ کړي وو. د ۱۹۲۰ په لسیزو کښې حکومت په سختۍ سره د جاپانیانو شمېر محدود ساتلی وُ او محدودو جاپانیانو ته یې د کبانو نیولو اجازه لیک ورکړی وُ. خو دې ډول محدودیتونو د جاپانیانو په همت باندې بندیز نشوای لګولی. تر دې چې کاناډایي جاپانیانو د امریکې د متحدو ایالاتو ښوونځیو ته لارې وایستلې لکه چې یو څېړونکي (یوجموټو ۱۹۷۶) لیکلي دي: د ۱۹۳۰ په لسیزو کښې په کاناډا کښې د زیږېدلو جاپانیانو اوسط د نورو کاناډایي نژادي ګروپونو په نسبت په زیات شمېر کښې ښوونځیو ته تللي دي. کله چې د جاپان حکومت د مرغلرو د بندر (Parl Harbor) په بندري اډه باندې بمونه واچول، په کاناډا کښې په اوسېدونکو جاپانیانو باندې هم بده ورځ راوستله شوه. کاناډایي واکمنو وغوښتل چې کډې یې په سر وربار کړي او ۱۶۰ کیلومتره لیرې ساحې ته یې وشړي او هلته یې د حیواناتو په پنډغالو کښې بند کړي. بیا یې داسې بارکونو ته چې په لړ باد به هم رېچېدل، واستول.

د امریکې په متحدو ایالاتو کښې جاپانیانو ته له دې امله تاوانونه واوښتل چې د دوی ملکیتونه په ډېره ارزانه بیه وپلورل شول خو په کاناډا کښې د دوی املاک لکه مځکې، د کاروبار دکانونه او د کبانو نیولو بېړۍ او نور سامانونه ټول ضبط او مصادره کړل شول. د جګړې د پای ته رسېدو وروسته د کاناډا حکومت غوښتل چې د جاپانیانو نیمایي برخه وشړي خو د خلکو عام پروټیسټ د حکومت د دغه اقدام مخه ونیوله بالاخره په ۱۹۴۹ کال کښې جاپانیانو ته د رایې ورکولو (ووټ استعمالولو) حق ورکړل شو.

تر دې وروسته لکه چې (یوجي موټو ۱۹۷۶) لیکلي دي د کاناډا جاپانیانو په تېرو دېرشو کلونو کښې په اجتماعي او اقتصادي ساحو کښې ګړندي پرمختګونه وکړل. دوی له تعلیمي امکاناتو په ګټه

اخيستلو سره خپل ځوانان پوهنتون، تخنيکي، مالي او اداري پوهنځيو يا لوړو مسلکي ښوونځيو ته واستول. په نتيجه کښې جاپانيان د تخنيک او منجمنټ په چارو کښې ډېر بلد شول. نن د جاپاني کاناډايانو د عايداتو اوسط د هغه ځای د زياتره سپين پوستو قومونو د عايداتوډ اوسط څخه لوړ دی. ورسره له دوی سره د نورو کاناډايانو په سلوک کښې هم ګرندی بدلون راغلی دی. دا هماغسې بدلون دی چې د امريکې په متحدو ايالاتو کښې د جاپانيانو په نسبت د خلکو په روش کښې راغلی دی او لکه چې دوو تنو څېړونکو (اداچي ۱۹۷۸) او (سوناهر ۱۹۸۱) ليکلي دي په کاناډا کښې هم د کاناډايانو او جاپانيانو تر منځ د ودونو اندازه (۵۰%) ته رسېدلی ده.

سره د دې چې په امريکا او کاناډا کښې د نژاد او کلچر په اساس سخت تعصبات موجود وو او سره د دې چې له جاپان سره جګړې وحشيانه هيجانات وپارول کله چې په دواړو هېوادونو کښې جاپانيانو د دغو هېوادو له نورو اوسېدونکو سره په اجتماعي او اقتصادي ساحو کښې مساوي حيثيت ترلاسه کړ نو دا ټول تعصبات په پسرلي کښې د ژمي دواورو په څېر اوبه او محوه شول.

د قومي او نژادي اقليتونو د پرمختګ مهم عوامل

د امريکې د تاريخ له مخه زياتره نژادي او قومي اقليتونه د طبقاتي نظام په قاعده کښې موقعيت لري تقريباً بې له استثنا، هر نژادي يا قومي اقليت ښکته طبقې ته اچول شوی دی. تر يوه وخته پورې خو عامه نظريه دا وه چې دا ګروپونه ښه راتلونکې نه لري او دوی به د تل د پاره په ښکته طبقه کښې پاتې شي، د مثال په توګه د امريکې د انقلاب په موده کښې بنجامين فرانکلين داسې وليکل:

"هغه جرمنیان به چې په وروستیو وختونو کښې په پنسلوانیا کښې مېشته شوي دي هېڅکله به په امریکایي ټولنه کښې سم رانشي او نه به دوی له دې ټولنې سره مرسته او همکاري وکړي." خو داسې وختونه راغلل چې دا پېش ګویي یې غلطه ثابته کړه. لکه چې یو څېړونکي (ګریلي ۱۹۷۴) لیکلي دي: هغو بوستونیانو چې خپل ځانونه یې ډېر ښه او وړ خلک ګڼل آیرلنډیان به یې نښه یان، تنبل او خرافاتي خلک بلل او تل به یې دا خبره کوله چې له دې خلکو څخه به څه شی جوړ نشي خو نن د امریکې په متحدو ایالاتو کښې د انګلیسي نسبه پروټستانو څخه د دوی د لاس ګټې یو څه لوړې دي.

څلورو تنو ټولنپوهانو (ویرت ۱۹۲۵)، (ګلزر اوسویني هان ۱۹۷۰) او (سوویل ۱۹۸۱) هغه دری اساسي عوامل چې د ټولنیزو ګروپونو د پرمختګ او لوړتیا له میکانیزم سره مرسته کولای شي، په ګوته کړي دي چې هغه (۱)جغرافیایي تمرکز (۲) د خپل منځي اقتصاد وده او حرفوي تخصص (۳)د منځنی طبقې وده دي.

جغرافیایي تمرکز

قومي، نژادي او مذهبي اقلیتونه د توپیر په سبب مجبورېږي چې له مسلطو ګروپونو څخه ځانونه ګوښه کړي او په ځانګړو ځایو کښې هستوګنه ولري. بله خبره دا ده چې دا ډول لړکیان د اړتیا او علاقې له مخې هم غواړي چې یو پربل تکیه شي او د مسلطو ګروپونو په مقابل کښې یولاس شي او خپل مهم خصوصیات لکه مذهب او عنعنات وساتلی شي.

جغرافیایي تمرکز یو قومي یا نژادي ګروپ په انزوا کښې ساتي او د ګروپونو تر منځ د ښه ګډ ژوند کولو زمینې له منځه وړي سره د دې هم د الپورټ د تیوري له مخې تر تسلط لاندې امریکاپي ګروپونو د لومړیو وختو تجربو وښودله چې په یوه سیمه کښې د یو

نژادي ګروپ تمرکز دومره کولای شي چې د نورو ګروپونو سره د تماس د منفي نتیجو اندازه راټیټه کړي. جغرافیایي انزوا یا تمرکز څه نورې ګټې هم لري. که یو ګروپ په یو ځای یا څو مشخصو ځایونوکې راغونډ شوی وي نو د دغه ګروپ اقتصادي او سیاسي قدرت لوړېږي. دلته راځئ آیرلنډیان په نظر کښې ونیسو دوی د امریکې په متحدو ایالاتو کښې (۸%) دي. که دوی امریکې ته د کډې کولو نه وروسته په یو ځای نه وای راغونډ شوي او د امریکې په هره خوا کښې خواره شوي وای نو د دوی نفوس به (۸%) وای خو د پاملرنې وړ یو شمېر به نه وای ګرځېدلی. آیرلنډیانو له هوښیارۍ او اتفاق څخه کار واخیست په څو لویو ښارو کښې په ځانګړو ځایونو کښې راغونډ شول او خاص ګروپونه یې جوړ کړل په دې توګه دوی په مربوطو ښاري حوزو کښې د اکثریت او په لویو ښارو کښې د پاملرنې وړ اقلیت په توګه وپېژندل شول. د دغه اتفاق او یووالي په برکت دوی خپلې یو لړ ګټې وساتلای شوی. تر دې چې دوی ژر د څو ښارونو واکمني هم ترلاسه کړه.

جاپانیانو او چینایانو هم، چې په لویدیځه غاړه کښې اوسېدل، همداسې وکړل. جاپانیان په امریکا کښې (۰,۴%) وو خو دوی د اتفاق او یووالي په برکت وکولای شول چې له ۱۹۷٦ څخه تر ۱۹۸۰م کال پورې د امریکې مشرانو جرګې ته درې سناتوران واستوي.

یهودیانو هم د امریکې په متحده ایالاتو او هم په کاناډا کښې د خپل شمېر په تناسب څو ځله زیات سیاسي موثریت تر لاسه کړی دی دا ځکه چې دوی په دې دواړو هېوادو کښې په خپلو خپلو مربوطو سیمو کښې سره یو موټی اوسېدلي دي.

په یوه سیمه کښې د یوه موټي په توګه د اوسېدلو بې ساري نمونه په فرانسوي کاناډا کښې محسوسه شوه، په کاناډا کښې فرانسویانو یوه حقیقي ټولنه جوړه کړې ده. جغرافیایي تمرکز

فرانسوي ژبو کاناډایانو ته دا ځواک بخښلی دی چې خپل کلچر ورسره خپل سیاسي قدرت ټینګ وساتي دا جغرافیایي تمرکز د کیوبیک په بڼه وجود لري.

د خپل مینځي اقتصاد وده

جغرافیایي تمرکز یو ګروپ ته د دې وړتیا هم بخښي چې خپلو اقتصادي منابعو او موسساتو ته وده ورکړي او له همدې لارې د خپل اجتماعي ګروپ د پرمختګ مالي امکانات زیات کړي. زیاتره تر تأثیر لاندې ګروپونو د خپلو زراعتي کارونو او نورو تشبثاتو د پاره پانګه یا پولي اعتبار نه درلود. نویوراغلو کډوالو خپلې وړې وړې نغدي شته منۍ سره شریکې کړې او د دوکانونو او کوچنیو کوچنیو اقتصادي تشبثاتو د پاره یې ورځخه پانګې جوړې کړې. دې کډوالو ګروپونو په خپلو ټولنو کښې دننه داسې یو اقتصادي سیستم جوړ کړ چې په هغه کښې پلورونکي او پیرودونکي په خپله همدوی وو.، په دې توګه دوی د خپلو ټولنو د پاره یو ډول اقتصادي خپلواکي برابره کړه. دا ډول خپلواکي د جغرافیایي تمرکز په برکت مینځ ته راځي په دې سیستم کښې هم هوساینه شته او هم ګټه، هوساینه یې دا ده چې یو څوک په سودا پسې لېرو ځایونو ته نه ځي او په بازارونو کښې ډېر ځان نه ستړی کوي ګټه یې دا ده چې پیسې د نورو خلکو په جیبونو کښې نه لوېږي او د ګروپ ګټه نه پردی کېږي.

د نورو تر تأثیر لاندې ګروپونه چې د پرمختګ په لاره کښې له کومې مرحلې ځخه تېر شول هغه په خپله د خپلو مالي موسساتو تأسیسول وو مثلاً جاپانیانو کوچني کوچني پولي صندوقونه جوړ کړل چې همدغو صندوقونو ترقي وکړه او بانکونه ورځخه جوړ شول. د سان فرانسسکو خلکو او آیرلنډیانو هم کوچني کوچني بانکونه

جوړ کړل چې بیا په سترو بانکونو بدل شول د امریکې د یو جمهور رئیس جان ایف کینډي پلار جوزف کینډي هم داسې یو کوچنی بانک جوړ کړی وُ چې ډېر ښه وچلېده بیا لوی بانک ورڅخه جوړ شو او له دغه آیرلینډي څخه یې د پیسو امپراتور جوړ کړ.

کډوالو لږ کیو غوښتل چې خپل ځینې مهارتونه خپلو خپلوانو او قومي عزیزانو ته هم ورزده کړي. مثلاً آیرلنډیانو په ښارونو کښې د امنیت راوستلو په کار کښې ښه مهارت درلود دا مهارت به یې خپلو عزیزانو ته هم ورښوده. په ۱۹۵۰ کښې د امریکې په متحده ایالاتو کښې ددغه قوم د پولیسو شمېر تر نورو سپین پوستو امریکایانو څخه درې چنده لوړ وُ. د سرجوړولو (سلماني) په چارو کښې د ایټالویانو شمېر د نورو سلمانیانو څخه اته چنده زیات وُ، د نجارۍ په چارو کښې د سویډنیانو شمېر د نورو په نسبت څلور چنده زیات و، دربستورانټونو په کاروبار کښې د یونانیانو شمېر د نورو په نسبت ۲۹ ځله زیات وُ، د خیاطۍ په کارونو کښې د یهودیانو شمېر د نورو په نسبت ۱۷ چنده زیات وُ. تقریباً ټول الماس توږونکي یهودیان وو.

په پرمختیا کښې د منځنۍ طبقې رول

تر تسلط لاندې ټولنیز ګروپونه له هرڅه نه زیات ښو مشرانو، لاربښوونکو او د مهارت خاوندانو ته ضرورت لري. د کډوالو په جمله کښې یهودیانو، ورپسې کیوبایانو د نورو په نسبت ښه اقتصادي پرمختګونه وکړل، ځکه چې دوی د ټولنې جوړولو مهارت درلود، دې دواړو ګروپونو د تعلیم خوا ته ډېره توجه درلوده دوی خپل زامن په داسې ښوونځیو کښې روزل چې اجتماعي او اقتصادي پرمختیا ته یې ښه لاربښوونه کولای شوای. همدا سبب دی چې

يهوديان په شمالي امريكا كښې د ټولو نورو خلكو په نسبت په تعليمي ساحو كښې ډېر په مخكې لاړل او لكه چې (ګريلي ۱۹۷۴) او (هيټن ۱۹۸۴) ليكلي دي د دوی د كورنيو د عايداتو اوسط هم له نورو نژادي، قومي او مذهبي ګروپونو څخه لوړ ؤ.

تر كله چې د يو نژادي او قومي ګروپ منځنی طبقې پرمختګ نه وي كړی، نو د هغه ګروپ پرمختيايي حركت غړندوي. د يهوديانو په نسبت د ايټالويانو ترقي له همدغه امله غړنده وه.

د تورپوستو ژوند يا د پرابلمونو عصاره

كه څه هم تورپوستي هغه كډوال نه دي چې په وروستيو وختو كښې امريكې ته تللي وي. دوی د نورو نژادي او قومي ګروپونو د كډوالو په نسبت زياته موده په امريكا كښې ژوند كړی دی. سره د دې هم د دوی د ودې او پرمختګ او له نورو سره د ځان برابرولو په لار كښې خاص بنديزونه او خنډونه موجود وو.

ترننه هم په امريكا كښې د تورپوستو نيمايي برخه د دغه هېواد په جنوب كښې استوګنه لري د ۱۹۴۰ تر لسيزې پورې د تورپوستو يو لوی اكثريت په جنوب كښې اوسېده او كليوالي ژوند يې درلود. دوهمې لويې جګړې د تورپوستو يوه لويه څپه د شمال په لوري وخوځوله. جګړې د وسلو د پاره غوښتنه زياته كړې وه له همدغه امله د شمال صنعتي استخدام كوونكي جنوب ته لاړل او له هغه ځای څخه يې تور پوستي په اورګاډو كښې شمال ته واستول چې هلته يې په دفاعي صنايعو كښې د مزدورانو په توګه استخدام كړي. تر جګړې وروسته هم دغې لېږدونې دوام وكړ او په مليونونو تورپوستي له جنوب څخه شمال ته لاړل. او په مليونو هغه تورپوستي چې په كليو كښې اوسېدل اوس د دې جوګه شول چې په ښارونو كښې ژوند وكړي. اوس د ميسيسپي د ټول ايالت په نسبت د شيكاګو په ښار كښې ډېر تور پوستي استوګنه لري همدارنګه اوس

د کوم جنوبي ایالت په نسبت په نیویارک کښې ډېر تورپوستي ژوند کوي د تور پوستو دغه خوځېدنه یوازې له جنوب څخه شمال ته دلېږدېدنې ماهیت نه لري بلکه له کلیو څخه ښارونو ته د کوچېدو اهمیت هم لري.

تر وروستیو وختونو پورې ټولنپوهانو د شمال اوسېدونکي سپین پوستي په شمال کښې د اوسېدونکو تورپوستو سره بې له دې چې د نسلونو په رسېدنه کښې د وختونو یا دورو تفاوت په نظر کښې ونیول شي، مقایسه کول. خو حقیقت دا دی چې په شمال کښې تورپوستي له پخوا راهیسې نه دي اوسېدلي یوازې یو نسل یې هلته لوی شوی دی. په دې توګه د هغو تورپوستو شمېر ډېر کم دی چې پلرونه یې په شمالي امریکا کښې زېږېدلي دي. په دې حساب په شمال کښې مېشته تورپوستي لا تر اوسه هلته د نویو ورغلو کډوالو حیثیت لري که چېرې د نسلونو سلسلې په نظر کښې ونیولې شي نو د تور پوستو او سپین پوستو تر منځ ډېر تفاوتونه به له منځه یوړل شي. لیبرسن او سوویل دواړو لیکلي دي چې د تور پوستو هغه نسلونه چې زیاته موده یې په شمالي امریکا کښې تېره کړې ده د لوړو تعلیماتو خاوندان دي او په ښو کارونو بوخت دي.

حقیقت دا دی چې په جنوب کښې د اوږدې مودې هستوګنې د تورپوستو د پرمختګ مخه نیولې وه. هغه سپین پوستي چې په وروستیو وختو کښې له جنوب څخه شمال ته خوځېدلي دي همدغسې یو حالت لري شمال ته د نویو ورغلو سپین پوستو د ذکاوت د ازموینې (I.Q) نومرې د تور پوستو سره برابروي له دې څخه داسې څرګندېږي چې د یوې وروسته پاتې ټولنې افراد له هر نژاد سره چې اړیکې ولري په ذهني لحاظ وروسته پاتې خلک وي.

د غلامۍ وراثت

د امریکې په متحده ایالاتو کښې هر یو اقلیت د تعصب او تبعیض له امله ځورول شوی او زیانمن شوی دی. خو څومره چې تعصب او توپیر تور پوستي د کینې او دښمنۍ په سره اور اړولي رااړولي دي بل یو اقلیت یې هم دومره زیات نه دی کړولي یوه وجه یې دا ده چې دې خلکو څو پېړۍ د غلامۍ دوره تېره کړې ده.

امریکایي تورپوستي له دې امله چې اصل او نسب یې له امریکې څخه د باندې له کوم خاص ملت یا خاصې ټولنې سره تړون او پیوستون نه لري بې وطنه خلک بلل کېږي ځکه چې دوی د افریقې له بېلابېلو سیمو څخه راوستل شوي دي. تر وروستیو وختونو پورې هغو سیمو چې دوی ورڅخه راوستل شوي یا ورڅخه راغلي دي، خپلواکي نه درلوده او اروپایي ځواکونو ورباندې حکومت کاوه.

زیاتره نور اقلیتونه چې امریکا په تېره شمالي امریکا ته په مهاجرت تللي دي، په خپله یې د کډې کولو تصمیم نیولی دی لومړی یې دا فکر کړی دی چې کډه کول ورته ګټه لري او که نه؟ دوی د ګټو وټو هغه چانسونه چې په خپلو مربوطو هېوادونو کښې یې لرل په امریکا کښې د ګټو وټو له چانسونو سره مقایسه کړي دي. خو تورپوستي غریبان په خپله خوښه امریکې ته تللي نه دي. دوی په دې هم نه پوهېدل چې دوی ته به څه وخت آزادي ورکول کېږي چې په خپله خوښه کارونه وکړي. په حقیقت کښې تورپوستو د امریکې د کورنیو جګړو نه وروسته په ورانه، ویجاړه شوې او ماتې خوړلې جنوبي خوا کښې په ډېر زیات کړاو سره یو څه پیسې ټولولې او له مشکلاتو څخه ډک ژوند یې کاوه مګر په هغه بله خوا یعنې شمال کښې کډوالو ته نسبتاً ښه شرایط برابرېدل خو هلته هم

نیول شوې ګټې نشوای کولای نو د دوی لار خلاصه وه د پرېشانۍ او خوارۍ په صورت کښې دوی بېرته خپلو اصلي هېوادو ته ستنېدلای شوای لکه چې یو څېړونکی (هندلین ۱۹۵۷) لیکي د ۱۹۳۰ په لسیزو کښې یا د ژور خپګان په یوه مرحله کښې (۵۰۰۰۰۰) کډوال بېرته په اروپا کښې خپلو اصلي هېوادو ته ستانه شول خو تورپوستو داسې یوه چاره هم نه لرله.

بله خبره دا ده چې اروپایي کډوالو په خپلو اصلي هېوادونو کښې داسې حکومتونه درلودل چې د کډوالو د ستنېدو په چارو کښې یې مرستې کولې او یا یې د مهاجرو د مربوطو مسایلو په باره کښې د بېلابېلو حکومتو تر منځ د منځګړیتوب دنده په غاړه اخیستله خو لکه چې (لیبرسن ۱۹۸۰) لیکلي دي، د تورپوستو په باره کښې دا ډول امکانات موجود نه وو ځکه چې دوی اصلا هېچرې خپل حکومتونه نه درلودل.

بله خبره دا ده چې تور پوستو دا چانس هم نه درلود چې ځانونه کوم بل نژاد ته منسوب کړای شي مثلا یهودیانو به په هغو وختو کښې چې د ځینو نورو نژادو احساسات به د سختو سیالیو په نتیجه کښې د دوی په ضد وپارېدل نو دوی به کوشش کاوه چې ځان د نورو خلکو په لباسونو او عاداتو کښې پټ او ورک کړي. سره د دې هم دوی ځانونه پوره نشوای پټولای ځکه دوی په خپلو مخصوصو پزو سره پېژندل کېدل.. خو لکه چې یو څېړونکی (فېش برګ ۱۹۱۱) لیکلي دي پزه د یهودیانو د پېژندنې په باره کښې پوره د اعتبار وړ نه وه. په نیویارک کښې یوې څېړنې وښودله چې یوازې په سلو کښې ۱۴ یهودیان په پزه وپېژندل شول.

د قومونو او نژادونو د پېژندنې نور علایم د ژبنیو اختلافونو او کلتوري تفاوتونو له مخه څرګندېږي. خو کلتوري خصوصیات کېدای شي ژر بدل شي دا هم کېدای شي چې ځینې خلک له تعصباتو څخه د وېرې له امله خپل نومونه او لباسونه بدل کړي خو

هغه شی چې دومره ژر نشي بدلېدلای هغه د پوستکي رنګونه دي همدې غیر ضروري خبرې تورپوستو ته غټ مشکلات پېښ کړي وو.

بله مساله چې تور پوستو ته یې غټ مصیبت پېښ کړی و هغه په شمېر کښې د دوی زیاتوالی و که څه هم امریکایانو په خپل هېواد کښې د چین او جاپان موجودیت (ژېړ خطر) بالـه خو هغوی په شمېر کښې دومره زیات نه وو چې امریکایان ورڅخه زیاته وېره ولري خو تور پوستي په امریکا کښې د نورو ټولو اقلیتونو په نسبت زښته ډېر وو.

د دې حقیقت په نظر کښې نیولو سره چې رقابت او سیالي د تبعیض او تعصب له اساسي عواملو څخه دي نو د تورپوستو دشمېر زیاتوالي ته د دوی رقیبانو په ښه سترګه نه کتل ځکه چې د دغو ارزان بیه مزدورانو د شمېر دومره زیاتوالي د چا خبره د نورو سیالانو روزي په لغته وهله. په تېره بیا د ۱۹۲۰ په لسیزه کښې کله چې د کاراو کارګرانو په قوانینو کښې تغییرات راغلل سپین پوستي سیالي کوونکي سخت پرېشانه شول ځکه چې دغو تغییراتو له نورو هېوادو څخه د ارزان بیه کارګرانو د راتګ شرایط اسانه کړل. په همدغه وخت کښې له تورپوستو څخه د سپین پوستو د پاره یو غټ رقابتي ځواک او د دوی د ګټو د پاره خطر جوړ شو. بله خبره دا وه چې دا وخت سپین پوستي مزدوران دومره د مهارت خاوندان هم نه وو. اوس نو هغه تضاد چې له ایټالویانو، پولنډیانو، جاپانیانو سره موجود و په ډېره قوي توګه د تورپوستو په مقابل کښې متمرکز کړل شو. کله چې تورپوستو ته د رایې اچولو (ووټ ورکولو) حق ورکړل شو نو له دوی څخه یو د پاملرنې وړ سیاسي قدرت هم جوړ شو چې دغه حالت د دوی په مقابل کښې تضادونه او تعصبات لا زیات کړل.

په همدغسې بدو حالاتو کښې د تورپوستو یو مشر بوکر ټي واشنګټن دوی ته وویل چې تاسې د شکایت کولو په ځای مهارت زده کړئ. او له همدې لارې په ټولنه کښې خپل ارزښت او اهمیت

تثبیت کړئ. ده د تورپوستو په غوړونو کښې دا خبره هم وروڅخوله چې په یوه کرونده کښې په یویې (قلبه) باندې کرښه ایستل هغومره درنښت لري لکه یو شاعر چې د کاغذ په مخ یو ښه شعر لیکي. دغه سړي تورپوستو ته ښه درسونه ورکړل کله چې تورپوستو د کار او تعلیم له لارې خپل اهمیت زیات کړ په سپین پوستو خلکو کښې یې د تعصب او توپیر غندلو د پاره ښه ملګري پیدا کړل د توپیر غندلو نهضت دومره پیاوړی شو چې سپین پوستي اوتورپوستي ځوانان به په ګډه سره ریستورانتونو ته تلل او یوځای به سره کښیناستل او له دې لارې یې غوښتل چې د سپین پوستو او تورپوستو تر منځ غیر ضروري دیوالونه ونړول شي.

په امریکا کښې د ۱۹۸۱ سرشمېرنه ښیي چې د ۱۹۷۰ او ۱۹۸۰ کلونو تر منځ د هغو سپین پوستو ښځو شمېر ډېر زیات شوی دی چې تور پوستي مېړونه یې خوښ کړي دي.

طبقاتي تضادونه او تعصبات

په تېرو تقريبا څلورو لسيزو کې، له هغه وخته را په دې خوا چې د هېواد په تعليمي او فرهنګي موسساتو کښې مارکسيستانو نفوذ کړی دی په تېره په هغو وختو کښې چې دغه موسسات په مستقيم ډول د دوی تر کنټرول لاندې راغلي دي، اجتماعي واقعيتونه د مارکسيستي ټولنپوهنې له مخې ارزيابي شوي دي او ډېره هڅه شوې ده، چې د افغاني ټولنې خصوصيات د مارکسيستي نظرياتو په قالب کښې په ډېر زور او فشار سره واچوي.

په افغانستان کښې د مارکسيستي ټولنپوهنې له پاره دومره کار او تبليغ شوی و، چې نږدې وو هغه د خلکو له نظره د کاڼي د کرښې په څېر د يو منل شوي او ثابت شوي حقيقت په توګه وروستل شي خو کله چې هغه د افغانستان د پېښو په لابراتوار کښې تحليل او تجزيه او تر عملي تجربې لاندې راوستله شوه، نو څرګنده شوه چې دغې ټولنپوهنې په تېره د هغې طبقه بندی کوم علمي ارزښت نه درلود او د هغې طبقاتي نظريه د مصنوعي تضادونو د خلق کولو د پاره راپيدا کړل شوې وه.

نورو ټولنپوهانو له هغه وخته چې مارکس د بزګرانو لويې پرګنې د "پرولېتاريا" له لويې طبقې څخه وايستلې، د ده اجتماعي طبقه بندي تر انتقادونو لاندې نيولې ده دوی وايي چې مارکس خو بزګران په دې پلمه د پرولېتاريا د طبقې څخه وايستل چې هغوی د نورو خواريکښانو په څېر د ژر او ښه منظم کېدو وړتيا نه لري خو په

خپله پرولیتاریایي هم روغه او رمته پاتې نه کړه او زیات شمېر خواریکښان بلکې د خواریکښانو اکثریت یې د لومپین پرولیتاریا په نامه ورځخه وایستل "لومپین" د خیرن او خچن معنې لري په خپله مارکس دا ډول زیارکښان د ټولنې "چڼاس یا تفاله" بلل.

د هغو ټولنپوهانو څخه چې د مارکس په طبقاتي نظریه یې پخې نیوکې کړې دي یو یې هم ماکس ویبر (Max Weber 1864-1920) دی چې په ټولنه او تاریخ کښې یې نوم ایستلی دی. د ده له نظره د طبقاتي سیستم په باره کښې د مارکس اقتصادي نظر د صنعتي طبقاتي نظام په خصوصیاتو باندې د تطبیق وړ نه دی. ویبر چې صنعتي هېوادو ته په ځیر کتلي دي نو دې نظریې ته رسېدلی دی چې یوازې د ملکیت موضوع په ټولنه کښې د موقفونو یا دریځونو او طبقاتو په ټاکلو کښې قاطع رول نه لري د مثال په ډول ده په جرمني کښې داسې کسان لیدل چې ملکیتونه یې نه درلودل خو لوړ حیثیتونه او سیاسي قدرتونه یې لرل په مقابل کښې یې جرمني یهودیان ډېر شته من خلک وو او د لویو لویو کارخانو خاوندان هم وو. خو دوی سیاسي قدرت نه درلود.

ویبر به ویل که چېرې موږ د مارکس له نظره د طبقاتي نظام اقتصادي اړخونه په نظر کښې ونیسو د شلمې پېړۍ په پیل کښې چې یهودیانو د جرمني بوژوازي جوړه کړې وه نو پرولیتاریا د سیاسي قدرت په چوکیو ناست وو.

په رښتیا سره چې ویبر یوې مهمې موضوع ته ځیر شوی دی. د مارکس انقلابي نظریه دا وه چې پرولیتاریا به له بورژوا څخه قدرت اخلي او خپل دولت به جوړوي خو په جرمني کښې دا کار له انقلاب نه پرته هم شوی و.

د ویبر د نظریاتو پلویان ډېر شول او د یو لړ ژورو څېړنو او انتقادونو نه وروسته یې درې اجتماعي طبقې ومنلې چې د هرې

طبقې په سر کښې د (P) حرف راځي. په دې توګه دا طبقه بندي د درې (P) ګانو د طبقاتي وېش په نامه هم شهرت لري چې لنډيز يې په لاندې ډول دی.

- ملکيت = Property
- حيثيت/اعتبار = Prestige
- قدرت = Power

ملکيت:

ويبر د خلکو هغه ګروپ ته د طبقې (Class) په نظر کتل چې يو له بله سره ورته د ژوندانه چانس ولري او په ټولنه کښې د خپل اقتصادي حالت (شته منی يا د ګټو وټو د چانس) له مخې پېژندل کيږي له همدغه امله معاصرو ټولنيو هانو د ويبر د "طبقې" مفهوم "د ملکيت" په مفهوم تعبير کړی دی.

ويبر د مالکينو په طبقه کښې يوازې د ملکيت خبره ټينګه نه نيسي بلکې ده ته معلومه شوی ده چې په ځينو حالاتو کښې د ملکيت کنټرول ممکن له ملکيت څخه مستقل حيثيت او اهميت ولري. مثلا اداره کوونکي (Managers) هم په کاپيټا ليستي موسساتو کښې او هم په اشتراکي صنايعو کښې د ټولو فابريکو او کارخانو کنترول په لاس کښې لري. ډېر داسې اداره کوونکي شته چې په خپله ملکيت نه لري خو د ملکيتو نو واک او اداره د دوی په لاس کښې وي مزې او چړچې کوي. د ی وايي چې مارکس د همدغسې کسانو له پاره د پروليټاريا قالب جوړ کړی دی.

حیثیت Pristige:

د ویبر له نظره حیثیت یا د ده په خپله اصطلاح (Status) او طاقت دواړه یوازې د مالکانه روابطو نتیجې نه بلکې په خپله د دې ډول روابطو منابع هم دي. کله چې سپورټي اتلان، هنرمندان او داسې نور کسان چې د چا خبره په سپورټ یا هنر کښې یې نوم ګټلی وي. په تجارتي اعلانونو کښې د ممثلینو په توګه کار کوي. په حقیقت کښې خپل حیثیتونه یا شهرتونه، د اقتصادي ګټو وټو له پاره بازار ته عرضه کوي. خلک لوړ حیثیتونه که لږ شتمني ولري یا هیڅ ونه لري خوښوي. دا هغه ځای دی چې له بې شتو کسانو څخه ممتاز کسان او له دوی څخه یوه طبقه جوړیږي.

قدرت Power:

د ویبر له نظره د شته منۍ څخه د طاقت استقلال یو بل څرګند حقیقت دی. دی هغه څوک د قدرت یا طاقت خاوند بولي چې د خپلې لارې څخه هر ډول خنډونه او مقاومتونه لرې کولای شي. دی وایې ځینې خلک که څه هم له پلار او نیکه څخه ورته پاتې شوې شته منۍ ونه لري خو دوی د زیات طاقت خاوندان کېدلای شي. د ده منظور نظامي افسران او بیرو کراتان دي. دی د مثال په توګه وایي کېدای شي یو سړی خپله زیاته شتمني ونه لري خو که دی په پوځ یا د دولت په بیرو کراسۍ کښې رول ولري نو یوې لنډۍ پاچاهۍ ته رسېدلی سړی دی. دی وایي چې په جرمني کښې داسې عسکري منصبداران کم نه وو چې له پلاره او نیکه څخه څه شی ورته پاتې شوی نه وو خو د دوی ګټې زیاتې وې او له سرمایه دارانو څخه ممتاز وو.

یو افغان څېړونکی ښاغلي عطایي په خپل یو کتاب "د جرګو هیواد" کښې لیکي چې: د احمد شاه بابا د واکمنۍ په موده کښې لوی ځمکه وال د توریالیو تر شا درېدل. له دې څخه معلومیږي

چې نظامیان له ټولو څخه لوړه اجتماعي طبقه وه. د احمد شاه بابا بیروکراسي زیاتره د هغو ایرانیانو څخه جوړه شوې وه چې احمد شاه بابا د دفترداری د چارو د متخصصینو په توګه استخدام کړي وو. دا بیروکراسي د ده د زوی تیمور شاه په موده کښې دومره ځواکمنه شوې وه، چې تیمور شاه یې د چا خبره په هوا کړی وُ. په همدغه وخت کښې د افغانستان پایتخت له کندهار څخه کابل ته انتقالیږي ورسره په درباري فرهنګ کښې هم تغییرات راځي افغاني پاچاهان د ایراني او د هند د مغولي پاچاهانو په څیر په اوږدو او له تملق نه ډکو القابو باندې نازول کیږي.

د تقلیدونو، سیاسي بدعتونو او استعماري مداخلو او نظامي تیریو یوه توره دوره له همدغه وخت نه پیل کیږي.

تیمور شاه د یو بل تیمور په تقلید له ډیرو ښځو سره د نکاح تړلو شوقي وُ د هر قوم او قبیلې ممتازو کسانو غوښتل چې له تیمور شاه سره د خپښی له لارې په درباري طبقه کښې د خپلو ځانونو له پاره ځایونه پیدا کړي. که د ګورګاني تیمور د مایـنو شمېر ۱۸ تنو ته رسېده نو دراني تیمور شاه دغه شمېر د مرحوم غبار په قول ۱۰ ښځو ته رسولی وُ. که د ګورګاني تیمور د زامنو شمېر ۳٦ تنو ته رسېده نو دراني تیمور شاه په دې مسابقه کښې ځان ډېر ورنږدې کړی وُ ده ۳۳ تنه زامن درلودل مور د دې څیړنې په یوه تېره برخه کښې د ډیرو شو اهدو له مخې څرګنده کړې وه چې "رقابت او انحصار" د تعصباتو سکني مور او پلار دي. کله چې د تیمور شاه د مرګ نه وروسته د پاچاهی د استحقاق په موضوع کښې سیالیو سرونه راپورته کړل نو د شهزادګانو ترمنځ سیالیو په ملت کښې هم درزونه را پیدا کړل. ځکه یو شمېر شهزادګانو چې ځانونه یې د سلطنت حقیقي وارثان ګڼل خپلو ماما خېلو قومونو او قبایلو ته مراجعه وکړه او په افغانستان کښې کورنی جګړې له همدغه ځای څخه پیل شوې

د دریځ بې ثباتي Status Inconsistancy

ټولنپوهان د دریځ د بې ثباتیو موضوع د اجتماعي ناراميو له مهمو عواملو څخه بولي له همدغه امله دغه موضوع د يوې تيوري په چوکاټ کښې چې نوم يې هم "د دریځ بې ثباتي تيوري" دی مطالعه کوي. د دې تيوري له مخه هغه خلک ډېر سخت نامېده کيږي او عقده يي ګرځي چې د ژوندانه يو اړخ يې ډېر وړاندې تللی وي او نور ابعادي يې وروسته پاتې شوي وي. د تيوري د ځينو شخصياتو مطالعه زموږ له پاره ډېره ضروري ده ځکه چې د وروستيو رنګارنګ انقلابونو په موده کښې تر حد وتلې جاه طلبي او عظمت طلبي رقابتونه او تعصبات تر ډېره حده د دریځونو د بې ثباتيو څخه را پېدا شوي دي.

د دریځ د بې ثباتي د تيوري لومړني وړاندې کوونکی ګرډ هارډلنسکی (Gerd hard lenski 1966)وايي کله چې د چا د دریځ يو اړخ ډېر ښه وي او د ژوندانه د نورو اړخونو يې خونده نه وي نو له خلکو څخه د ده هيله دا وي چې د ده هغه ښه اړخ په نظر کښې ونيسي.

مثلاً د پوهنتون د استادانو آرزو دا وي چې خلک بايد د دوی علمي رتبې په نظر کښې ونيسي او هماغسې په درنه سترګه ورته وګوري خو د پوهنتون څخه د باندې ممکن د هغو خلکو شمېر ډېر زيات وي چې د خلکو ماغزو يا علمي درجو ته نه بلکې د دوی جيبونو او نورو خوا وُ ته ګوري. نو که د پوهنتون استادانو ته خپل علم او سپېڅلي عقيدې لوی زړه نه وي ورکړی نو هغه له بده مرغه د حيثيت د بې ثباتي په ناروغي اخته کيږي. په افغانستان کښې د دغه راز ناروغانو يو مثال حفيظ الله امين وُ. هغه د تعليم او تربيې په رشته کښې د ماسټري بري ليک راوړی وُ هغه هم له امريکې څخه خو هغه وخت د عام ذهنيت له مخه د حقوقو او سياسي علومو لوړو شهادتنامو ډېر زيات اهميت درلود ځکه چې هغه وخت د دغو

شهادتنامو لرونکي حاکمان (ولسوالان) يا ډيپلوماتان کېدل. بناپي حفيظ الله امين ته ډېر ځله دا خبره شوې وي چې: ياره! ستا نصيب به د معلمۍ، د لېسې مديريت يا د پوهنې په وزارت کښې د تعليم او تربيې د کوم بورډ د غړيتوب نه پرته بل څه نه وي او دغو شيانو د امين د جاه طلبۍ حس نشواى تسکينولاى. يوازې امين نه بلکې د ثور د انقلاب (!) نورو رهبرانو همدا ډول تکليفونه درلودل چې په خپلو خپلو ځايو کښې به وربانډې خبرې وشي. ه

ليسکي وايي چې د ويبر د ژوندانه په موده کښې د آلمان يهوديان ډېر شتمن خلک وو، خو د نژادي ملاحظو له مخه له دوى سره د نورو خلکو کړه وړه خوندور نه وو له همدغه امله دوى د دريځ د بې ثباتۍ په آفت ککړ شوي وو. د امريکې په متحده ايالاتو او کاناډا کښې هم دې ته ورته مثالونه شته. هلته د هيک (Hick) مليونران زيات شته من خلک وو خو د علم او هنر برخه يې ډېره خواره وه خلکو به شدېل شته من (The vulgar rich) بلل.

په دوى باندې د داسې نوم ايښودل، په ټولنه کښې د دوى د دريځ د بې ثباتۍ نخښه وه.

ليسکي زياتوي هغه کسان چې په ټولنه کښې يې موقف يا دريځ د دوى د هيلې سره سم نه منل کيږي نو ټولو هغه شيانو ته د کرکې او د دښمنۍ په سترګه ګوري چې په ټولنه کښې موقعيتونه يا دريځونه ټاکي. په نتيجه کښې دوى د هغو سياسي حرکتونو او تحريکونو له پاره مساعد کسان ګرځي چې له مخالفو لوړو طبقو سره د مبارزې هدفونه لري.

همدا ډول روحاً ځوريدلي کسان دي چې ليبرال يا راډيکال ګوندونه او د دوى کړنلارې خوښوي.

د دريځ داسې بې ثباتي چې ځينې خلک شته منې ولري خو له قدرت يا د نوم ګټلو له چانس څخه محروم وي، دا ډول خلک حتى دې ته لمسوي چې د خپلې طبقې (د شته منو طبقې) ګټو ته شا

واړوي او د هغو کسانو ملاتړ وکړي چې په امتيازاتو کښې د لړو برخو خاوندان وي.

د شلمې پېړۍ يو بل مارکس يعنې ټولنپوه ګرى مارکس (Gary Marxs 1967) د دريځ د بې ثباتۍ د تيوري د ټيسټ کولو څخه دغه نتيجه را وباسي چې ټول شته من او د لوړو تحصيلاتو خاوندان تور پوستي امريکايان د ۱۹٦۰م په لسيزه کښې د دريځ د بې ثباتۍ له امله ځورېدل. د دې ازموينې له مخې د لوړ موقف خاوندان تور پوستي د ټيټو موقعيتونو د خاوندانو تور پوستو په نسبت زيات جنجالي او جنګيالي وو. د دې څېړنې له مخه تور پوستي بانک لرونکي او ډاکټران د تور پوستو چوکېدارانو او د دروازه ساتونکو په نسبت راډيکال وو. په امريکا کښې په ملي سطحه يوه سرته رسېدلې سروې د ګرى مارکس فرضيې ته د حقيقت بڼه ورکوي.

په همدې توګه يهودي بانک لرونکو او د صنايعو خاوندانو په شمالي امريکا او اروپا کښې لکه چې (کوهس ۱۹۵۸) ليکلي دي د ليبرالو او راډيکالو ګوندونو ملاتړ وکړ. همدارنګه لکه چې ټولنپوه بلټزيل (Baltzell 1966) ليکلي دي شته منو او ځواکمنو امريکايي کاتو ليکانو د ديموکرات ګوند ملاتړ وکړ ځکه چې دا ګوند د جمهوريت غوښتونکو په نسبت راډيکال ګڼل شوى دى.

د دريځ بې ثباتي او روحي فشار

يو ځوان څېړونکي چې د مشګان په پوهنتون کښې د خپلې ډکتورا (P.H.D) د بشپړولو له پاره په څېړنو بوخت وُ، تصميم ونيو چې د بې ثباته دريځونو يا موقعيتونو روحي او رواني نتيجې راوباسي. دغه ځوان څېړونکي (ايلټن جاکسن ۱۹٦۲) دې نتيجې ته رسېدلى دى چې د دريځونو بې ثباتي خلک د "توقعاتو د جګړې" له روحي مسائلو سره مخامخ کوي. مثلاً که د يو چا په يوه ساحه کښې دريځ لوړ ختلى وي او په بله کښې يې موقعيت ټيټ لويدلى وي، نو له دغو هسکو او ټيټو موقعيتونو څخه د راپيدا شويو توقعاتو

ترمینځ جګړې راپیدا کیږي چې له هغو څخه بیا رواني مسائل تولیدیږي.

جاکسن د خپلې فرضیې د ازمویلو له پاره خلک په دریو کته ګوریو کښې راوستل لومړۍ یې د کسب او کار، دوهمه یې د تعلیم او تربیې او دریمه یې د نژادي او قومي موضوعاتو په باره کښې وه. ده د هرې کته ګورۍ خلک په اعلی، اوسط او ادنی درجو وویشل او بیا یې نتیجه ګیري وکړه. مثلاً په لومړۍ کته ګوری (کسب او کار) کښې مسلکي کسان منیجران او بیزنس مینان یا منشیان په اعلی درجه کې، کاتبان او ماهر کار ګران په اوسط درجه کښې او د لږ مهارت خاوند مزدوران او بې مهارته مزدوران یې په ادنی درجه کښې وشمېرل.

په دوهمه کته ګورۍ کښې (د تعلیم او تربیې په کته ګورۍ کې) یې د پوهنځیو فارغان په اعلی درجه کې، د لوړو ښوونځیو فارغان په اوسط درجه کښې او د اتم ټولګي او یا له دې څخه ښکته ټولګیو څخه راوتلي کسان یې په ادنی درجه کښې وګڼل.

په دریمه کته ګورۍ (نژادي او قومي) کښې یې هغه پخواني امریکایان چې انګریزي نژاده خلک وو او له انګلستان څخه ورغلي وو، په لومړي ګروپ کښې ، هغه خلک چې نیکه ګان او اجدادې له شمال لویدیزې اروپا څخه امریکا ته ورغلي وو په دوهم ګروپ کښې او یهودیان او نور هغه خلک یې چې سپین پوستي نه دي په دریم ګروپ کښې وشمېرل.

د هر چا چې په دریو اړو ساحو (کاروبار، تعلیم او نژادي- قومي) کښې درجې سره برابرې وي هغوی د ثابت دریځ خاوندان وو او د چا چې دا درجې برابرې نه وې نو هغوی د بې ثباتۍ په مختلفو اندازو کښې راتلل. په دې توګه جکسن یو ډېر مهم راز کشف کړ او هغه دا وُ، چې د موقف د بې ثباتۍ بیلو بیلو نمونو ډول، ډول نتیجې درلودې چې دغو ټولو نتیجو د روحي یا د ذهني روغتیا له

ساتلو سره اړه درلوده. مثلاً هغه کسان، چې فکر کوي د نژادي سوابقو له مخه د لوړ موقعیت خاوندان دي که ځان د کار او د وظیفې له مخې په ټیټ موقف کښې ووینې نو تر سخت روحي فشار لاندې راځي خو برعکس هغه خلک چې د چا خبره ټیټ نژادی موقف ولري خو د کار او بار موقف یې ښه وي نو په زړه کښې ګوړې ماتوي.

په افغانستان کښې د تیرو دریو لسیزو کودتاګانې، سیاسي او اجتماعي تحولات موږ ته ډېر داسې مثالونه په لاس راکوي، چې د دریځ د بې ثباتۍ په ناروغۍ اخته کسانو کښې د توقعاتو د جګړې ډول، ډول خصوصیات څرګندوي.

د افغانستان یو انقلابي جنرال عظیمي چې انقلابونو د ټولي له قومندانۍ څخه ستر جنرالۍ ته رسولی وُ د خپل کتاب "اردو و سیاست" په ۱۵۳ مخ کښې د ثور د انقلاب د اصلي ماهیت په لومړنیو شپو ورځو کښې د انقلابیونو ترمنځ سیالۍ داسې رسوا کوي:

"... تره کی ارګ نشین شد و کارمل صدارت نشین و امین در وزارت خارجه جا خوش کرد. تره کی ګفته بود که ما برای تعویض کارمندان اسبق سر کادر های کافی داریم و میتوانیم بدون استفاده از آنها چرخ دولت را بحرکت در آوریم. وزراء با لهام از ین حرفهای غیر واقعی و اصولی سعی نمودند که اعضای حزبی بخش مربوطه خویش را در وزارت خانه نصب کند و کارمندان مسلکی، تعلیمیافته و باتجربهٔ ګذشته را بیکار ساخته و روانهٔ منزل نمایند. نتیجه چنان شد که در وزارتخانهٔ خلقی از الف، تا "ی" کدرهای خلقی که اکثر معلمین بودند و در وزارت خانه ایکه پرچمی در راس آن بود از رأس تا آخر پرچمی ها نصب ګردیدند. این امر موجبات برهم خوردن توازن نظامی، اداری و عدم اعتماد و اطمینان مردم را سبب ګردید و باعث آن شد که کار شکنی ها، رقابت (!) سوُتفاهمات در اولین فرصت ها بین ادارات دولتی بوجود آید و اولین زمزمه

های اختلاف و عدم همآهنگی و تشتت و پراگندگی در امور روزمره بین وزارت خانه ها و موسسات دولتی ظهور نماید..."

جنرال عظیمي د خلق د دموکراتیک ګوند د بطن نه خبرې کړې دي. ده د دې له پاره چې خپلې اوړې د دغه ګوند د غړیو د تقصیراتو،اشتباهاتو او مسٔولیتونو څخه سپکې کړي نو د لوړو خلقیانو او پرچمیانو ډېرو تصمیماتو ته یې ګوته نیولې ده که د ده کتاب د ټولنپوهنې د نویو څېړنو په رڼا کښې ولوستل شي نو په هغه کښې ټولې لیکل شوې پېښې او رویدادونه د هغو کسانو ماجراګانو را پیدا کړي دي، چې د دریځ د بې ثباتۍ په ناروغۍ اخته شوي وو. دوی خپله ټولنه سمه طبقه بندي کړې نه وه او نه د طبقاتي مبارزې له ماهیت څخه خبر وو. په خپله عظیمي د دریځ د بې ثباتۍ نخښې د شهید محمد داؤد خان په شخصیت کښې لټوي او خپلې خبرې د همدغه ځای نه پیل کوي، دی د هغه مرحوم په باب لیکي:

" سردار محمد داؤد در زمان دهه‌ء دموکراسی و دگر گونی های عظیم سیاسی در کشور در حالت انزوا و تجرید بسر می برد... وزراء، جنرالان، قوماندانان و الا مقامان، کاسه لیسان همه و همه او را ترک گفته بودند...

وی تنهایی، حقارت وبی اعتنایی را نسبت به خود احساس می کرد و در درون وی دیگ انتقام خمو شانه در حال جوشش بود او طعم تلخ شکست را احساس می کرد.."

په بل ځای کښې د ده په باره کښې لیکي:" سردارمحمد داؤد با انضباط، سختگیر، مستبد و مغرور که عشق جنون آمیز نسبت به ترقی اعتلاء کشور داشت، مردی بود خدا پرست. پرهیزگار، مومن و متقی.."

"زندگی ساده و بی تجملی داشت و از بد مستی و عربده جویی ها و عیاشی های "خانواده" بدور بود و پرهیز می کرد. عیاشی و فحاشی را مذمت می کرد و با عاملین آن کینه می ورزید، دارای

استقلال رأی بود و مرد صاحب عمل. این مرد مارکسیست و کمونیست نبود، مسلمان ساده یی بود که خط فکری او را نوع ناسیونالیزم ناب و سوچهٔ افغانی تشکیل میداد..."

جنرال عظیمي د مرحوم داؤد خان په شخصیت باندې تپل شوي القاب لکه فاشیت او داسې نور منځي. خو لکه چې لوستل کیږي د ده شخصیت له متضادو عواملو او تمایلاتو څخه مرکب ګڼي. بنایي دا خبره به تر یوه حده رښتیا هم وي. په یوه ټولنه کښې چې د سوپر طاقتونو ترمینځ "د لوبې لوبې" ډګر ګرځېدلې وي او په نتیجه کښې اقتصادي، سیاسي او اجتماعي وروسته والی ورباندې تپل شوی وي، د هغې ټولنې د شاه او ګدا په شمول ټول خلک ځوریدلي دي.

د یو بزګر، شپانه او کارګر نه نیولي تر شهید داؤد خان او له هیواد څخه وتلي ظاهرشاه پورې ټول خلک په مختلفو ډولونو سره د محرومی او حقارت احساس کوي. په همدغسې شرایطو کښې د دریځ د بې ثباتی لوبې ناروغی هم را پیدا کیږي، چې جنرال عظیمي هغه په غیر مستقیم ډول شمیرلې او شرح کړې دي.

د جنرال عظیمي په کتاب کښې د هغو خلکو نومونه لیکل شوي دي چې د افغانستان د خلکو د دموکراتیک ګوند مؤسسه کانګره ورڅخه جوړه شوی وه دا کسان (۱) آدم خان ځاځی نظامي پیلوټ (۲) نور محمد تره کی (۳) ببرک کارمل (۴) صالح محمد زیری (۵) محمدطاهر بدخشی (٦) سلطان علی کشتمند (۷) دستګیر پنجشیری (۸) شهرالله شهپر (۹) ظاهر افق (۱۰) نور احمد نور (۱۱) محمد اسمعیل دانش (۱۲) دکتور شاه ولي (۱۳) دوکتور ظاهر (۱۴) عبدالکریم میثاق (۱۵)عبدالکریم شرعی جوزجانی (۱٦) سلیمان لایق (۱۷) اناهیتا راتب زاد (۱۸) محمد حسن بارق شفیعی (۱۹) نظام الدین تهذیب (۲۰) عیسی کارګر (۲۱) دوکتور درمانګر

(۲۲) قدوس غوربندی (۲۳) یاورشیرزی (۲۴) کریم (۲۵) دوکتور عبدالحکیم هلالي.

هغه څوک چې دا خلک له نژدې ښه پېژني پوهېږي، چې په دوی کښې زیاتره کسان لوړو او ممتازو طبقاتو ته منسوب وو، څوک د جنرالانو او بیروکراتانو زامن وو، څوک د تعلیم د لوړو درجو لرلو له امله ممتاز کسان وو، ځینې خو هغه قوم ته هم منسوب وو، چې د افغانستان لوړه حاکمه طبقه ورڅخه راوتلې وه یا د یوې ډلې له نظره د افغانستان نور قومونه یې تر "ملي ستم" لاندې راوستلي وو.

هو! اناهیتا راتب زاد د سردارانو له طبقې سره مربوطه یوه ښځه وه. د خلکو په خوله کښې دا خبره پرته وه، چې د شاهي دولت او د پرچم د ګوند روابط د دې په وسیله ساتل کېدل لکه چې عظیمي هم لیکلي دي خلق او هم پرچم ظاهر شاه ته ډاډ ورکړی ؤ، چې په اردو کښې به جذب نه کوي کېدای شي د داسې یو اعتماد د برابرولو په کار کښې د دې نقش ډېر مهم ؤ.

د جنرال عظیمي کتاب له دې امله ډېر په زړه پورې دی، چې د خلق او پرچم د ګوندونو ځینې په زړونو کښې پټې ساتل شوې خبرې رسوا کوي په تېره هغه وخت، چې د ځان او د خپل نژدې ملګري کارمل د سپینولو له پاره په نورو باندې د پړې او ملامتی اچولو هڅه کوي. د نور محمد تره کی د میر محمد صدیق فرهنګ د کتاب (افغانستان در پنج قرن اخیر) په استناد داسې یو بیروکرات بولي چې د پټرولو او بورې د انحصار د شرکت د پټرولو د مدیر په حیث یې د پټرولو په کوپونونو کښې ګوتې وهلې په همدغه سبب له دې (واره دارې) چوکی نه برطرف شو بیا مجید زابلي چې له ده سره قومي عزیزولي لرله په خپله تجارتخانه کښې په تعمیراتي چارو بوخت کړ.خو له هغه ځایه څخه یې هم د اختلاس په سبب وایسته. تره کی یو ځل د ویښ زلمیانو د غړیتوب په وجه بندي شو خو کله چې د زابلي په وسیله صدراعظم شاه محمود خان ته د ده د

وفاداری ډاډ ورکړل شو نو دی یې په واشنګټن کښې د مطبوعاتي آتشې په حیث مقرر کړ.

جنرال عظیمي د تره کي په باره کښې خپله تبصره په دې الفاظو پای ته رسوي:

" جاه طلبی و خویشتن بزرگ بینی را حفیظ الله امین در وجود او پرورش داد تا به جنون کیش شخصیت تبدیل گردید. هنگامیکه او را نابغه گفتند، ستارهٔ شرق خواندند، آموزگا و توانا شمردند، پدر ملت خطاب کردند خود را مقدس شمرد. مغرور و مست گردید و چون کیک بزرگ را بدید و دختران در پیرامونش حلقه زدند و حوار یون آغاز به کفل جنبانیدن و کاکل شوراندن کردند فکر کرد که جهان به کام اوست و عیش تمام. هنگامی بخود آمد که همه چیز را باخته بود..

عظیمي د امین په باره کښې لیکي:

"بزودی کار ترمیم قصر دارا لامان و قصر تاج بیک پایان یافت و حفیظ الله امین قصر تاج بیک را محل کار و رهایش خویش تعیین نموده به آنجا نقل مکان کرد و قصر دارالامان را برای صدارت افغانستان اختصاص داد. دلیل این امر معلوم نبود اما می گویند امین میخواست مانند اعلیحضرت امان الله خان غازی که در اواخر پادشاهی خویش به تجمل پسندی گرایش پیدا کرده بود متمایل به ارسطو کراسی، اشرافیت و تجمل پسندی گردیده بود و در قصر مذکور مجلل ترین مهمانی ها و شب نشنیی ها را ترتیب میداد و با جلال و جبروت خاصی زنده گی می کرد.

په بل ځای کښې د ده په باره کښې لیکي چې:

"او استعداد خاصی در دگرگون ساختن تاریخ داشت به امر او تاریخ خود ساخته حزب را نوشتند و به امر او دستبرد های زیادی در تاریخ جدید کشور زدند. تجمل پسند بود و در زنده گی شخصی، زنده گی به طرز و سلیقهٔ امریکایی ها رامی پسندید وی

خود را سوویتیست میخواند و به هر کس با فخر و افاده می گفت "رفیق .. من روسی تر از شما هستم" او دشمن هزاره ها، ازبک ها بود و پرچمی هارا مانند "اودر زاده" بدمی دید و بد می گفت..."

خو د ببرک کارمل په باره کښې چې د ډگر جنرال محمد حسین خان زوی ؤ لیکي:

"سخنرانی های او چه در تالار شورا چه در تظاهرات خیابانی و چه در حلقات حزبی و چه از ورای امواج رادیو، هزاران شنونده را بخود می کشانید او با جسارت و شجاعت با صدای رسا و محکم و با کلمات گرم و آتشین حرف میزد. از رنجهای بیکران خلقهای ستمدیده افغانستان حکایت ها می نمود از تن بر هنه پای بخون نشسته و شکم گرسنه بینوایان قرن بیستم صحبت می کرد نان سیاه و خشک جوین را که خورش روزانه ملیونها نفر گرسنه این سرزمین بود در مجلس پارلمان از جیبش در اورده به همه نشان میداد".

خو وروسته بیا د کارمل په باره کښې د ځینو مورخینو خبرې داسې را اخلي:

"بعضی از مؤرخین او را یکی از نزدیکان و هوا خواهان ظاهر شاه یاد می کردند زیرا که روزی در شورای ملی شاه افغانستان را از جمله مترقی ترین پادشاهان جهان یاد کرده و ستوده بود که در مجله "اشترن، المانی، نیز انعکاس یافته بود. عده ای او را هوا خواه محمد داود می دانستند و میگفتند که در فراهم اوری پیروزی کودتای ۲٦ سرطان ۱۳۵۲ به دستوروی پرچمیان با محمد داود کمک کردند..."

عظیمي د دې له پاره چې په افغانستان کښې د شوروی د نظامي مداخلې د مسولیت بار د کارمل له اوږې وغورځوي او د حفیظ الله امین پر غاړه يې ور واچوي لیکي چې د ځینو خپرو شویو سندونو له مخې حفیظ الله امین (۱۸) ځله په رسمي توگه د نظامي قواوو غوښتنه کړې وه. په دې اسنادو کښې د کارمل نوم قدرې نه

دی ذکر شوی. همدارنګه دی لیکي چې تر دې دمخه هم امین ځیني شوروي عسکري قطعات رابللي وو چې د بګرام په هوایی ډګر، دارالامان، تاج بیګ غونډۍ او د شوروی په سفارت کښې پلی شوي وو. عظیمي هغه پوځي قطعات چې کارمل ورسره راغی یا راوستل شو داسې توجیه کوي:

" روسها خواه نا خواه به افغانستان لشکر میکشیدند زیرا که انقلاب ثور را در خطر میدانستند و مرزهای جنوبی کشور پهناور شان نا مطمئن و نا امن اما درین میانه وجهه ملی (!) ببرک کارمل صدمه دید.."

عظیمي د نجیب په باب که څه هم پرچمي وُ، له دې امله چې پښتون وُ څه نیشداري خبرې کوي او لیکي:

"دکتور نجیب الله از قبیلهٔ احمد زایی مربوط به قوم غلزایی بود. امتیازی که برای رهبری کردن جامعه افغانی ضروری پنداشته می شد. امتیازی دیگری نیز داشت و آن تسلط وی بر زبان دری و شناخت او از کلتور و فرهنګ شهری بود...."

په بل ځای کښې د ده په باره کښې وایي:

"نجیب به سختی بالای رفیقایش اعتماد میکرد همیشه انګیزهٔ خاصی برای بی اعتمادی داشت. جاه طلبی و قدرت طلبی یکی ازین انګیزه ها بود او برای ګرفتن قدرت و امتیاز همه چیز را فدا می کرد و به هر کاری دست میزد اګر از کسی چیزی میخواست برای بدست آوردن آن حتی از چرب زبانی و تملق ابا یی نداشت. اما همین که مقصودش را حاصل میکرد دیګر طرف را نمی شناخت. کسیکه مانع وسد راه موفقیت و پیشرفت او می ګردید روز خوب نمی دید .زیرا که به یک ضربهٔ او از میان برداشته می شد. او درین راه مصمم، قاطع و با اراده بود."

وړاندې لیکي:

"نجیب الله در آغاز مبارزه اش با خلقی ها روابط صمیما نه یی نداشت و با تعصب با آنها بر خورد می کرد. اما بعد از اشغال پست ریاست جمهوری با آنها کنار آمد و در عوض دشمن آشتی نا پذیر کارملی‌ها گردید. بطوریکه این دشمنی را پایانی نبود و هرگز بخشیده نمی شد.

هنگامیکه رئیس جمهور شد و آخرین روزهایش را می گذرانید مقدار زیاد اسعار خارجی را به هندوستان ذریعهٔ خانمش انتقال داده بود."

عظیمي د دې له پاره چې د نجیب طبقاتي ماهیت وښیې لیکي: "نجیب الله با دختری از فامیل سراج که با خانواده شاهی پیوند داشت آشنا گردید. و با وی ازدواج کرد. اسم این دختر فتانه بود....."

دی د نجیب په خاص استعداد، هوښیارۍ او زیرکۍ او پخه سیاستمدارۍ سترگې نه پټوي وایي چې ده د خلکو روانشناسي په نظر کښې لرله او د حزب د لویو اشتباهاتو په باره کښې یې سپینې خبرې کولې او د خلکو مظلومیت یې په دقیقو او شمېرلو کلماتو کښې په ډېره ښکلې پیرایه کښې څرگنداوه.

د نجیب پر مختلفو اړخونو باندې د رڼا اچولونه وروسته د ده په باره کښې د عظیمي وروستنی حکم دا دی چې دی د بیلا بیلو خصوصیاتو په وجه یو " مرکب معجون" ؤ، هغه څه چې عظیمي په "مرکب معجون" تعبیر کړی دی زموږ د رواني څېړنې د "توقعاتو د جگړې" خصوصیات څرگندوي دا خصوصیات یوازې دنجیب د شخصیت په باره کښې صدق نه پېدا کوي بلکې لکه چې د جنرال عظیمي د کتاب له مطالبو په تېره له هغو برخو څخه چې موږ لومړی د ضرورت په اندازه کټ مټ رانقل کړې دي، له ورایه څرگندیږي.

مثلاً نور محمد تره کی د شپانه زوی ؤ لږ تعلیم یې کړی ؤ خو زحمت یې ایستلی ځان یې یو څه رسولی دی، د کابل د میرزایانو

يا اوسنيو بيروكراتانو په اصطلاح په "واره دارو چوكيو" ناست وُ داسې معلوميږي چې پيسې هم لاس ته ورتللې د "دريځ بې ثباتۍ" دی مجبوراوه، چې هر بوټي ته لاس واچوي په ويښو زلميانو كښې ورګډ شو. د دربار سره يې وفاداري څرګنده كړه، د هغه وخت د معيارونو له مخه د لوړ "حيثيت" خاوند شو په امريكا كښې د مطبوعاتي آتشې په توګه مقرريدل هم اوس او هم هغه وخت لوړه چوكۍ وه خو د "ډير قدرت" فقدان په ده كښې د توقعاتو جګړه تونده كړه زماني هم په غوړونو كښې دا خبره ورڅخولې وه، چې سوسياليزم پياوړي قدرت ته د رسيدو ډيره ماډرنه ذريعه ده.

ببرك كارمل د يو جنرال زوی وُ، د سردارانو له خپل ښځه يوه ښځه اناهيتا يې د مبارزې شريكه او ملګرې وه، له دربار سره يې هم رابطه ښه وه، دومره ښه وه چې ظاهر شاه يې د نړۍ له مترقي پاچاهانو څخه باله،' ده هم لوړ تحصيلات سرته رسولي وو خو دا ارمان يې په زړه كښې وُ چې په ارګ‌كښې كښيني يا پاچا دې وي خو نوم يې دی انقلابي رهبر هم وي. په يو انګريزي هنري فلم كښې د اشرافو په كورنۍ كښې د محصورې يوې شهزادګۍ په ضمير كښې د "توقعاتو جګړه" ډيره ښه تمثيل شوی وه په داسې ډول چې دا له شاهي قصر څخه ووتله څو شپې ورځې يې د خوارانو په جونګړو كښې تيرې كړې او له يو ډول آزاد ژوند څخه يې خوند اخيست.

ښاغلي عبدالحميد مبارز په خپل كتاب (حقايق و تحليل وقايع سياسی افغانستان) كښې له ظاهر شاه سره د ده د سلطنت په موده كښې د يوه ملاقات، يوه ډيره په زړه پورې خاطره ليكلې ده. هغه وخت ظاهر شاه ده ته ويلي وو، چې لا تنكی ځوان وو، چې د سلطنت دروند بار يې په اوږو اچول شوی وُ او تشريفاتي ژوند د ده عادي آزادۍ محدودې كړې وې. لكه څنګه چې شهزادګان په شاهانه ژوند كښې يو لړ قيود، ستومانۍ او نارامۍ احساسوي د اشراف زاده ګانو هم حالت همداسې وو.

يقيناً يو اشراف زاده هغه وخت روحاً آرامي احساسوي، چې د خلکو په ګڼه ګوڼه کښې ټولې سترګې د ده خوا ته کړې شي او چک چکې ورته وشي يا په پارلمان کښې له خپل جيب څخه د وربشو ډوډۍ راوباسي او خلکو ته يې وښيي په شد او مد وينا وکړي او ووايي "وګورئ د افغانستان خوار او خواريکښ خلک دا ډول ډوډۍ خوري"

په همدې توګه حفيظ الله امين هم له هغو بختورو کسانو څخه وُ، چې هغه وخت يې له امريکا څخه ماسټري (ايم، اې) ترلاسه کړې وه، چې ډېرو افغانانو ته د پوهنځيو ويلو چانس موجود نه وُ، خو دې علمي درجې ده ته د ده د توقعاتو سره سم مقام نه ورکاوه معلمي، د ليسې مديريت او بالاخره د پوهنې وزارت د ده د تصور د پاچاهۍ نه ډېر ټيټ موقعيتونه وو. د دريغ بې ثباتۍ د ده په طوفاني انقلابي ضمير کښې د توقعاتو سخته جګړه را پېدا کړې وه. يوې هيلې د ده نور توقعات تر پښو لاندې راوستل دا هم عجيبه هيله وه د خواريکښانو په اوږو پورته کېدل د تاج بيک او دارالامان په شاهي ماڼيو کښې له خوندونو او عياشيو څخه ډک ژوند تېرول.

په دې ډول نور هم داسې انقلابيان وو، چې يا شته منۍ، يا پرستيږ او يا قدرت د دوی يو، يو اړخ له لوړو طبقاتو سره نښلولی وُ خو په نورو ابعادو کښې يې د دريغ بې ثباتيو ځورول مګر د انقلابيانو اکثريت هغه خلک وو، چې زياتره يې لوړو طبقاتو ته نه وو رسيدلي تلوسه يې دا وه، چې دوی هم لوړو مقاماتو ته ډېر ژر ورسيږي دې تلوسې د دوی ترمنځ سخت رقابتونه او سيالۍ را پېدا کړې وې، چې د ټولنپوهانو له نظره د تعصباتو له سترو عواملو څخه بللې شوې دي. عظيمي ليکي کله چې نجيب د خاد رئيس وُ او ګلاب زوی د څارندويو لوی قوماندان وُ، د دوی ترمنځ رقابتونو د همکاريو ځای نيولی وُ همدارنګه اسدالله سروري زياته هڅه کوله چې روسان دی د ببرک کارمل په ځای ولګوي.

د توقعاتو جګړو انقلابي دولت (!) مجبور کړی وُ، چې د وزارتونو او ریاستونو شمېر زیات کړي خبره حتی دې حد ته ورسېدله، چې په یو دولت کښې دوه صدراعظمان وټاکي، چې یو به په جنوبي افغانستان (!) کښې او بل به په شمالي افغانستان (!) کښې کار کوي. دوی موازي د یو شمېر سکتوریستانو د تسکینولو له پاره دا کار نه کاوهٔ، بلکې یو بل لوی هدف یې ناراضه خلقیانو او پرچمیانو ته د وزارتونو او ریاستونو ډېرول هم وو.

په رښتیا چې انقلاب عجیب موجود وُ. ډېر زیات چوچیان یې زېږول او ډېر ژر یې لویول او بیا یې ژر، ژر په خپله خوړل.

عظیمي د جورج آرني د کتاب څخه یو مطلب داسې را اخیستی دی:

" دیپلومات های غربی اکثر آدم کشی ها، انفجار بم هایی را که در شهر کابل صورت میگرفت به رقابت های دو جناح حزب برسر اقتدار نسبت میدادند نه به مجاهدین. بین جنوري ۱۹۸۰ و فبروری ۱۹۸۱ دیپلوماتها افواه هایی را هم گذارش دادند که طبق آنها پلان چهار کودتای خلقی ها کشف گردید". دی په داسې حال کښې چې د دغو ادعاګانو د رښتیا یا دروغ بللو څخه ډډه کوي دا خبره کوي چې :" اما بدون تردید هر دو جناح برای بدنام ساختن یک دیگر و گرفتن کریدت به نزد روسها از تمام انواع و اقسام مبارزه استفاده میکردند."

هو! د انقلاب سره چرګه ډېره فعاله وه سره د دې چې خپل ډېر جوچیان یې تر پښو لاندې کول یا یې په خپله خوړل نور نوریې هم را پیدا کول او د جنګ کولنګي چرګان یې ورڅخه جوړول او په نتیجه کښې د نور محمد تره کی توریالي پرولتاریا دومره ډېره لویه او دومره چاغه شوه چې نوره د نظامي تشکیلاتو په چوکاټ کښې نشوای ځایېدلای. غوښتل یې، چې په ټولو ځایو باندې خپله خیټه واچوي هغه وخت چې نجیب د تیښتې لاره نیولې وه نو په خپله د

"اردو سیاست " د کتاب لیکوال ستر جنرال محمد نبي عظیمي یوې پېښې سخت ځورولی ؤ او هغه لکه چې ده په خپله لیکلي دي دا وه:

"عبدالرحیم هاتف بحیث سرپرست ریاست جمهوری از طرف بیروی اجرائیه حزب برگزیده شد. اگر چه هاتف شخص هوشیار ، با تجربه، کاردان و محترمی بود اما اویک فرد ملکی و غیر نظامی بود تعیین او بحیث سرپرست دولت و قوای مسلح کشور در آن موقع حساس یک اشتباه تاریخی بود.."

له دې لیکنې څخه وروسته په خپله دا حقیقت څرگندېږي، چې د میلټاریزم بنامار خلقي دولت په خپله کلچه کښې داسې راوستلی ؤ، چې یو څه ورڅخه لوړ شوی هم ؤ او د دولت ترڅنگ یې دوه په نامه یو بل طاقت، چې له دولت سره هم رقیب واقع شوی ؤ جوړ کړ، ځکه خو عظیمي د "سر پرست دولت " په ځای "سرپرست دولت و قوای مسلح" عبارت په کار اچولی دی.

باید وویل شي، چې د نور محمد تره کی نه نیولي تر نجیب پورې د خلقي دولت د مشرتوب مقام ملکي کسانو ته سپارل شوی ؤ او هر ملکي سړی د وسله والو قواؤ عمومي قوماندان هم بلل کېده. له دې څخه معلومېږي چې د ماشیني منصبدرانو د ډېرښت په سبب له پوځ څخه تر دولت لوړ یو بل طاقت هم جوړ شوی ؤ.

البته عظیمي د دې خبرې په لیکلو سره غوښتې دي، چې ووایي که چېرې د دولت او وسله والو قواوو په سر کښې یو عسکري ځوک پاتې وای نو ده به د افغانستان اردو له تجزیې څخه بچ کړې وای خو لکه چې له حقایقو څخه څرگندېږي د تنې د ناکامې کودتا نه وروسته "نظامي قدرت" پټې او ښکاره نورې چړې هم خوړلې وې، ځکه چې د اردو غټو غټو جنرالانو په پټه کښې د خپلو ځانونو د ساتنې له پاره جهادي تنظیمونو ته لارې ایستلې وې نو په اردو کښې دمخه هم درزونه پیدا شوي وو.

که موږ د عظیمي دې ډول څرګندونو ته د ټولنیزې سا پوهنې د یو ماهر چارلس او جیریس (Charlis Ar gyris, 1975) د تیورۍ په رڼا کښې وګورو نو "د ثور انقلاب" د انحصار او رقابت هغه درنه پښه وه چې د افغاني ټولنې په مرۍ باندې ایښودل شوې وه البته دا د سرمایه داري نظام درنه پښه نه وه بلکې د ملیټاریزم او بیروکراتیزم دوې غبرګې پښې وې، چې فشار یې ټولنې ته سالنډي اچولې وه. دا دومره خطرناک اختناق وُ، چې نور خو نور د عظیمي غوندې انقلابیون یې هم په فریاد راوستلي وو.

د رقابت او انحصار کینه ناک اوښ اسلامي تنظیمونه هم تر خپلې خیټې لاندې اچولي وو. په پاکستان کښې له جوړ شویو تنظیمونوڅخه هر یوه یې هڅه کوله، چې قدرت په خپل انحصار کښې ولري تردې چې ټول ملت یې د ملي واکمنۍ له حق څخه محروم کړي و لکه څنګه چې د کابل په ښار کښې د خلقیانو او پرچمیانو ترمنځ خونړۍ جګړې کېدلې همدغسې رقابت او سیالیو مجاهدین د جهاد په سنګرونو کښې یو د بل سره جنګول.

لکه څنګه چې د سیالیو په سختو مرحلو کښې خلقیانو او پرچمیانو طبقاتي مبارزه هېره کړې وه او د ډاکټر نجیب په قول خلکو په تېره خواریکښې طبقې ته یې د ډوډۍ پر ځای ګولۍ، د کالیو پر ځای کفنونه او د کورونو پر ځای یې ګورونه ورکړل همداغسې سیالیو د اسلامي تنظیمونو د اسلامي اصولي جهاد په ماهیت کښې ډېر زیات تغییر راووست د دوی او د خلقیانو ترمنځ نظریاتي او عقیدتي پولې ورو- ورو نرۍ شولې. د خلقیانو او پرچمیانو بیلا، بیلو ګروپونو هڅه وکړه چې په مخالفو تنظیمونو کښې دوستان پیدا کړي او مجاهدو تنظیمونو هم هڅه کوله چې په چپي ګروپونو کښې داسې کسان پیدا کړي، چې له دوی سره د دولت وسلې او د قدرت ګټلو وسیلې شریکې کړي.

نتیجه څه وه؟ بس دا چې د دواړو خواوو قدرت غوښتونکو او جاه طلبانو د مسلمانانو او خواریکښانو په سرونو اوروته بل کړل او د جګړو په همدې لمبو کښې یې کینې پخې کړې، چې عجیب او غریب تعصبات ورڅخه پیدا شول.

افغاني ټولنه او تعصبات

ټولنپوهان د داسې يوې ټولنې له پاره چې بيل، بيل قومي يا نژادي ګروپونه يې په يو له بل سره د ورور وليو په بيلو، بيلو تنو او تنستو سره او بدل شوي يا ګنډل شوي وي د موزائيک (Mosaic) اصطلاح په کار اچوي. خو موږ د دغسې يو په زړه پورې او ښکلي اجتماعي ماهيت له پاره يوه ډېره ښه اصطلاح لرو چې هغه زموږ د اجتماعي ژوند او ملي فرهنګ سره په هر لحاظ مناسبت لري. دا اصطلاح د "غالۍ نخچ " يا "نقش قالين" ده يقيناً چې په افغانستان کښې بيل،بيل قومونه او نژادونه د غالۍ د نقش په څېر يو له بل سره او بدل شوي دي. زموږ په تاريخي هېواد کښې داسې ولايت نشته ، چې په هغه کښې د افغانستان بيل ،بيل قومونه په لږ يا زيات شمير کښې موجود نه وي دا قومونه له ډېرو پخوانو زمانو څخه يو د بل تر څنګ نږدې پراته دي. دې قومونو اوس خپل نژادي خصوصيات تر ډېره حد دلاسه ورکړي دي او هيڅ قوم داسې ادعا نشي کولای چې نژادې خالص دی يوازې ځينو کلتوري مشخصاتو هغوی د قومونو په بڼه په نخښنه کړي غوندې دي. دا کلتوري

مشخصات هم د افغانانو د عمومي او شریک کلتور د داسې اجزاوُ بڼه لري، چې د سوسیولوجي په ژبه فرعي یا ضمني کلتور (sub-culture) بلل کیږي. دا قومي تنوع چې زیاتره جرړې یې سره شریکې دي، یوازې زموږ له پاره نه بلکې د خارجي هېوادو د څېړونکو له پاره هم ډېره په زړه پورې وه او ده په ربښتیا چې د داسې یو هېواد کلتور چې د تمدنونو د تقاطع او تشعشع ځای لقب یې ګټلی وي ډېر مهم او په زړه پورې دی، چې یو له بل سره اوبدل شوی او ګنډل شوی اجزاء لري.

باید ووایو،چې د څېړنو کار د خولې د خیرو په څېر آسانه او ساده نه وي. د دقیقو احصائیو نشتوالی د افغاني او خارجي محققینو کار له ډېرو ستونزو سره مخامخ کړی دی. خدای شته زموږ یو شمېر ځوانانو په ټولنپوهنه کښې ښه تعلیمي سندونه ور سره کافي پوهنه ترلاسه کړې وه خو د دوی له پاره داسې امکانات ډېر کم وو چې کلي په کلي وګرځي او د افغاني ټولنې اجتماعي خصوصیات له نژدې څخه مطالعه کړي.

زموږ د جهاد لسیزې نه یوازې نسبتاً راکده افغاني ټولنه د ولاړو اوبو په څېر وچړپوله بلکې ټوله سیمه یې هم داسې وخوځوله چې په ځینو ځایونو کښې یې د نړۍ نقشه بدله کړه. موږ دلته د نورو په باره کښې ډېرې خبرې نه کوو غواړو، چې د خپلې خوځیدلې افغاني ټولنې نتیجې په تیره هغه پایلې تر غور لاندې ونیسو، چې زموږ له دې څېړنې سره اړیکې لري.

ماته شخصاً ډېره په زړه پورې موضوع دا وه ،چې په پکتیا کښې د ځدرانو عنعنوي میلمه پالنې هزاره ګان، پښتانه، ازبکان، تاجیکان په یوه دسترخوان لکه د یوې مور د زامنو په توګه راغونډول. کله چې زه د ګران هېواد څخه په مهاجرت راوتلم دوې شپې د ځدراڼو په کلیو کښې پاتې شوم. په دې موده کښې به د هر ماښام د لمانځه نه وروسته په ځدراني‌لهجه کښې راته ویل کېدل "وشوه! ته

به له ما سره څي" په دې توګه به په جومات کښې تقريباً ۴۰-۵۰ تنه ستړي ستومانه مسافر (مجاهدين يا مهاجرين) په کورونو کښې ويشل کېدل او هر چا به په برخه کښې ور رسېدلي ميلمانه خپلو کورونو ته بيول او په خپل کور کښې به يې ډوډۍ ورکوله. ما به کتل، چې په يو دسترخوان هزاره، ازبک، تاجيک او پښتون راغونډ کړی شوي دي.

ځدراڼ له دې امله ډېر بې شتو خلک دي، چې زراعتي ځمکې نه لري ځنګلونه يې حتی د جهاد په لومړنيو کلونو کښې ډېر لغړ شوي ښکارېدل، دوی د خپلو ځوانانو يوه برخه د جهاد له پاره چمتو کړې وه او بله برخه يې د خليج هېوادو ته د مزدورۍ له پاره استوله، دوی له مزدوريو څخه لاس ته راوړې ډوډۍ د افغانستان له ټولو قومونو سره شريکه کړې وه. د جهاد په موده کښې به د ځدراڼو ټول جوماتونه د مسافرو څخه ډک وو ځکه د افغانستان د زياتو برخو مجاهدين يا مهاجرين د ځدراڼو په دره کښې تېرېدل، هغه وخت د سالنګ لاره بنده وه د شمالي صفحاتو خلک به هم د هزاره جات، وردګو، لوګر يا خروار له لارو تلل او راتلل، د انسانانو دا لوی، لوی بهيرونه به زياتره د ځدراڼو په درو کښې سره يو ځای کېدل په دې خلکو کښې به هر قوم او قبيلې ته منسوب کسان لکه ازبکان، هزاره ګان، تاجيک او پښتانه شامل وو. زما له پاره ډېره عجيبه خبره دا وه ،چې هزاره ګان څنګه دومره منل شوي وو چې د ځدراڼو په جومات کښې واړوي ځکه ما اورېدلي وو چې هزاره ګان د ځدراڼو له نظره کافران وو خو اوس دوی پر يوه دسترخوان او په يوه لوښي کښې له دوی سره ډوډۍ خوړله. سړی چې خپرې شوې اوازې د اصلي حقايقو سره مقايسه کړي نو پوهيږي، چې د افغاني ورونو قومونو ترمنځ د کرکو او بدبينيو د راپيدا کولو له پاره ډېر کوښښونه شوي وو، لا روان دي کيږي.

په هر حال دا يوازې ځدراڼ نه وو، چې د افغانستان د بيلو، بيلو قومونو د ميلمه پالنې وياړېي درلود بلکه د جهاد په موده کښې د ټولو لويو مشهورو لارو په څنګ کښې پرتو قومونو خپله ډوډۍ او خپل دسترخوان له هزاره ګانو،تاجيکو، پښتنو ، ازبکو، نورستانيو، بلوڅو او نورو قومونو سره شريک کړی دی.

د دې ليکنې په يوه تېره برخه کې، د هغو مطالعاتو له مخې، چې يو زيات شمېر ټولنپوهانو کړې دي، داسې يوه نتيجه ترلاسه شوې وه، چې په امريکا کښې د تعصباتو تر ټولو لوی عامل "سيالي او نا برابري" ده. خو که په افغانستان کښې همدومره ټولنپوهان همدومره زيات مطالعات وکړي زه باور لرم چې کټ مټ هماغسې نتيجه به ورنکړي چې په امريکا کښې يې ورکړې ده. دا ځکه چې زموږ په هېواد کښې "اقتصادي رقابت" خپل ځای تر ډېره حده اخلاقي سيالۍ ته ورکړی دی. په افغانستان کښې هر يوه کوښښ کړی دی چې د خير اوښېګڼو په کارونو کښې ځانونه دمخه کړي. ښايي ځينې کسان دا فکر وکړي، چې افغانستان پانګه واله وده نه وه کړې چې "اقتصادي رقابت" ته يې کم ارزښت ورکړی دی. البته هغه وخت چې د جهاد په ماهيت کښې تغيير راغی،د هېواد په ځينو برخو کښې دا جارې او تيکې جګړې زياتې شوې نو له بده مرغه په ملي اخلاقو کښې هم تغييرات راغلل ورسره ورو،ورو د افغانستان د قومونو ترمنځ د تعصب تورې کربښې وايستلې شوې.

د يو ښه چانس له مخه ما د هېواد په شمالي، جنوبي او هم په شرقي برخو کښې تقريباً درې کاله د اطلاعاتو او کلتور د چارو مسوؤليت په غاړه لرلی دی. زه دا منم چې زما د کار په دې موده کښې ما داسې معلومات نه دي ترلاسه کړي، چې د اجتماعي قضاياوو په تحليل کښې زيات علمي ارزښت ولري سره د دې هم د فارياب، ننګرهار او پکتيا په ولاياتو کښې زما مطالعاتو او مشاهداتو د افغانستان د ټولنې په اجتماعي واقعيتونو څه نا څه پوهولی يم. ما

چې په دې دريو ولاياتو کښې د خپلو مطالعاتو او مشاهداتو څخه کومه کلي نتيجه ترلاسه کړې ده دا ده چې په افغانستان کښې بيلا بيل قومونه په يو باغ کښې د ډول، ډول ګلانو د غوړېدو خوند او کيفيت لري، چې هر ګل يې د ستاينې او کتنې وړ دی. دغه قومونه يو کلتور روزلي او پاللي دي او مشترک تاريخ لري که څه هم په افغانستان کښې قومي تنوع شته خو په عمده خصوصياتو کښې يو شان والی لري. ټول افغانان تقريبا يو ډول جامې اغوندي. ډېره جالبه خبره دا ده، چې د ځينو ولاياتو د جامو ځينې برخې د يو بنه موډ او فيشن په توګه زياترو افغانانو اغوستې دي د مثال په توګه د شمالي ولاياتو چپنه يا جيلکه د افغانستان په زياترو جنوبي برخو کښې هم اغوستل شوې ده په تېره بيا زياترو کسانو د جمعې د لمانځه ادا کولو په وخت کښې په اصطلاح د يوې سنګينې او صوفيانه جامې په توګه اغوستې ده. همدارنګه د مشرقي ولاياتو پکولي خولۍ تر ډېره وخته په تېره د جهاد په وختونو کښې د زياترو افغانانو د وياړ تاج ګرځېدلې ده. همدارنګه په ملي ورځو کښې د افغانستان د بيلو بيلو سيمو خلکو د پکتيا او غربي ولاياتو خاص کوڅي ګان اغوستي دي او خپل ډېر ښه يادګاري عکسونه يې پکښې اخيستي دي.

زه دانه وايم، چې د افغانانو ترمينځ د ژبې، مذهب او نژادله امله اختلافات نشته خو دا اختلافات لکه څنګه چې زمونږ ملي دښمنانو فکر کړی دی دومره ژور نه دی. د دې خبرې د سپيناوي له پاره غواړم چې دوه يو د بل ترڅنګ پراته قومونه، هزاره او وردګ يو د بله سره د قضيې د مطالعې (*case study*) په اساس مقايسه کړو.

ښايي د څېړنې دا مقايسوي ميتود د دې ليکنې علمي اړخ هم څه نا څه پياوړی کړای شي.

زه په خپله په قوم وردګ یم ما د خپل ماشومتوب یوه مرحله په داسې یو کلي کښې تېره کړې ده، چې د وردګو او هزاره جات ترمینځ بیلوونکې کرښې ته ډېر نژدې پروت دی. دا کلی د وردګو د جغتو د النې کلی دی، چې یو وخت زما مرحوم پلار هلته د امامت او تدریس په چارو بوخت وُ. د هزاره ګانو یوه هدیره کلي ته ډېره نژدې جوړه شوې وه. کله چې به دوی خپل مړی خښولو نو د النې د کلي سپین ږیري به هم د غم شریکې له پاره ورتلل خو موږ ماشومان به هم ورسره تللو ځکه چې هزارګانو د مړي د خښولو نه وروسته په خیرات کښې وچې میوې ویشلې او هغه زموږ ډېرې خوښیدلې.

د وردګو او هزاره ګانو ترمینځ تجارت به ډېر ښه روان وو له همدغه امله به زموږ د قوم خلک هزاره جات ته تلل او د هغه ځای خلک به زموږ سیمو ته راتلل. که څه هم دا تګ او راتګ آزاد او بې خطره وُ سره د دې هم په خلکو کښې یوه وېره پرته وه او هغه دا وه که کوم سني په داسې حال کښې هزاره جات ته لاړ شي، چې هلته دوست او آشنا ونه لري نو هزاره ګان یې داسې وژني چې له پوستکي څخه یې یوه یوه تسمه وباسي. له نن څخه تقریباً پنځه کاله دمخه زما یو هزاره ملګري مرتضی په معکوس ډول دا خبره کوله او ویل به یې،چې د هزاره ګانو ذهن ته دا خبره رسولی شوې وه، چې که چیرې کوم هزاره د سنیانو په تیره د پښتنو په سیمه کښې دوست او ملګری ونه لري نو سنیان د هغه له پوستکي څخه تسمې وباسي او په ډېر کړاو یې وژني کوم پښتون یا هزاره به چې دا ډول آوازې د یو بل غوږونو ته رسولې د پیښو شو اهدبه یې نه لرل داسې معلومیږي، چې خارجي خیرنو ذهنیتونو په پښتنو او هزاره ګانو کښې د کینو پخولو له پاره دا ډول آوازې د دواړو قومونو د افرادو په خولو کښې اچولې.

حقایق له آوازو څخه ډېر مهم او خوندور دي. د وردګو د ژمي د پیتاوونو په مجلسو کښې هغه په زړه پورې خاطرې تکرارېدلې چې د اعلیحضرت امان الله خان په ملاتړ د وردګو له مبارزې څخه ورته پاتې وې. په دې مبارزه کښې وردګ او هزاره په یو صف کښې درېدلي وو. د جګړې په ډېرو بدو شرایطو کښې به یو قوم بل قوم ته خپلې ښځې، ماشومان استول ځکه په وردګو کښې د هزاره او په هزاره ګانو کښې د وردګو ښځې او ماشومان ډېر خوندي وُ او دواړو قومونو د ننګ او غېرت په باره کښې ګډ معیارونه درلودل.

کله چې زه د ځوانۍ مرحلې ته نږدې کېدلم یوې بلې پېښې هم د دواړو ګاونډیو قومونو ترمنځ د صمیمانه اړیکو ډېر ښه مثال وړاندې کړ. هغه دا وه چې د حکومت او هزاره ګانو ترمنځ یوه خوابدي پېدا شوې وه حکومت فکر کاوه، چې هزاره ګانو بغاوت کړی دی هغه وخت د مخالفینو مشر د "ګاو سوار" په نامه شهرت درلود. د کابل والي مرحوم محمد اسمعیل مایار چې په خپله هم په قوم وردګ وُ د حکومت تر غوږ دا خبره ورسوله چې کولای شي د خپل قوم څخه یوه جرګه جوړه کړي او هغه جرګه د حکومت او هزاره ګانو ترمنځ روغه جوړه وکړي همداسې وشول د وردګو یو شمېر سپین ږیري هزاره جات ته لاړل او د حکومت او هزاره خلکو ترمنځ یې مخالفتونه له منځه یوړل او جنګ ته ضرورت پېښ نشو.

کله چې زه په خپله د سواد څښتن او د تاریخ سره آشنا شوم نو په یو بل ډېر په زړه پورې او مهم حقیقت وپوهېدم هغه دا و،چې هزاره ګان له ایران څخه د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو په لویه تاریخي مبارزه کښې د هوتکو پښتنو ترڅنګ ولاړ وو. ظاهراً هغه وخت له ایراني حکومت سره د هزاره ګانو مذهب، ژبه حتی نژاد شریک وُ ځکه چې صفویان اصلاً ترکان وو او په نژادي لحاظ هزاره ګانو ته نږدې هم وو.خو شریک سرنوشت او ګډ وطن هزاره ګان د پښتنو ترڅنګ درولي وو. په ځینو تاریخي کتابونو کښې راغلي دي،

چې يو ځل هوتکي شاه محمود د ايران له صفوي پاچا سره روغې جوړې ته نژدې شوی وُ خو هزاره ګانو د دغه کار سلا ورنکړه او شاه محمود ته يې مشوره دا وه چې د ايران پاچا بايد خپله لور شاه محمود ته ورکړي او بيا دې روغه جوړه وشي. د شيراز ښار زبردست خان هزاره فتح کړی وُ.

مرحوم غبار په "افغانستان در مسير تاريخ" کښې ځو ځله دا خبره تکرار کړې ده، چې هزاره قوم که له يوې خوا د ايراني عمالو تر فشار لاندې وُ نو له بلې خوا خپلو فيوډالانو هم ورباندې د ژوندانه ساحه ډېره تنګه کړې وه نو دوی په افغانستان کښې د مرکزي پياړي دولت او د افغانستان د ملي خپلواکۍ د ډېرو کلکو طرفدارانو ځخه وو همدا سبب دی، چې دوی د ملي دولت په جوړولو کښې د احمد شاه بابا سره د زړه د اخلاصه مرستې کړې دي.

د مستبديا پولادي امير عبدالرحمن په زمانه کښې د ملوک الطوايفۍ سيستم د ختمولو په جريان کښې د افغانستان ډېر قومونه او قبائل ځورول شول، خو د دوی په جمله کښې هم په هزاره ګانو او هم په وردګو د فشار درجه زياته وه د هغه وخت مهم سياست پوهان او د جهاد تکړه جنرالان لکه مستوفي حبيب الله خان، غازي محمد جان خان او جنرال غلام حيدر خان په قوم وردګ وو دوی له اوله دا شک درلود چې امير عبدالرحمن د انګريزانو په کومک راغلی او پاچا شوی دی. تر دې چې دغو شخصيتونو پخوا له هغه چې عبدالرحمن خان پاچاهۍ ته ورسيږي، هڅه کوله چې د ده د اقتدار او نفوذ مخه ونيسي. کله چې عبدالرحمن خان پاچاهۍ ته ورسېد نو دغه ملي او سياسي شخصيتونه يې شهيدان يا فرار کړل. د جنوبي پښتونخوا د کوټې د ښار يو پخوانی ښاروال سردار محمد ايوب خان وردګ او د ده په څېر نور وردګ چې د پاکستان په حکومت کښې د لوړو رتبو او مقاماتو خاوندان شول د هغو کورنيو له

بقایاوو ځخه دي چې د عبدالرحمن خان په وخت کښې د خپل هېواد ځخه ایستل شوي او ځمکې یې د نورو قومونو خلکو ته ورکړل شوې دي.

د وردګو په څیر ډېرې داسې هزاره کورنۍ هم د کوټې په ښار کښې لیدلې کېږي، چې د عبدالرحمن خان حکومت راشړلي یا دوی په خپله تیښتې ته مجبور شوي دي. مرحوم غبار لیکي، چې یو شمېر هزاره فیوډالانو غوښتل چې د دغه زیارکښ قوم خلک د افغانستان له اردو او دربار ځخه جلا وساتي ځو دوی د خلکو په یې رحمانه استثمار کښې پوره آزاد لاسونه ولري. له دې ځخه ځرګندیږي چې له یوې خوا امیر عبدالرحمن خان سخت استبدادي مزاج درلود له بلې خوا هزاره اربابانو یا د غبار په ژبه فیوډالانو غوښتل، چې د هزاره ګانو د ځپلو او زبیښلو له پاره زیات واک ولري له همدغه امله د هزاره ګانو او عبدالرحمن خان د حکومت ترمینځ دښمني ډېره سخته شوه.

د حزب وحدت مشر عبدالعلي مزاري په خپله هغه وینا کښې چې په چندولو کښې یې کړې وه او د طلوع وحدت اخبار په خپله ۱۳۷۱، لمریز کال د دلوې د میاشتې (یا د دوهم کال په ۲۲) ګڼه کښې تولـه خپره کړې ده، په دې موضوع پوره رڼا اچولې ده، ده په دې وینا کښې ویلي دي، چې امیر عبدالرحمن خان د افغانستان د هرې برخې قومي مشران خپل حضور ته ورغوښتي او هغوی ته یې د افغانستان په باب معلومات ورکول. مثلاً ده دغو مشرانو ته د افغانستان ځلور خواوې وروښودلې او د هغو هېوادونو نومونه یې واخیستل چې له افغانستان سره یې شریکه پوله لرله خو کله چې امیر وویل چې د افغانستان په غرب کښې ایران پروت دی نو یو هزاره په امیر غږ وکړ چې": امیرا تو اشتباه میکنی سرحد غربی افغانستان با یران نه بلکه به هزاره جات منتهی میشود..."

که خبره داسې وه نو د خونړيو پېښو او د هزاره ګانو د ځپلو ټول مسئوليت يوازې د امير عبدالرحمن په غاړه نه بلکې د هغه وخت د هزاره اربابانو په اوږه لويږي ځکه لکه چې وروستنيو پېښو وښودله زموږ هزاره ورونو له پخوا راهيسې ځينې مشروعې مطالبې لرلې او لري يې ، خو هيڅکله يې د هېواد د تجزيې ملاتړ نه دی کړی او کومو هزاره سياستمدارانو چې په دې باره کښې پټ يا ښکاره خپل نظريات يا خيالات ښکاره کړي دي، په هغو کښې يې د ټولو هزاره ګانو د فکر او احساس نمايندګي نه ده کړې.

زما له نه هېرودونکو خاطرو څخه يوه دا ده ، چې زه د ديموکراسۍ په لسيزه کښې د عاشورې د مراسمو په يوه ورځ د جمال مينې تکيه خانې ته ورغلم، زما يو ملګری هزاره قربانزاده چې هغه وخت يې له ما سره په يو دفتر کښې کار کاوه زما له ورتګ څخه ډېر خوشحاله شو همدارنګه د ولسي جرګې يو وکيل اسمعيل مبلغ چې د چا خبره ما ورسره (سلام عليک) درلود زما د دغه ورتګ ډېره قدرداني وکړه.

زه چې له تکيه خانې څخه وتلم داسې فکر راته پيدا شو چې که چېرې د پښتنو ملي مشران د عاشورې په ورځ د جمال مينې تکيه خانې ته ورشي نو د دغه کار نتيجه به د ملي وحدت د لاټينګښت له پاره ډېره ښه وي. بس نور کارونه مې پرېښودل له هماغه ځای نه نيغ د افغان ملت د ګوند دفتر ته ورغلم او له دوی نه مې وغوښتل چې د هغه ګوند له مشر ديپلوم انجنير غلام محمد فرهاد او د پښتنو له نامتو مشر خان عبدالغفار خان څخه هيله وکړي، چې د جمال مينې په تکيه خانه کښې د عاشورې د ورځې په مراسمو کښې برخه واخلي. دواړو مشرانو دا خبره په خوشالۍ ومنله.

د عاشورې په ورځ کله چې دغه مشران ورسره نور مهم ملي او سياسي شخصيتونه د جمال مينې د تکيه خانې سره نږدې سرک کښې له خپلو موټرانو څخه راښکته شول او د تکيه خانې په لوري

يې حرکت شروع کړ يو شمېر هزاره ځوانانو خان عبدالغفار خان له ځمکې څخه پورته کړ او د خپلو پیاوړو متو څخه يې ورته تخت جوړ کړ په همدغه روان تخت کښې يې تکيه خانې ته ور ورسا وه او هلته يې په خپل منبر باندې کښېناوه ښاغلي مبلغ د هر کلي په وينا کښې خان عبدالغفار خان ته وويل" ما مى شنيديم که بيشتر مردم بشما لقب فخر افغان داده ولى، ميگويم که شما فخر آسيا نيز مى باشيد".

په مقابل کښې يې خان عبدالغفار خان په خپل مخصوص سبک سره د قامولۍ، ورور ولۍ، مينې او محبت په باره کښې خبرې وکړې.

موږ وينو او خبرېږو په کومو هېوادو کښې چې سني او شيعه مسلمانان يو د بل ترخنګ ژوند کوي د هغو ملکونو د امنيت مسئولين ډېره زياته وېره لري ځکه په دغه ورځ احساسات ډېر په خوښ راغلي وي. مګر په هغه ورځ د جمال مينې په تکيه خانه کښې د ژبې، نژاد او مذهب په نامه درول شوي ديوالونه ونړېدل. په هغه ورځ يو پښتون عالم استاد خادم مرحوم په خپله وينا کښې وويل چې موږ بايد د نن په څير يو د بل عبادتخانو ته ورشو په ځواب کښې يې محمد اسمعيل مبلغ د استا د نظر تائيد کړ خو يوه توضيح يې ضروري بلله، وې ويل دلته چې تاسې راغلي ياست دا زموږ تکيه خانه ده، عبادت خانه نه ده. که نه نو زموږ او ستاسې عبادت خانه شريکه ده او هغه مسجد دی.

دا خو د دموکراسۍ د لسيزې خوندورې خبرې وې وګورو چې د ثور د کودتا نه وروسته حالاتو او روابطو د څه ډول تراژيدۍ بڼه غوره کړه. خلقيانو-پرچميانو د دوی په اصطلاح "هزاره ملت" ته ظاهراً په خواږه نظر کتل په لومړنۍ کابينه کښې يې له دوی څخه څو کسه وزيران وټاکل چې کشتمند او کريم ميثاق د دوی له جملې څخه وو هغه هزاره کارګران يې چې د خلق يا پرچم د ګوند غړيتوب يې درلود د رياستونو په لوړو ځوکيو کښېنول.

خلقي دولت په دې تظاهر کاوه، چې د هزاره قوم محرومیتونه به رفع کوي. په کابل کښې داسې آوازه خپره شوه چې خلقي حکومت غواړي هزاره ملیت د خپلو انقلابي تغییراتو او اصلاحاتو یو ماډل وګرځوي نو په لومړي ګام کښې یې وغوښتل، چې د هزاره جات نه کونډې ښځې او بې وزلې پیغلې راټولې کړي، دوی ته د سواد ښودلو نه علاوه د لاسي صنایعو ځینې مهارتونه هم ور زده کړي. خو هزاره قوم چې له نورو افغانانو سره په ننګ او غیرت کښې شریکه برخه لري د حکومت دغه اقدام د ښه نیت له مخه ونه باله مخالفت یې څرګند کړ. حکومت داسې وګڼله، چې د مخالفت کولو دا تحریک د هزاره دیني علماوو او روحانیونو له خوا لمسول شوی دی نو یو شمېر روحانیون یې بندیان کابل ته بوتلل چې دغه کار د هزاره ګانو د پاڅون سبب وګرځېد او د خلقي حکومت او هزاره ګانو ترمینځ د وسله والو نښتو باعث شو.

خلقیانو او پرچمیانو غوښتل، چې پښتانه قومونه په دې جګړه کښې راښکیل کړي. نو دوی د وردګو د قوم سره ارتباط ونیو، دغه قوم ته یې وویل: چې هزاره ګان د خمیني په لمسون غواړي چې په تاسې باندې حمله وکړي نو تاسې باید ځانونه مسلح کړئ. وردګو ومنله چې موږ له خپلو ځانونو څخه د دفاع له پاره وسله اخلو. کله چې وردګو وسله ترلاسه کړه، نو د وردګو سیمې ته نږدې هزاره ګانو خپلې کډې وایستلې او خوندي ځایونو ته یې ولیږدولې مګر وردګو دوی ته ډاډ ورکړ چې موږ نه غواړو له تاسې سره ښه ګاونډیتوب خراب کړو موږ وسلې یوازې د خپلې دفاع له پاره ترلاسه کړي دي او بس.

د وسلو ویشلو نه درې ورځې وروسته حکومت د وردګو د چک ولسوالۍ ته موټران ولیږل. ټول هغه خلک یې راوغوښتل چې وسلې یې ورکړې وې. دوی ته یې وویل ، چې ورشئ! موټرانو ته وروخېژئ! خلکو "د څه لپاره؟" پوښتنه وکړه. ورته وویل شول ولاړ

شئ د هزاره ګانو سره جنګونه وکړئ! د دې خبرې په اورېدو سره خلکو حکومت ته رډځواب ورکړ ورته ویې ویل چې موږ د خپلې دفاع له پاره وسلې اخیستې وې په ګاونډیانو باندې د تعرض له پاره نه!

حکومت غوښتل چې د زور نه کار واخلي، نتیجه معکوسه شوه د حکومت له خوا د ویشل شویو ټوپکو خولې په خپله د حکومت په لوري وروګرځول شوې.

د وردګو پاخون حکومت سخت په وېره او تشویش کښې واچاوه. نو یې قوم ته جرګې واستولې. په یوه جرګه کښې زه (لیکوال) هم شامل وم. خلکو جرګې ته دا څو مهمې خبرې وکړې:

خلقیانو په ټول ناري سورې وهلې، چې موږ هر ډول نژادي، ژبني او مذهبي توپیرونه غندو نو دوی بیا ولې موږ لمسولو چې هزاره ګان یوازې په دې نامه وځپو چې هزاره ګان دي. خلقیان ادعا کوي، چې دوی داسې انقلاب کړی دی، چې ټولنه پرمخ بیایي دوی ولې موږ مجبورولو، چې دوی پېړۍ په شا لاړ شو او کورنۍ جګړې بیا پیل کړو.([1])

وروسته له هغې چې دا جرګه ناکامه شوه حکومت په وردګو سختې حملې وکړې. پر حملو برسېره دوی یې په اقتصادي محاصره کښې راوستل هغه وخت لوی واټونه د حکومت تر کنټرول لاندې وو له بلې خوا د هغه کال په ژمي کښې ډېرې سختې واورې شوې وې د خرو او کچرو لارې هم بندې وې په دې سختو شرایطو کښې دوی له هزاره ګانو سره چې هغوی هم په اقتصادي محاصره کښې راوستل شوي وو خپل امکانات شریک کړل.

[1] د جرګې جریان ما په خپل یو بل کتاب " په افغانستان کښې دعنعنوي جرګو نن او پرون" کښې په مفصل ډول لیکلی دی.

اما لـه بـده مرغـه هغـه وخـت چـې پـه افغانسـتان کـښې لاس وهنـې ورځ په ورځ زياتېدلې پـه هـزاره جـات کـښې داسـې عنـاصر راپـېدا شـول چـې غوښتـل يـې د پښتنـو پـه ضـد د هـزاره ګانـو زړونـه تـور کـړي دا عناصر د ايـران لـه خـوا ګومـارل شـوي د نصـر او سپاه تنظيمونـه وو، لـه دې امله چـې نـور پـه هـېواد مـين هـزاره ورونه د دوی پـه لاره نـه تلـل دوی تـه يـې ډېر سـخت زيانونـه او تاوانونـه واړول. د نيـو يـارک ټايمـز نمـاينده ٦٢ کلـن امريکـايي ژورناليسـت ار بونـير چـې پـه ۱۹۸۴م کـښې هـزاره جـات تـه تللـی وُ پـه خپـل کتـاب کـښې زړه ځورونکـي حقـايق ليکلـي دي. دی ليکـې چـې د نصـر او سـپاه تنظيمونـو د هـزاره ګانـو کورونـه سوځولي وو. د دوی ګنـاه دا وهٔ، چـې هغـوی ولـې د شـورای اتفاق سـره همکـاري کولـه. دې دوو ايرانـي مشربه تنظيمونـو د شـورای اتفـاق د تحقـيرولو پـه مقصـد د يـوه مسـجد هـم بـې حرمتـي کـړې وه، چـې موږ هغه دلته نـه شـو ليکلـی.ګران لوسـتونکي هغـه د بونـير د ليکـل شـوي کتـاب (Among the Afghans) پـه ۳۲۹ مـخ کـښې لوستلای شـي. د شـورای اتفـاق ګنـاه بيـا دا وه چـې هغـه ولـې د پښتنـو سره هم جنګ نـه کـوي.

امريکـايي ژورناليسـت ليکـي، چـې د شـورای اتفـاق اسـلامي د مشـر آقای بهشـتي يـو مرسـتيال صديقـي نيلـي پـه همـدې خـبره لـه ده څخـه واوښت او د ۱۹۷۲ کـال پـه اوړي کـښې يـې د ايـران پـه مرسـته د (سازمان نصر) په نامه يـوه ډلـه جـوړه کـړه.

د شـورای اتفـاق مشر سـيد بهشـتي لـه همدغـه ژورناليسـت سـره پـه مرکـه کـښې وويـل: کلـه چـې مـوږ جـهاد پيـل کـاوه نـو زمـوږ اصلـي او اساسـي هيلـه داوه، چـې د افغـان ملـت ملـي وحـدت وسـائل شـي او افغانسـتان د يـو خپلـواک اسـلامي هـېواد پـه شـکل پـاتې شـي خـو وروسـته بيـا صديقـي نيلـي غوښتـل، چـې پـه افغـاني ټولنـه کـښې نـوي تضادونـه خلـق کـړي او شـيعه ګان د سـنيانو پـه تـېره د پښتنـو پـه ضـد وجنګوي. سـيد بهشـتي د خپلـو خـبرو پـه تـرخ کـښې دا هـم وويـل چـې

موږ پوهیږو د (نصر او سپاه) زیاتره قوماندانان هغه خلقیان، پرچمیان او شعله یان دي چې د هزاره جات د سیمې د تصفیه کېدو په وخت کښې ایران ته وتښتېدل کله چې په وسلو د مجهز کېدو نه وروسته راستانه شول نو هزاره ګان یې د سنیانو پر ضد ولمسول.

بهشتی صاحب د یوې بلې پوښتنې په ځواب‌کښې وویل: موږ د ایران او هم د پاکستان مرستو ته ضرورت لرو خو که چېرې دا مرستې بندې شي ګټه به یې دا وي، چې د دوی د مداخلې لاسونه به هم لنډ شي.

امریکایي ژورنالیست له یو بل نامتو جهادي قوماندان سید جګړن سره هم مرکه کړې وه او هغه هم بهشتي صاحب ته ورته خبرې کړې وې.

بونیر لیکي چې زه یوشمېر ځوربدلیو او کړېدلیو هزاره ګانو د سوځېدل شویو کورونو یوې کندوالې ته ودرولم او یو زیات شمېر ویر ځپلي ماشومان یې زما مخې ته ودرول، وې ویل: چې دا هغه کورونه دي چې د نصر او سپاه تنظیمونو د کینې په اور سوځولي دي او دا هغه یتیمان او بې وسه ماشومان دي چې پلرونه یې ایراني مشر به تنظیمونو وژلي دي، د دوی ګناه دا وه چې د روسانو او خلقیانو د حملې په وخت کښې دوی د وردګو مرستې ته وردانګلي وو.

د هزاره جات په زړه کښې دا ډول لګول شوي اورونه د هغې شریکې دسیسې یوه څرګنده نتیجه ده چې روسیې او ایران په ګډه سره د افغانستان په ضد جوړه کړې وه او دا ده روانه ده. د همدې دسیسې له مخې له هزاره جات څخه تښتېدلي پرچمیان، خلقیان او شعله یان چې بیرته له وسلو سره راستانه شوي وو د غیر ضروري جګړو او تضادونو د خلق کولو له پاره توظیف شوي وو. د ایرانیانو او روسانو یوه دایمي هیله دا وه چې په افغانستان کښې د ترون او

پیوستون هغه تنې او تنستې وشکوي چې دا قومونه یې یو د بل سره د غالۍ د نخچ په توګه او بدلې او ګنډلي دي.

که تبنتیدلي خلقیان، پرچمیان او شعله یان په خپله د دې خطرناکې دسیسې ښکار شوي نه وای نو لږ تر لږه دوی به خپل قرار دادي نظریات تر پښو لاندې نه وای راوستلي او د "خپل ملیت خواره طبقه" به یې دومره په بې رحمانه توګه نه وای ځپلې او نه به یې د دوی د مسجد داسې سپکاوی کړی وای. کله چې د سپاه او نصر تنظیمونه له ځینو نورو تنظیمونو سره یو ځای شول او په ګډه سره یې "حزب وحدت اسلامي افغانستان" جوړ کړ بیا هم په هزاره قوم کښې د دغه حزب مخالفین کم نه وو.

په هزاره قوم کښې د یو بل جوړ شوي تنظیم "حزب عدالت اجتماعي افغانستان" مشر سید عبدالحسین په پیښور کښې د ۱۳۷۱ لمریز کال د میزان په میاشت کښې د ازاد افغانستان د ټولنې له خوا په یو جوړ شوي سیمینار کښې د " باید عادلانه سخن ګفته شود و مردانه قضاوت ګردد" تر عنوان لاندې ټول هغه کوښښونه وغندل چې د افغانستان د ورونو قومونو ترمنځ بېلتون او توپیر راولي. ده په یوه مطبوعاتي مرکه کښې دا خبره هم کړې وه چې "حزب وحدت" د ټولو شیعه ګانو او هزاره ګانو نماینده حزب نه دی. ده وویل چې د جهاد په موده کښې ټولو پښتنو ورونو په تېره وردګو له هزاره ګانو سره میړنۍ مرستې کړې دي.

ښاغلي واعظ داسې یو حقیقت هم څرګند کړ چې په هزاره جات کښې هغه ګوندونه هم پلویان لري، چې مشرتوب یې پښتانه کوي.

تر دې ځایه خو زما لیدنې، کتنې او یو څه مطالعې ولیکلې شوې راځئ اوس د هغه چا خبرو ته هم لږ څه غوږ ونیسو چې د چا خبره د چپي او انقلابي حلقو او رژیمونو په نس کښې پالل شوی دی. دا سړی حسن شرق دی چې مختلفو لیکوالو په بیلا بیلو اشکالو معرفي

کړې دی، دلته زموږ له پاره د ده هغه خاطرې د پاملرنې وړ دي چې د پرچمیانو د واکمنۍ په موده کښې ور په برخه شوې وې. دی د پښتو د جریان په مرکزي هسته کښې راوستل شوی وُ د ځان د سپینولو له پاره ځینې مهمې خبرې نه پټوي. دی د خپل کتاب "کرباس پوشهای برهنه پا" په (۲۲۰) مخ کښې لیکي:

ما د هزاره ملیت په پراخه جرګه کې، چې په کابل کښې جوړه شوې وه ګډون کړی وُ. دوه هزراه ورونه ماته نږدې ناست وو. ما هغوی ته وویل چې حکومت هزاره ورونو ته زیاته توجه لري، خو هغوی زما په دې خبره وخندل وې ویل: "دوی غواړي چې موږ د پښتنو سره وجنګوي خو موږ نه غواړو، چې له خپلو پښتنو ورونو سره وجنګېږو" په دغه وخت کښې یو هزاره دیني عالم (!) پاځیده او د حکومت په ګټه یې خبرې وکړې له دې دوو تنو هزاره ګانو څخه یوه یې پوښتنه وکړه " اي ملاکیه! از موخونیه!" یعنې دا ملا څوک دی؟ له موږ څخه خو نه دی. هغه بل یې په ځواب کښې وویل: "خادی یه" یعنې خادي دی، چې د دولت د جاسوسي شبکې سره تړلی دی.

حسن شرق لیکي چې په همدې غونډه کښې حکومت د حزبي ملګرو تر رهبرۍ لاندې د هزاره قوم خودمختاري اعلان کړه او وې غوښتل چې د دغه مترقي اصل بد خواهان له دې خاورې څخه ورک کړي. د جرګې فضا د شور او ځوږ څخه ډکه شوه، چک چکې ووهل شوې او شعارونه ورکړل شول ما بیا هغه هزاره ته چې زما تر څنګ ناست وُ وویل هزاره خلک باید خوشحاله وي چې د ټول هېواد صدراعظم (سلطان علي کشتمند) له دوی څخه دی ما چې دا خبره وکړه نو هغه هزاره ماته ځیر ځیر وکتل وې ویل " او هزره نیه، او کمونسته و هزره مسلمانه ...." یعنې هغه هزاره نه دی، هغه کمونست دی او هزاره مسلمانان دي.

حسن شرق د خپل کتاب په (۲۲۲) مخ کښې یوه بله دسیسه هم رسوا کړې ده، هغه دا ده چې د پرچمیانو حکومت په دې هیله، چې پښتانه په مرکزي افغانستان کښې له هزاره ګانو سره وجنګوي نو د پښتنو کوچیانو څخه یې یو بل ملیت جوړاوه.

د حسن شرق دا خبره د افغانستان د شاهي حکومتونو همدا ډول دسیسې زما د ذهن د سترګو مخې ته دروي.

هغه وخت چې زه ځوان وم په کیسو او خاطرو پسې ډېر ګرځېدلم یو چا خپله خاطره راته بیان کړه ویې ویل چې زه د یو ډېر مقتدر سړي په خونه کښې ناست وم، چې یو شمېر هزاره ګان ورته راغلل او د پښتنو کوچیانو نه یې سر وټکاوه ویې ویل چې کوچیان راځي زموږ په ورشوګانو کښې رمې څروي، ډېر ځله داسې هم پیښ شوي دي چې دوی زموږ د شنو غنمو په کښتونو کښې رمې پیایي. دغه مقتدر سړي هغوی ته وویل چې کوچیان دا حق نه لري چې ستاسو په ورشوګانو کښې خپلې رمې خوشې کړي.

کله چې هزاره ګان ووتل نو کوچیان راغلل او مقتدر سړي ته یې په معکوس ډول شکایت درلود ورته ویې ویل چې موږ کوچیان نه په آسمان کښې ستوری لرو او نه د ځمکې په مخ سیوری،هزاره ګان مو په سلطاني (ملي) ورشوګانو کښې نه پرېږدي اوس تاسې راته ووایاست چې موږ څه وکړو او چېرې لاړ شو؟

کوچیانو د حکومت څخه غوښتنه وکړه، چې یا باید دوی ته ځمکې ورکړلې شي او یا خو دوی په ورشوګانو کښې پرېښودل شي. مقتدر سړي دوی ته وویل ځمکې خو اوس نشو درکولای. هزاره ګان دا حق نه لري، چې تاسې له عامو ورشوګانو منع کړي.

باید یادونه وشي، چې د ورشوګانو موضوع یوازې د کوچیانو او هزاره ګانو ترمنځ نه بلکې د کوچیانو او پښتنو قبیلو ترمنځ هم شخړې او جګړې را پیدا کولې او له بده مرغه تېرو حکومتونو هم کله چې لازم یې بللي دي له دې شخړو څخه د "بېل یې کړه ایل

يې کړه" استعماري او استثماري فارمولې په توګه استفاده کړې ده. لکه چې خبرېدلو او د سر په سترګو مو ليدل مارکسيستانو همدغې زړې استعماري فارمولې ته نوی فلسفي رنګ ورکاوه او د "تضادونه اوج ته ورسوئ انقلاب پر مخ بوځئ" شعار يې ورڅخه جوړ کړی ؤ. له بده مرغه د افغانستان ټولې اوسنۍ شخړې په مصنوعي ډول د تضادونو او په نتيجه کې يې د تعصباتو خلق کولو له پاره د انقلابي (!) هڅو او ټکرونو نتيجې دي.

په هر صورت ما د دوو داسې قومونو ترمنځ اړيکې د اجتماعي مطالعاتو د يوې طريقې يعنې د قضيې د مطالعې Case study په توګه په تفصيل سره څرګندې کړې، چې په ژبه، نژاد او مذهب کښې يو له بل څخه توپير لري. د دوی ترمنځ دملي ورورولۍ دا روابط څرګندوي چې په افغانستان کښې نژادي، ژبني او مذهبي تعصبات ژور اساس نه لري. په افغانستان کښې د تعصب ټولو ظواهرو په حقيقت کښې د قدرت له انحصار، رقابت او اجتماعي بې عدالتيو څخه نشأت کړی دی چې خارجي مداخلو هغه د قوي دښمنيو يوې ډېرې ناوړې مرحلې ته رسولي دي.

اوږد تاریخ:

ستري وياړني لوی غمونه

یو نقاد نامتو رومان لیکونکي سموئیل ریچاردسن ته ویلي وو چې "د یو ډېر ربښتیني تاریخ لمنه هم له غلطیو او اشتباهاتو څخه تشه نه ده، خو ستا رومان له حقایقو څخه ډک دی" په لومړي نظر دا یوه عجیبه خبره ښکاري. رومان چې تر ډېره حده له تخیل سره تعلق لري څنګه کولای شي چې د حقایقو په تشریح کښې د تاریخ ځای ونیسي تر دې چې په دې لار کښې له تاریخ څخه یو ګام وړاندې شي. خو که د حقیقي او یقیني اسنادو په ځای په کلیشه یې او فرمایشي نظریاتو او فرضیو باندې د ځینو مورخینو اتکا ته وکتل شي نو د دغه نقا د نظریه د پاملرنې وړ ګرځي.

یوه ډېره بختوره ټولنه هغه ده، چې لیکوالان یا تاریخ لیکونکي یې فکري استقلال ولري. موږ په همدې روانه پېړۍ کښې دوه ځله د زمانې له دوو ډېرو سترو نظامي او سیاسي طاقتونو سره د خپلې

ملي خپلواکۍ د بېرته ترلاسه کولو له پاره دومره لويې مبارزې وکړې چې د چا خبره نور ويې تراوسه پورې ريکارډونه مات کړي نه دي خو تر اوسه پورې مو هغه لومې شکولې نه دي چې د هنر خاوندانو زموږ د افکارو د بندي ساتلو له پاره له نرمو وريښمو څخه ډېرې کلکې او بدلې دي.

زياتره د تاريخ له پاره د "زماني څرخ" استعاره د يوې اصطلاح په توګه په کار اچوي. هر څوک د دې څرخ حرکت د خپلو انګيرنو او معيارونو له مخې ټاکي دا يو داسې څرخ دی چې د ورانې حرکت لري خو د موټر د عرادې په توګه پرمخ روان دی مګر له بده مرغه د زماني دغه څرخ زموږ د ځينو ليکوالو له نظره د بادي ژرندې د څرخ غوندې يو شی دی چې د هرې خوا بادونه يې مختلفو خواوو ته څرخوي.

يو افغان ژورناليست کاظم آهنګ يوه ورځ خپله خاطره بيانوله ويل يې چې دی د دوهمې نړۍ والې جګړې د جريان په موده کې، په کابل کښې د يوې ليسې چې ليليه يې درلوده شاګرد ؤ. هغه وخت په کابل کښې د راډيو سيټونه ډېر کم وو، يوازې د ليليو شاګردان نه بلکې د ښار زياتره اوسيدونکي به سهار وختي له خپلو کورونو څخه راوتل چې د جرمنيانو د بريالیتوبونو په باره کښې په زړه پورې خبرونه واوري. کاظم آهنګ دا خبره هم کوله چې هغه وخت د افغانانو احساسات د جرمنيانو په ګټه دومره زيات پاريدلي وو چې يوازې د ليليې شاګردانو نه، بلکې د خلکو اکثريت هم د جرمنيانو د کاميابيو له پاره ښې هيلې څرګندولې او دعاګانې يې ورته کولې.

هغه وخت له جرمنيانو سره د افغانانو دې ډول علاقه منديو يو شمېر وجوهات لرل. يوه وجه يې دا وه چې جرمنيانو له افغانستان سره په ځينو ساحو کښې مؤثرې مرستې کړې وې، بله يې دا وه، چې جرمنيان له انګريزانو سره چې افغانانو هم خپل دښمنان بلل

په جګړه اخته وو. دريمه وجه يې دا وه، چې جرمنيان هم د افغانانو په څير آريايان دي. هغه وخت د خلکو په خولو کښې دا خبره هم لوېدلې وه: جرمنيان هغه افغانان دي، چې ډېر پخوا اروپا ته په کډه تللي دي او د پښتو څو خاص توري لکه (څ او ښ) لاتراوسه په جرمنۍ ژبه کښې ساتل شوي دي.

هغه وخت د "آرين تر ټولو لوړ نژاد" د تبليغ له پاره په ايران کښې سرمايه ګزاري هم شوې وه. د جرمنيانو له خوا د "ايران باستان" په نوم يوه جريده هم چاپېدله. ما (ليکوال) د دې جريدې يو بشپړ کلکسيون کتلى او د هغه ځينې برخې مې لوستې هم دي. دا جريده ټوله په فارسي ژبه چاپېدله خو تبليغات په کښې سم نيمايي ويشل شوي وو. يعنې د اخبار يوې برخې د جرمنۍ او بلې برخې يې د ايرانـي هدفونو له پاره تبليغات کول. په اخبار کښې د هټلر ډول، ډول عکسونه په تېره هغه يې چاپېدل چې د ده مهم فعاليتونه به يې ښودل له همدغه امله د اخبار په ظاهري ښايست کښې هم د جرمنۍ له ډېر لوړ تخنيک او هنر څخه کار اخستل شوى وُ.

په اخبار کښې د افغانانو په ټولو وياړونو قبضه لګول شوې وه تر دې چې شيرشاه سوري هم يو ايرانـي بلل شوى وُ.

د ايران دې ډول لويو ادعاګانو په افغانانو کښې هم د سيالۍ او رقابت احساس پياوړى کړى وُ. له همدغه امله دا هڅه روانه وه، چې په لرغونـي آريانا کښې د پاتې شويو آريايانو يعنې پښتنو په باره کښې ډېرې څېړنـې وشي. دا څېړنې د مقالو له ظرفيت څخه زياتې شوې کتابونه او بيا کتابخانې ورباندې ډکې شولې.

د افغانستان د تاريخ لوى محقق مرحوم احمد علي کهزاد دى، چې د ده څېړنې د زياترو لويو څېړونکو له پاره سر مشق ګرځېدلې دي. مرحوم کهزاد سره د دې، چې يو دري ژبى افغان دى خو د خپلې علمي بيطرفۍ له مخې يې د پښتنو پر لرغونـي تاريخ ډېره

مهمه رڼا اچولی ده. ده هغه وخت چې له ایرانیانو سره سیالي ډېره توده وه خپل علمي کار د کابل مجلې په (۹۸) ګڼه کښې د یوې مقالې په خپرولو سره پیل کړی ؤ بیا یې دا څېړنه د یوه کتاب "آریانا" سطحې ته لوړه کړه، چې په ۱۳۲۰ لمریز کال کښې یې د آریانا لومړۍ جایزه، چې تر ټولو لوړه جایزه ده وګټله ورپسې یې د افغانستان د تاریخ په باره کښې څو نور غټ غټ کتابونه ولیکل.

مرحوم کهزاد په خپل لیکل شوي تاریخ کښې پکتیان (پښتانه) د هیرودوت او نورو مهمو مورخینو په استناد د باختر (بلخ) یو ډېر لرغونی قوم بللی دی، چې د مهاجرت په وخت کښې په دوو برخو ویشل شوی دی یوه برخه یې د هندوکش له غره څخه جنوبي اړخ ته او له هغه ځای نه د سپین غره په لوري خوځېدلې ده، چې هلته یې (پښتونخوا) جوړه کړې وه او بله برخه یې په بخد، بخدی (بلخ) کښې پاتې شوې ده، چې په بخدیا بخدی کښې د "پښت، پښتون" د کلمې ریشه پاتې شوې ده.

مرحوم کهزاد دادیکان یا تاجیکان هم د هیرودوت د لیکنې په استناد له پښتني قبایلو څخه یوه قبیله بللې ده.

زموږ یو بل د قدر وړ مورخ مرحوم میر غلام محمد غبار دی، چې د احمد شاه بابا په باره کښې لیکل شوي کتاب یې د اریانا دوهمه درجه جایزه وړې وه. ده په خپل همدغه اثر کښې د افغانستان د تاریخ هغه څېره په لنډه توګه را معرفي کړې ده، چې د احمد شاه بابا له زماني څخه دمخه یې لرله. ده د خپل کتاب "احمد شاه بابا" په ٦٦-٦٧ مخ کښې داسې یو مطلب لیکلی دی:

" مملکت افغانستان فترت های بزرګ تاریخی را طی کرده است باین تفصیل که هنوز قرنی از زردشت و دولت باختری نګذشته بود تا هخامنشیان (قرن ٦ ق،م) به افغانستان تاختند، و با انکه کورش مشهور سرش را بمقابل مدافعین افغانستان غربی (اسکایی های سیستان) باخت نفوذ نظامی و سیاسی انها در مملکت پهن شد.

افغانستان درین دوره تکالیف نظامی کشیده وا دای باج نمود. ولی بر خلاف فارس از مدنیت هخامنشی که هنوز نضجی نیافته بود، متأثر نگردید . هخامنشی ها در برابر هجوم اسکندر ماکدونی (قرن ۴ ق،م) فرار نموده و دروازه افغانستان را بر رخ آنها باز گذاشتند و یونانیان با تلفات زیاد مملکت را گرفتند ولی بزودی در افغانیت تمثیل نمود و منبع صنایع باختری و موسس دولت فاتحی گردیدند. در قرن ششم مسیحی فترت دویمین افغانستان شروع شده و ساسانیان با تورکان تورکستان پیمان خرابی و تجزیه افغانستان بسته، بدخشان و قطغن را بآنها گذاشتند مزار و مرو و هرات و سیستان را خود گرفتند و شاید درین سهو سیاسی که نژاد بیگانه تری را بداخل مملکت آریه های افغانی راهنمایی بلکه کمک نمود. نوشیروان تا اندازه ای معذور بوده است زیرا دولت هیاطلهٔ افغانی که در آن وقت از حیث تورکتاز و یغما و عداوت شدید که به فارس داشت خود دشمن دیگر شمرده میشد. محمود غزنوی که خیلی پادشاه دور اندیش و سیاسي بود نیز ازین قسم اشتباه برکنار نمانده و چندین هزار ترکمن را در ولایت خراسان اجازه چوپانی و مالداری داد. و همین ترکمن ها بودند که بالاخره باعث شکست دولت اولاد او گردید نه تنها قسمتی از ولایات شمالی افغانستان بلکه مملکت فارس را هم گرفتند..."

مرحوم غبار دغه مطالب چې د آریایانو په هېواد کښې یې ترکان او ترکمنان پردي گڼلي دي له نن څخه (٦١) کاله دمخه لیکلی دی او دا هماغه وخت دی، چې له یوې خوا آلمانیانو د آریایي نژاد د برترۍ نظریه توده کړې وه او له بلې خوا د افغانستان او ایران ترمنځ د آریایي ویاړنو د خپلولو په موضوع کښې سختې سیالۍ روانې وې. مرحوم غبار د افغانستان د هغو تاریخ لیکونکو څخه دی، چې د شلمې پېړۍ زیاتره مهمې تاریخي پېښې یې یا د سر په سترگو لیدلې دي او یا یې له نږدې څخهمطالعه کړې دي. نو ده

هغه ښېښې هم له نږدې څخه مطالعه کړې دي، چې پیاوړی آلمان یې پر ملامات او دوې ټوټې کړ. ورسره د استبدادي رژیمونو په شکل کښې هم یو بدلون راغی یعنې یو ډیکټاتور (هټلر) له ښوو لوېد او بل ډیکټاتور (ستالین) په ښو ودرېد. د پراختیا غوښتنې یا عظمت طلبۍ په بنه کښې هم ظاهري بدلون راغی اوس د لوړ نژاد نظریې خپل ځای یوې بلې نظریې ته پرېښود. که د آلمان نژادي نظریه د جګړې تر خاورو او دوړو لاندې پټه او ورکه شوه نو د "ملیتونو" ستالینستي مکتب سر راپورته کړ. که هټلر آریایي قومونه د تسپو په څیر د اصیل نژاد په مزی له یو بل سره پېیل نو ستالینستي مکتب په تاریخي او اجتماعي لحاظ یو له بل سره پېیل شوي قومونه او نژادي ګروپونه د پیاړو ملتونو د له منځه وړلو او بې ثباته کولو له پاره سره شنل، چې دا شنل شوي وولسونه په آسانۍ سره له خپل استعماري ستوني څخه تیر کړای شي.

یو فرانسوي څېړونکي او لیویه روا چې د خلقیانو، پرچمیانو د رژیم د قبائلو او ملیتونو وزارت یې په ۱۹۱۷م کال کې، د ستالین د ملیتونو د یوې ادارې سره مقایسه کړې دي لیکي چې ستالین غوښتل د دې ادارې په ذریعه هغه اړیکې له منځه یوسي چې د شوروي ترکستان خلکو په فرهنګي او هم مذهبي لحاظ له خپلې تاریخي ټولنې سره درلودې. نو یې دا لویه ټولنه په بېلو بېلو ملیتونو سره وشنله.

د زمانې نوي بادونه او د تاریخ څرخ

د دې ډول کمي تغیراتو له څپو څخه راپېدا شویو بادونو په افغانستان کښې هم د تاریخ د بادي ژرندې څرخ په بله خوا را وڅرخاوه. ورو ورو د افغانستان تاریخ ته د طبقاتي کشمکش د نظریې په رڼا کښې کتل پیل شول. ورسره نوي تاریخي منابع هم زیات شول، چې زیاتره یې په یو ډول کلتوري هجوم کښې راوړل

شوي وو. د منابعو نوي والي او زياتوالي زمونږ د پېړۍ د مؤرخ مرحوم غبار د تاريخ ليکنې په شکل او محتوی کښې هم مهم تحولات راوستل اوس نو ده هغه خلک چې د آريايانو په ملک کي پردي ګڼل کېدل، ډېر ور خپل کړل په خپل مشهور کتاب "افغانستان در مسير تاريخ" کښې يې وليکل:" اصلاً وقتيکه مغلها با آريه های آسيايي مزج و مخلوط شدند نام"ترک" به آنها اطلاق شد" او بيا د دغه کتاب په ۵۷ مخ کښې دغه عناصر څنګه ښه سره يو ځای کوي او ليکي :" در ادبيات و تاريخ افغانستان و ايران نام ترک و تاجيک بطور لازم و ملزوم همديگر در يک رديف و به مفهوم يک ملت مذکور ميګردد"

د مرحوم غبار دا نظر د ده له هغې نظريي څخه ډېر توپير لري چې په خپل کتاب (احمد شاه بابا) کښې يې د ترکانو او ترکمنانو په باره کښې څرګند کړی وُ. له دې څخه څرګنديږي، چې وروستيو مطالعاتو د دوی د نظر په پراخوالي کښې غټه برخه لرلې وي. د دوی داسې يوه نظريه چې بيل بيل قومونه يو د بل سره د وحدت په مزي سره يوځای کوي زمونږ له پاره په خاصه توګه د دې موضوع سره په ارتباط، ډېره په زړه پورې ده خو نه پوهيږم،چې هغه مرحوم په داسې يو ملت کښې پښتون د يو مهم عنصر په توګه ولې نه دی شامل کړی؟د مرحوم کهزاد مستنده څېړنه هم په تاريخ او دري ادبياتو کښې لوړ مقام لري د دوی د څېړنې له مخې پښتون او تاجيک ډېر پخوايو د بل سره لازم او ملزوم ګرځيدلي وو او د يو ملت په مفهوم يې يادونه شوې ده.

د مرحوم غبار د وروستيو نظرياتو په جوړښت کې، په احتمالي توګه دا څو عوامل اغېزه لري:

۱. په آلمان کښې د هتلر د ماتې سره سم په خالص نژاد باندې درول شوی نشنليزم ته قبر ايستل شوی دی، ملي مفاهيمو ورو ورو خپل ځای طبقاتي نظرياتو ته پرې ايښی دی.

۲. مرحوم غبار د ویښو زلمیانو په دوره کښې د نویو افکارو او ابتکاراتو خاوند ګڼل کېده، د وطن په نامه د یوې حزبي هستې د جوړولو مبتکر وُ خو دا وخت څو نامتو چپي عناصرو لکه ببرک کارمل او نورو له ده سره ملګرتیا پیل کړی وه. د افغانستان در مسیر تاریخ کتاب یې له هېواد سره د مینې په روحیه لیکلی دی خو چپي ترجیحات او توجیهات پکښې له ورایه څرګند دي.

ده د "ملي ژبې" د اصل په ځای د "ملي ژبو" اصل منلی دی او د افغانستان خلک یې عمدتاً په دري ژبو او پښتو ژبو ویشلي دي، د ازبکانو او بلوڅانو غونډې قومونه یې هم دري ژبي بللي دي. په دې باره کښې به د کتاب په راتلونکو برخو کښې په مفصل ډول بحث وکړو.

د مرحوم غبار مشهور اثر " افغانستان در مسیر تاریخ" په ۱۳۴۹ (۱۹۶۷م) کښې چاپ شوی دی چې د چاپېدو سره سم مصادره شو. له دی امله چې د ده کتاب د ژبو په اساس په افغانستان کښې د دوو حکومتونو د جوړښت له نظریې سره زیاته مرسته کولای شي نو هغه پرچمیانو په ۱۳۷۰ (۱۹۹۱) کښې بیا چاپ کړی دی.

که د ببرک کارمل او میر محمد صدیق فرهنګ سره د مرحوم غبار نژدې روابط چې دکتور محمد حسن شرق په خپل کتاب "کرباس پوشهای برهنه پا" کنې د هغو یادونه کړې ده په نظر کښې ونیسو نو سړي ته داسې شک پېدا کیږي چې د مرحوم غبار له علم او شخصیت څخه د هغې ستراتیژۍ په جوړونه کښې په مستقیم دول یا په غیر مستقیمه توګه استفاده شوې ده، چې د افغانستان په شمال او جنوب کښې یې د دوو ژبو په اساس د دوو حکومتونو د جوړښت هدف درلود. د کارمل د واکمنۍ په موده کښې د دې ستراتیژۍ ځینې غټې برخې راڅرګندې شوې.

حسن شرق لیکلي دي چې ببرک کارمل له پخوا څخه د محمد صدیق فرهنګ او علي محمد زهما غونډې کسانو سره چې د

شوروي د تاريخ او کمونيزم په باره کښې يې معلومات درلودل ښه روابط ساتل. کارمل د ميرمحمد صديق فرهنګ په وسيله دربار ته لاره پيدا کړه. همدارنګه ده له مير غلام محمد غبار سره هم ښه روابط ساتل خو دا روابط د خلق د دموکراتيک ګوند د جوړښت نه وروسته خراب شوي وو. مګر لکه چې حسن شرق ليکلي دي له کارمل سره د فرهنګ ملګرتيا پخه وه او کمونيزم ته د ځوانانو په اړولو کښې د ده برخه هم څرګنده وه.

د لرغونتوب سترې دعواګانې

د جهاد په موده کښې د نويو جوړو شويو نظرياتو څپو د تاريخ د ژرندې حرکت بلې خوا ته وګرځاوه. اوس نو د "آريا" کلمه ښه نه تعبيرېدله ځکه چې د اسلام نه دمخه آريايي وياړنې ټولې د "جهالت" په کانې تللې کېدلې. بله خبره دا وه د هند او پاکستان ترمينځ يوازې د نيمې قارې د سيمو ويش جنجالونه نه وو را پيدا کړي بلکې د تاريخي ميراثونو ويش هم يوه جنجالي مسئله ګرځېدلې وه.

د نيمې قارې دوه ډېر مهم تاريخي ځايونه موهنجو دارو (Mohenjodaro) او هړپه (Harappa) پاکستان ته په برخه کښې رسيدلي دي. مؤرخين ليکي چې هند ته د آريايانو د ورتګ نه دمخه په موهنجودارو کښې ډېر متمدن خلک اوسېدل چې آريايانو د دوی تمدن له منځه يووړ.

اوس (۵۰) کلن پاکستان کولای شي، چې د داسې يو تهذيب ميراثونه خپل حق وبولي، چې له آريايي تهذيب نه ډېر مشر وُ، پاکستانيان اوس په خپلو ځينو کتابونو کښې هندوان (آريه سماج)

بولي. د کاسټ کرغېړنه نژادي موضوع هم په "اریه سماج" ورتړي او خپل ډېر پخواني تهذیب ورځخه "پاک "ګڼي.

همدغسې یوې موضوع زموږ یو هزاره ورور حسین علي یزداني ته هم قلم په لاس ورکړی دی. دی لیکي چې" احتمال دارد که اجداد مردم هزاره قبل از اریایی ها درین کشور ساکن بوده و بعد در اثر هجوم اریایي درطی برخوردهای بسیار چون تاب مقاومت نداشته اند به تدریج بسوی مرکز افغانستان که دارای کوههای مرتفع و دست نارسی میباشد پناه برده باشند."

د محترم حسین علي یزداني "حاج کاظم" دا لیکنه سړي ته د ښاغلي کوثر غوریاخیل تاریخي څېړنې او فیلالوژي ور په یادوي چې د "اپه ګان- افغان" قوم یې له اریایانو څخه مشر باله ده په تاریخ، فیلالوژي، انتروپولوژي او میتو لوژي کښې د ژورو څېړنو نه وروسته دا نتیجه اخیستی وه چې د اریایي او سامي قومونو جرړه یوه ده چې هغه د "اپه ګان" قوم دی د ده د څېړنې له مخه پښتانه بني اسرائیل نه دي بلکې بني اسرائیل د پښتنو یوه څانګه ده. د سومریانو قوم چې په لرغوني عراق (بین النهرین) کښې یې لوی تمدن ایجاد کړی وو هغه اپه ګانان افغانان وو، چې د نړۍ د بام (پامیر) له لمنو څخه بین النهرین ته په کډه تللی وو.

جالبه دا ده، چې یو عراقي پوهاند دوکتور فوزي رشید د کوثر غوریا خیل دا خبره هغه وخت په غېر مستقیم ډول تائیدکړه چې ده په ۱۳۵٦ لمریز کال کښې د کابل په ښار کښې په یو جوړ شوي سیمینار کي خپله مقاله لوستله. ده په خپله مقاله کښې څرګنده کړه، چې سومریانو په خپله ژبه کښې په لا جوردو د "زرګین" نوم ایښی و، چې هغه د افغانی ژبو د "زرغون، زرګون" له کلماتو سره ډېر نږدې والی لري لکه څنګه چې موږ عراقیان اوس د خپل هېواد تیلو ته "توره طلا" وایو هماغسې سومریانو لاجورد "زرغوندې" قیمتي ډبره بلله او د ټولو علمي مطالعاتو له مخې د لاجورد ډبره

سومريانو له افغانستان څخه ورسره وړی وه. همدارنګه د بین النهرین د یو لرغوني ښار نوم (اور) کټ مټ پښتو دی، چې دغې کلمې په سومری ژبه کښې هم د (آتش) معنی ورکوله.

د کوثر غوریاخیل او عراقي پوهاند دکتور فوزي رشید له لیکنو څخه پورتني اقتباسات له دې امله نه دي شوي چې موږ خدایه مه کړې د ښاغلي حسین علي یزداني غونډې پنسل پاک را اخلو او د افغانستان له تاریخ څخه د نورو ورونو قومونو د موجودیت او قدامت په باب لیکل شوي مطالب محوه کوو. موږ په دې ډېر خوشحاله کیږو چې یزداني صاحب په افغانستان کښې د هزاره قوم قدامت ښودلی، خومره چې زموږ له لرغوني هیواد سره د یو قوم قدامت ثابتیږي هغومره ورسره د هماغه قوم مینه او وفاداري هم ټینګیږي. زموږ له پاره دا مطلب هم ډېر په زړه پورې دی، چې زموږ هزاره ورونه لکه چې ځینو تاریخ لیکونکو فکر کړی دی د چنګیز د لښکرو پاتې شوني نه دي بلکې له ځینو پاتې شونو سره ګډ شوي دي. خو له یزداني او د ده په څېر نورو لیکوالو څخه زموږ د ورورګلوۍ ګیله دا ده چې هغوی د خپلو خپلو قومونو د تشبیتولو له پاره ولې پښتانه نفي کوي او د افغانستان له تاریخ څخه یې د ایستلو هڅې کوي. مثلاً لرغوني غوریان او خلجیان هزاره ګان یا ترکان بولي. دی ډېر کوښښ کوي، چې د هزاره ګانو د قوم او سیمې لمن ډېره پراخه وښيي تردې چې د پښتونخوا د هزاره ضلعې اوسېدونکي چې اوس په پښتو ژبه خبرې کوي، د ده له نظره هزاره ګان دي. موږ علماً دا خبره منو، چې ډېر هزاره ګان به پښتانه شوي وي خو دوی دې هم علماً دا خبره راسره ومني، چې ډېر پښتانه قومونه لکه جا غوریان هزاره ګان شوي هم دي، کېدای شي چې یو شمېر پښتانه غوریان هم هزاره ګان شوي وي.

که مور دي موضوع ته یو ځل بیا د ټولنپوهنې له نظره وګورو نو راته څرګنده به شي: کوم قومونه چې د اوږدو زمانو راهیسې یو د بل په څنګ کښې پراته وي او یو د بله نږدې اړیکې ولري، دوی په یو بل کښې د جذب کېدو یا د یو بل د کلتور د منلو له امله د ورته والي یا یو شان والي (assimilation) مرحلې ته یا د مطابقت او موافقت په وسیله د جوړ جاړي (accommodation) مرحلې ته رسیږي. له هغو قومونو څخه چې د څو پیړیو په موده کښې یې یو د بل سره ګډ ژوند کړی وي داسې یو ملت جوړیږي، چې یو کثیر الثقافه حالت تمثیل کړي په مجموع کښې افغان تاریخي ملت هم داسې یو حیثیت لري. نو کېدای شي ځینې پښتانه غوریان داسې په هزاره قومیت کښې جذب شوي وي لکه چې یو شمېر هزاره ګان پښتانه شوي دي زما یو ملګری هزاره مرتضی چې په ګډه سره مو په یوه بین المللي خیریه موسسه (MCI) کښې کار کاوه ما ته ځینې داسې هزاره قبیلې راوښودلې، چې اوس یې هزاره ګي مذهب او رسم و رواج منلي دي.

د خراسان ګډه پرشا پښتانه

په همدې ډول د ښاغلي میر محمد صدیق فرهنګ لیکل شوی کتاب "افغانستان در پنج قرن اخیر" له دې امله تر سختو انتقادونو لاندې راغی چې د یو شمېر لیکوالو له نظره د پښتنو په باره کښې یې له تنګ نظرۍ څخه کار اخیستی دی. ښاغلی فرهنګ په یو ځای کښې لیکي:

" هنګام ګشوده شدن خراسان بدست مسلمانان بخش بزرګ ساکنین این سرزمین را مردمانی تشکیل میدادند که از شاخه هند و اروپا یی نژاد آرین بودند و بعداً به نام تاجیک شهرت یافتند. علاوه بر تاجیکان در ان هنګام اقوام دیګری هم در خراسان زیست می کردند که بعضی از بقایای مهاجمان سایق بودند و برخی از مردم خانه بدوش محلی مانند اجداد پشتونها و بلوچی ها و نورستانی

های کنونی. در عین حال در کوهستان مرکزی خراسان که به نام غور، غرجستان یا مطلق جبال یاد می شد مردمان دیگری بنام هزاره و تکودری جا گرفتند که بعضی پیش از هجوم مغولان باین خطه وارد گردیده و برخی در اثر لشکر کشی چنگیز خان و جانشینان او در آنجا جایگزین شدند."

تر دې دمخه په زیاترو تاریخي څېړنو کښې که هغه افغانانو کړې دي او که نورو خټيځ پوهانو، دغه مطلب ډېر ځله تکرار شوی دی چې د هند او اروپايي آرین نژاده خلکو ستره برخه له پښتنو څخه جوړه شوې ده چې د مرحوم احمد علي کهزاد د تحلیل له مخې تاجیکان هم د دغه لوی تاریخي قوم یوه برخه وه.

کله چې تاجیکان هم پښتانه وو

مرحوم احمد علي کهزاد د خپل کتاب (آریانا) په (۵۱-۹٦) مخونو کښې په دې موضوع مفصل بحث کړی دی چې ځینې مهم ټکي يې دلته رااخیستل کیږي، دی لیکي:

" هیردوت دادیکها (تاجیکها) را یکی از شعب پکتی ها (پختون ها) میداند و متصل باگنداری ها ذکر نموده و با اهالی صفحات شرقی آریانا خصوصاً گنداریها پیوستگی داشتند.."

مرحوم کهزاد پښتانه د آریانا دومره لوی قوم بالهٔ،چې یوه برخه يې له هندوکش څخه واوښتله او د سپین غره په لمنو کښې يې پکتیکا (پښتیخا -پښتونخوا) جوړه کړه په دې پکتیکا یا پښتونخوا کښې لکه چې هرودت لیکلي دي څلور قومونه گنداری، اپاریتی، ستاگیدی او دادیکی اوسیدل، چې د هردوت په قول دادیکی (تاجیک) د پښتون قوم یوه برخه وه. مرحوم کهزاد د هغو پښتنو په باره کښې چې د هیواد په شمالي برخو کښې پاتې شوي وو داسې لیکي:

" نا گفته نماند که شق دیگر پکتها یا (پختون ها) در بخدی و تخارستان مانده که بعدها بسوی غرب منتقل گردیده و ایالت و دولت پارت را تشکیل نموده اند. این دولت امپراتوری فارس را تسخیر نموده در مرور قرون متمادی در فارس و بین النهرین جهانداری و جهانبانی کرده اند و چندین بار قوای رومی را شکست دادند."

ممکن ځینې کسان دا ووایي چې مرحوم استاد کهزاد دا خبرې د هغه وخت د حکومت تر فشار لاندې لیکلې وي خو هر څوک پوهیږي چې تر فشار لاندې لیکل شوې لیکنې د مرحوم کهزاد د علمي او مستند تحقیق سطحې ته نشي لوړیدلای. پراخ علمي نظر او د خپل هیواد د تاریخ سره د مینې اثر وُ چې د مرحوم کهزاد تحقیق یې د ډیرو وروستیو څیړونکو له پاره تر ټولو باوري منبع گرځولې دی. بله خبره دا ده چې یو ایراني لیکوال چې د مرحوم کهزاد تحقیق ته ورته څیړنه یې کړې ده په هیڅ وجه د افغانانو تر فشار او اختناق لاندې نه وُ. د ایران یوې مجلې "سپید و سیاه" په ۱۳۴۶ لمریز کال کښې د لرغوني ایران په باره کښې د تاریخي څیړنو یوه لړۍ پرله پسې چاپوله. دې مجلې د همدې څیړنې په یوه برخه کښې چې د مجلې په (۷۵۰) گڼه کښې خپره شوې ده څرگنده کړې ده چې هغا منشي پاچایانو په لمر ختیځ کښې د پښتنو وطن د پاتانستان یا پښتونخوا په نوم په رسمیت پېژندلی وُ.

د لیدي نامتو مؤرخ خانتوس لیکلي دي، چې کورش د میلاد نه د مخه په ۵۴۵ کال کښې د اکتابال په ښار کښې د خپلو درباریانو سره په خبرو کښې مخ د لمرخاته یا د دوی په ژبه د "خراسان" په لوري وگرځاوه ویې ویل هلته پیاوړي او تکړه خلک بلاچان یعني بلوڅان، پاتانان یعني پښتانه، زابلیان او ساکان اوسیږي. دوی د نړۍ له ډیرو ښو او تکړه خلکو څخه دي زه غواړم دوی د ځان تابع یا ملگري کړم، چې له دوی څخه د یونان په جگړه کښې کار واخلم.

دوی ډېر سخت سره خلک دي. د دوی سیمه سخت ژمی لري خو د ژمي ساړه دوی د پښو نشي اچولی که چېرې دوی زمونږ دوستان شي بیا نو په مونږ باندې د یونان زور نشي رسېدلی.

سپید و سیاه مجلې لیکلي دي، چې خانتوس د کورش د خولې دغه خبره لیکلې ده چې نامتو ختیځ پوهاند "مورګان" په شوش کښې د یو تاریخي سند په کشفولو سره تائید کړې ده. دلته غواړو هغه مطلب چې زمونږ له موضوع سره ډېر نژدې ارتباط لري د مجلې له اصلي متن څخه په خپله د مجلې په الفاظو کښې راواخلو هغه په دې ډول دی:" کورش بقول مورخین یونانی و مخصوصاً ګزنفون در پائیز سال (۵۴۵) ق، م از فارس بسوی کارمانیا (کرمان امروزی) رفت تا که از آنجا بطرف بلوچستان کنونی و توران قدیم، افغانستان و سرزمین پاتانستان (پشتونستان امروز) برود..."

مجله زیاتوي چې کورش ایران ته د بیرته ستنېدو په وخت کښې له ځان سره د پښتنو زرکورنۍ د مېلمنو په توګه ولېږدولې چې له ایرانیانو سره د دوی په ازدواج سره د ایران نسل دومره تکړه او پیاوړی شي چې د یونان سره جنګ وکړای شي.

په دې توګه د تاریخي پښتونخوا هغه حقیقت چې مرحوم کهزاد د یوناني مورخینو د لیکنو په استناد لیکلی دی ایراني محققینو هم د یوناني او نورو مهمو تاریخ لیکونکو او ختیځ پوهانو د لیکنو له مخې تائید کړی دی. دلته په ضمني توګه یو بل مطلب هم راڅرګندېږي او هغه دا دی چې د ایران په لمر خاته کښې د خراسان سیمه د یو هېواد نوم نه دی بلکې د هغې سیمې نوم دی چې د ایران په شرق کښې ځایدلې پرته ده.

په خپله د خراسان کلمه د پهلوي ژبې یو لفظ دی، چې د "لمر ختیځې خوا" مانا لري. ځکه خو کورش لمر ختیځې خوا (یا د ده په ژبه خراسان) ته مخ وګرځاوه چې هلته د سپید و سیاه د مجلې په قول "بلوچستان کنونی و توران قدیم، افغانستان و سرزمین پاتانستان

یا پښتونستان امروز" پراته دي. نن هم د لمر ختیځ لویې لویې سیمې د "منځني ختیځ" او "لیرې ختیځ" په نومونو یادیږي، چې په همدې ډول یوه ساحه کښې ډېر هېوادونه شامل دي.

اوس نو که سړی د تاریخ د لوی استاد مرحوم کهزاد او د ده په شان د نورو سترو مورخینو لیکنو او د ایراني مجلې یادونو ته وګوري نو حیران پاتې کیږي چې دا څمکه څنګه داسې وچاودیدله چې د آریانا ډېر لوی قوم یعنی پښتون یې په خپل تاریخي ټاټوبي کښې تری تم کړ او خراسان ته یې یو کم شمېره کډه پر شا پښتانه پریښودل.

د ښاغلي فرهنګ د تاریخ لیکنې له شیوې څخه داسې بریښي چې د باسوادانو په ژبه یعنې دري کښې چې رسمي او درباري ژبه وه دغه تاثیر پروت وُ چې خپل یې پردي کول او پردي یې راخپلول. دی لیکي: "دولت غزنوي از نژاد ترک بودند اما چون پیش از بدست آوردن قدرت مدتی درماوراء النهر و خراسان به سر برده و زبان دری را با فرهنګ خراسان اسلامي فراګرفته بودند" نو په دې اساس ترکان په افغانستان کښې د تاریخ خاوندان شول او پښتانه چې له دربار او درباري ژبې څخه لیرې پراته وو نو کډه په شا خلک وګرځېدل.

زه په خپله د دري ژبې علمي او فرهنګي حیثیت ته په زیات درناوي قائل یم او هغه هم د افغانستان یوه مهمه تاریخي ژبه بولم خو هغه د فرهنګ صاحب غوندې لیکوالو د قضاوت معیار څکه نشي ګرځېدلای چې دا ژبه یو وخت په سیمه کښې د یوې لویې درباري ژبې په څېر د هرې خوا د څواکونو د تبلیغ وسیله هم ګرځېدلې وه. لیرې به نه ځو په تېره دوه نیم سوه کلنه دوره کښې چې ځینو لیکوالو د یوې تنګ نظرۍ له مخې هغه د پښتني فاشیزم او شوونیزم دوره بللې ده محدودو څوکسو پادشاهانو پښتو ته ډېره لږه توجه کړې ده. بیا هم ډېر وړاندې نه ځو، له نن څخه څه د پاسه سل

کاله پخوا په افغانستان کښې یوه مستبد او د چا خبره یوه فولادي امیر حکومت درلود. دا سړی عبدالرحمن خان و چې ظاهراً پښتون بلل کېده خو قلم یې د یو هزاره فیض محمد په لاس کښې و. ده یو نامتو پښتون عالم او مجاهد ملا مشک عالم اندړ د هغه وخت د جهاد له تاریخ څخه وویست او د (موش عالم) په نوم یې په سرکاري تاریخ کښې ثبت کړی دی. دغه پاچا چې د شمال د خلکو په متو خپلې پاچاهۍ ته رسېدلی ؤ خپل مخالفین پښتانه چې د ویاړنې وړ مجاهدین هم وو د استبداد په چاړه په بې رحمانه توګه ووژل او له خپل تاریخ څخه یې وایستل.

د تاریخ او افسانو مشترک اتلان

کله چې تاریخونه د سیاسي تنګ نظریو په حالت کښې لیکل کیږي نو حقایق د "تاریک تاریخ" له کړکیو څخه وځي د افسانو په لوی او پراخ جهان ورګډیږي دا هماغه ځای دی چې د ادبیاتو یو استاد د یو ادیب په قلم لیکل شوی رومان د تاریخ په نسبت د غلطیو او اشتباهاتو څخه پاک ګڼي او د تاریخ نامتو پروفیسر ټاینبي فولکلور د تاریخ روح ګڼي. د امیر عبدالرحمن خان په فرمایش لیکل شوي تاریخ کښې دوو مهمو سترو مجاهدینو یعني غازي محمد جان خان وردګ او ملا مشک عالم ته بد ویل شوي او د هغو په مهمو تاریخي کردارونو سترګې پټې شوې دي خو ولسي چاربیتو او ولسي کیسو د دغه لوی جهاد اتلانو په تېره غازي محمد جان خان ته د تاریخ په روح او د کلتور په زړه کښې ځای ورکړی دی.

دا هماغه ځای دی چې ډېر مهم حقایق د فرمایشي تاریخ له محدود لوښي او ظرفیت څخه د باندې پاتې کیږي. نو که په نژادي لحاظ د پښتون او په درباري لحاظ دري ژبي پاچا په زمانه کښې

هغه هم په معاصرو پېړيو کښې مهم قهرمانان د تاريخ له مسير څخه ايستل کيږي يا په بدو نومونو يادول کيږي نو له دغه کار څخه د عربو، ترکانو، مغولو، ايرانيانو، انګريزانو او روسانو لاسونه چا نيولای شوای.

همدارنګه دبست د تاريخي ښار د اهميت په باب د دري ژبې لرغوني متون تر سترګو کيږي خو هغه آثار په دغه ښار کښې د پښتنو د اجتماعي ژوند او فرهنګي آثارو په باره کښې رڼا نه اچوي او سړي ته دا سوال پيدا کوي چې هسې نه دغه آثار هم د نظر په يوه تنګه زاويه کښې ليکل شوي وي خو د يوې مور سوې ناره د هغه وخت د پښتو ادبياتو يوه بيلګه وه چې په پرله پسې توګه د بيلو بيلو نسلونو د زړونو په صفحو وليکه شوه او تر مونږ پورې راورسوله شوه هغه ناره دا وه:

يو که دوې دي، کلابست دروازې دوې دي
په دا يوه يې پتې وځي
په دا بله يې د مورسوې نارې دي

دا مثلث ډوله وولسي سندره (ناره) چې په رنګ او خوند کښې له يو ډول نويو رواج شويو سندرو (هايکو) سره ورته والی لري په يو داسې پياړي دولتي فرهنګ رڼا اچوي چې په تاريخي بست کښې موجود وُ خو درباري تاريخ ليکونکو وربانديې خوله پټه نيولې وه. دا سندره يعني د پروفيسر ټايبني خبره د تاريخ روح وايي چې په تاريخي بست کښې مقتدر پښتانه قومي مشران اوسېدل پتې خان (فتح خان) د يو مقتدر خان يا قومي مشر يو نازولی زوی وُ چې په يوه خبره د خپل پلار څخه مرور شو او د خپلو شپيتو ملګرو سره د هندوستان په لوري وخوځېد او بيا د ډېرو ماجراګانو سره مخامخ شو. اوسني محققين وايي چې پتې خان يوازې يو افسانوي اتل نه و بلکې يو تاريخي شخصيت هم وُ چې تاريخ ور باندې خوله پټه

کړې ده خو خلکو د هغه خاطرې په خپلو سینو کښې ساتلې دي. اوس د جنوبي پښتونخوا د کوټې په ښار کښې د بړېڅانو قوم یوه قومي اتحادیه جوړه کړې ده چې د مشرتوب ویاړ یې هماغه تاریخي او افسانوي اتل فتح خان ته ورکړی دی. د فردوسي شهنامې هم موږ ته ځینې داسې موثر شخصیتونه را معرفي کړي دي چې د تاریخ او افسانو شریک اتلان بلل کېدای شي.

د پټې خزانې زیات اهمیت په دې کښې دی چې هغې د پښتو ژبې د کلاسیکو ادبیاتو ترڅنګ هغه فولکلوري سندرې هم راټولې کړې دي چې هم په مهمو تاریخي دورو رڼا اچوي او هم د انتروپولوژي (بشر پېژندنې) سره زیاته مرسته کوي.

پر احتمالاتو ولاړ تاریخ

ښاغلي فرهنګ هم کله چې غوښتي یې دي ځان د یو ریالیست تاریخ لیکونکي په څیره کښې را وښیې زموږ له پورتنیو نظریاتو سره یو څه موافق نظر ښودلی او لیکلي یې دي چې "من به هیچ وجه ادعا ندارم که این کتاب تالیف جامع و مانع در موضوع ومبرا از حشو و زواید و کمبود و نواقص باشد همچنان نمی توانم یک سان بودن تمام مطالب آن را با واقعیت امر تضمین کنیم زیرا چنانچه بر ارباب خبرت دانشمند روش شناسی معلوم است بنای تاریخ بر احتمالات است نه بر قطعیات واین امر در مورد تاریخ کشورهای مشرق زمین که مردم آن به علت شرایط بخصوص به ثبت و یادداشت مشاهدات و خاطراتشان کمتر عادت دارند، بیشتر صدق می کند."

فرهنګ صیب د دغه مطلب په لیکلو سره خپله غاړه یو څه خلاصه کړې ده خو د ده کتاب سړي ته ځیني غټې پوښتنې هم پیدا کوي هغه دا چې په داسې حال کښې چې په افغانستان کښې د "لویې لوبې" لوبغاړي زیات شوي وو او زموږ لرغونی او تاریخي هېواد یو ځل بیا د ډېرو سختو سیالیو ډګر ګرځېدلی وُ، ده داسې یو کتاب لیکلو چې د ده په قول په قطعیاتو نه بلکې په احتمالاتو باندې یې ډېره تکیه کوله ضرورت څه وُ؟ د کتاب د چاپولو په وخت کښې تنګ نظره ناسیونالیزم او منطقه پرستي په افغانستان کښې د تاریخ د بادي ژرندې د حرکت اړخ بدل کړی وُ دې پېښې د جهاد په ماهیت کښې ډېر زیات تباه کوونکې بدلون راوستلی و له بده مرغه د لویې لوبې لوبغاړو هېوادونو غوښتل چې په افغانستان کښې د قومي، ژبنیو او مذهبي اختلافونو څخه د خپلو ستراتېژیو د پرمختګ په ګټه زیاته استفاده وکړي په داسې بدو شرایطو کښې د دې کتاب د چاپولو ګټه څه وه؟

یو دولت او دوه حکومتونه

د فرهنګ صیب کتاب دوهم ځل په ۱۹۸۸ کال کښې چاپ شوی دی په دې وخت کښې دوې غټې پېښې شوې وې یوه یې دا وه چې احمد شاه مسعود له شورویانو سره نېغ په نېغه معاهده لاس لیک کړې وه دې معاهدې د جنوبي افغانستان د ځېلو له پاره د شورویانو لاسونه ډېر آزاد کړي وو. بله یې دا وه چې د افغانستان دولت عملاً په دوو جنوبي او شمالي حکومتونو وېشل شوی وُ.

دکتور محمد حسن شرق په خپل کتاب (کرباس پوشهای برهنه پا) کښې لیکي چې د ۱۳۶۷ (۱۹۸۸م) د جوزا په میاشت کښې د ژبو او قومونو مسالی د افغانستان دولت د شورویانو په مشوره سره

وبشلی ؤ په داسې توګه چې ډاکټر نجیب الله جمهور رئیس او سلطان علي کشتمند د جنوبي افغانستان د صدراعظم په توګه او د خلق د دموکراتیک ګوند غړی نجیب الله مسیر د شمالي افغانستان د صدراعظم د کفیل په توګه مقرر شوي وو. د شمالي افغانستان د صدراعظم له پاره ۱٦ کسه معاونان ټاکل شوي وو چې په هغوی باندې د کابینې پستو نه هم ډک شوي وو. د شمالي افغانستان دې کابینې د ۱۳٦٦ کال د حوت په میاشت کښې په مزار شریف کښې په کار پیل وکړ خو د افغانستان نجیب ملت او د شمال شریفو خلکو دغه اقدام وغانده او هغه یې یوه خارجي دسیسه وبلله.

حسن شرق لیکي چې دغه پلان په ۱۹۸۸ کښې شنډ کړل شوځکه په کابل کښې نوی صدراعظم لګېدلی ؤ چې هغه په خپله حسن شرق ؤ کله چې د نوي حکومت خط مشي د هغه وخت فرمایشي ولسي جرګې ته وړاندې شوه کاویاني او د ده نورو ملګرو په ډېر شدت سره چې د حسن شرق په قول له خولو ځخه یې ځګونه بادېدل د ملیتونو د وزارت او د شمالي افغانستان د حکومت د له منځه وړلو له امله سخت انتقادونه وکړل او دغه کار یې د دري ژبو په حقوقو باندې د سترګو پټولو په څیر یو اقدام وباله. د ده له نظره یوازې تاجیکان او هزاره ګان دري ژبې نه وو بلکې د شمال ازبکان، ترکمنان او پښتانه هم دري ژبې ګڼل شوي وو.

کله چې د کاویاني غونډې کسانو پر مخ د ناکامۍ ځپېړه وخوړله نو دوی مسعود ته مخه کړه او له شوروي سره د مسعود معاهده یې خپلو هدفونو ته د رسېدو یوه ښه وسیله وګڼله لکه چې ځینو افغاني او خارجي کتونکو نظر ورکړی دی دغه معاهده په جنوب کښې په پښتنو باندې د روسي قواو د فشار زیاتولو او مهاجرت ته د دوی مجبورولو او په نتیجه کښې په مصنوعي ډول د پښتنو اکثریت پر اقلیت باندې بدلولو له پاره شوې وه.

له مسعود سره د روسانو د معاهدې او د فرهنګ د کتاب د چاپېدو نه یو کال وروسته یعنې په ۱۹۸۹ کال کښې د حزب وحدت مشر عبدالعلي مزاري د ده د خپلې وینا له مخې له خپلو تاکتیکي ورونو مسعود او دوستم سره د ده په خپله اصطلاح د "همسویۍ" مرحلې ته رسیدلي دي یعنې خپله لاره او لوري یې ورسره شریک کړي دي. په همدغه کال "تاریخ هزاره" چې د لوی او تاریخي هزاره جات محتوی لري چاپ شوی دی. د دغه کتاب لیکوال هم ډېر زیات کوښښ کړی دی چې پنسل پاک راواخلي او د افغانستان په مهمو تاریخي مرکزونو کښې د پښتنو نومونه او نخښې نښانې محوه کړي.

لکه چې دمخه ووېل شول مرحوم فرهنګ په دې خبره چې د خپل کتاب د ټولو مطالبو واقعیت نه تضمینوي ځکه چې تاریخ د قطعیاتو په بنسټ نه بلکې په احتمالاتو درول شوی دی، خپله غاړه ځه ناځه خلاصه کړې ده. همدارنګه ده د پوهاند حسن کاکړ د انتقاد په ځواب کښې یوه بله ښه خبره کړې ده او هغه دا ده چې: "درست است که من در کتاب از برتری خواهی افراد معین از قوم پشتون با تکیه بر اسناد تذکار داده ام اما هیچگاه این نسبت را به قوم موصوف بطور عام وارد نساخته ام و نظر حرکت معروف ستم ملی را درین باره رد کردم".

د فرهنګ دا خبره د ټولو له پاره د منلو وړ ده په اصلي مانا کښې هیواد پال پښتون هغه ځوک دی چې د افغانستان له نورو قومونو سره د پښتو په لاره روان شي یعنې له هغوی سره د ورورولۍ او برابرۍ چلن وکړي. دا په خپله "پښتو" ده چې پښتانه په یو داسې مجلس کښې چې یوازې یو دري ژبی پکښې ناست وي په پښتو خبرې نه کوي ځو هغه یو دري ژبی د پردي توب احساس ونه کړي. کشکې زموږ دري ژبو ورونو هم د پښتو په ویلو سره د بیګانګۍ دا احساس له منځه وړی وای.

چې نشه د استبداد لري په سر کې
ماته يو دی که مغل دی که افغان

د مرحـوم فرهنـګ کتـاب هغـه وخـت د تعصبـاتو د تودولـو سـبب وګرځېد چې د ملي ستم د نظريې پلويانو ورڅخه دفاع کـول پيـل کړل. دوی له همدغه فرصت څخـه په استفاده د پښتنو پـه ضد خپلې خبرې وليکلې. د کتاب د مدافعينو پـه جملـه کـښې دکتـور امـين فرهنګ هـم دی. د ده دا خبره يقينا په زړه پـورې ده:" انچـه مضر مـی باشـد حـل نکـردن پر ابلمـهای اجتمـاعی ناشـی از تعـدد اقـوام است کـه متاسفانه در افغانستان هيچ وقـت جـدی ګرفتـه نشـده... مـا بـايد راهـهای حلـی را جستجو کنيم کـه در چوکـات ان جميع اقـوام باشـنده کشـور مـا بـدون امتيـاز و تبعيـض اجـزای مساوی الحقـوق ملـت واحـد افغانسـتان را تشکيل بدهنـد انکـار از موجوديـت اقـوام متعـدد افغانستان همان طوريکـه ګفتـم شـيوه کمونيسـت هـا اسـت".

د دکتـور فرهنـګ پـه دې خـبرو کـښې يـوازې يـو ټکـی داسـې دی چې سړی ورتـه ګوتـه نيـولای شـي هغـه دا دی چـې د ده په خيـال پـه افغانسـتان کـښې د متعـددو قومونـو لـه موجوديـت څخـه انکـار د کمونستانو شـيوه ده. زمـوږ لـه نظـره کـه دکتـور فرهنـګ دا مطلـب پـه معکـوس ډول ليکلـی وای نـو پـه يـو واقيعـت بـه يـې رڼا اچولـې وای. کمونسـتي شـيوه خـو دا ده چـې پـه يـو ملـت کـښې ډول ډول قومونـه حتی جلا جـلا مليتونـه وګڼل شـي.

پښتنو تاريخ ليکونکو ته پېغور

دکتور فرهنګ يوه بلـه عجيبـه خـبره ليکلـې ده او هغـه دا ده چـې: امروز بـرادارن پشتون مـا حـق دارنـد کـه عصبـانی شـوند و در عـين زمـان حــق دارنــد ايــن ســوال را مطــرح کننــد کــه چـرا علمـا و

دانشمندان، مورخین و متفکرین شان تا حال در زمینه هیچ اقدامی نکرده اند شاید علت ان این بوده که اکثریت هموطنان پشتون ما با السنه خارجی اشنا یی ندارند و از مطالب این اثار خبر ندارند و حالا برای اولین بار توسط کتاب فرهنگ (صدیق فرهنگ) بان برخورد می کنند. ولی علمای پشتون ما همه از وجود این اثار خبر داشتند و باید به کمال تاسف اظهار داشت که کوچکترین اقدامی نکردند و درین زمینه سکوت اختیار نمودند و بدین ترتیب از اجرای یک وظیفه بزرگ تاریخي و ملي در مقابل ملت افغانستان اهمال ورزیدند"

د دکتور فرهنگ په پورتنیو خبرو کښې څو ټکي د پاملرنې وړ دي یو دا چې دوی د اهمال مسولیت د پښتنو د تاریخ لیکونکو په غاړه اچوي او وایي چې دوی د پښتنو د تاریخ په روښانه کولو کښې د ملت په مقابل کښې د یوې ملي او تاریخي وظیفې په سر ته رسولو کښې له اهمال څخه کار اخیستی دی. دا خبره صحیح ده چې د افغانستان په بیروکراسۍ کښې د پښتنو له پاره دغه چانس نسبتا ډېر لږ و چې دوی خپل زامن یا لوڼې د عالي تحصیلاتو له پاره خارج ته واستوي او خارجي ژبې ښې زده کړي تولو ته معلومه ده چې دا ډول چانسونه د څو محدودو بیروکراتو کورنیو په اختیار او انحصار کښې وو. نو له چانسونو څخه د پښتنو د لیکوالو د اکثریت محرومیت د دوی خپله ګناه نه ده. نو په داسې شرایطو کښې د فرهنګیانو (میر محمد صدیق فرهنګ، دکتور امین فرهنګ) او د دوی په څېر د نورو ملي او تاریخي وظیفه څه ده بس دومره چې د پښتنو په ضد لیکل شوي شیان راټول کړي او کتاب وربانديې ولیکي او بیا له هماغه کتاب څخه د دفاع په وخت پښتنو لیکوالو ته پېغور ورکړي.
زموږ د فرهنګیانو وروڼو (میر محمد صدیق او امین) له کورنۍ څخه مرحوم سید قاسم رشتیا غونډې یو شخصیت هم راوتلی دی چې د افغانستان مشترک ملي فرهنګ ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي

دي. لکه چې ټولو ته څرګنده ده مرحوم رشتیا له فرانسوي منابعو څخه داسې مهم اثار را ترجمه کړي دي چې د پښتو ژبې په تاریخي او ادبي څېړنو په تېره په فیلالوژي کښې له مهمو منابعو څخه شمېرل کیږي او د پښتنو په لرغونتوب رڼا اچوي. د مرحوم رشتیا یو بل ډېر مهم کار چې لوړ ملي ارزښت لري دا دی چې دوی د هغو کلماتو لیست برابر کړی دی چې له پښتو څخه دري ژبې ته ورغلې دي. هرڅوک پوهیږي چې د مرحوم رشتیا دغه کار د ملي وحدت د ټینګښت او د تعصباتو په کمولو کښې ځومره زیات ارزښت لري. ځومره به ښه وای چې زموږ له نورو فرهنګیانو وروڼو سره هم داسې احساس او فکر موجود وای.

خپل ملت ته د نورو د فکر په هنداره کښې کتل

زموږ په "خارج دیده" کسانو کښې داسې کسان وو او شته چې هڅه یې کړې ده چې خپل ځانونه او خپل ملت د نورو د فکر او پندار په هنداره کښې وګوري دا ډول انګیرنې له "فکري استعمار" څخه نشأت کوي. له داسې یو فکري استعمار څخه د خلاصون له پاره پر مسلمانانو باندې د لوی خدای (ج) لورینه ډېره زیاته ده تردې چې دوی ته یې پر نورو ټولنو باندې د شاهدي ورکولو صلاحیت بخښلی دی الله (ج) فرمایلي دي:

"وکذالک جعلنکم امة و سطا لتکونو شهداء علی الناس"

د دې مبارک ایت له متن او مفهوم څخه په واضحه توګه څرګندیږي چې مسلمانانو ته د مینځګړي امت په توګه په خلکو او ولسونو باندې د شاهدي ورکولو امتیاز ورکړ شوی دی. دوی یوازې په اخرت کښې نه بلکې په دې دنیا کښې هم په نورو خلکو او ولسونو باندې د شاهدي ورکولو صلاحیت لري خو له بده مرغه په دې دنیا کښې نورو خلکو او ولسونو په تېره د دوی فرهنګي او

نشراتي موسسو یا د دوی پروپاګنډې ادو دغه صلاحيت ترلاسه کړی دی.

دا کار دوه ممکن سببونه لري يو دا چې په موږ کښې د حقارت احساس پياوړی شوی دی، بل دا چې ماکياوليزم د مسلمانانو په تيره د دوی پر حکومتونو او سياسي ګوندونو ډېر مسلط شوی دی له همدغه امله د چا خبره مصلحت اميز (!) دروغ د دوی د تبليغاتو مرچ او مساله ګرځېدلي دي. خلک ځکه د اسلامي هېوادونو او ځينو نورو مشرقي هېوادو راډيوګانو ته لږ غوږ نيسي چې پروپاګنډې جنبې يې ډېرې برښنډې دي خو غربي راډيو ګانې په تېره بي بي سي او امريکا غږ ته ځکه ډېر غوږ نيسي چې په خبرونو، تبصرو او مرکو کښې د حقايقو د مسلکي موازنې په ساتلو سره خپل خبرو نه ظاهرا د پروپاګنډې حالت ځخه وتلي ساتي مګر د دقيق نظر خاوندان پوهيږي چې د خبرونو او تبصرو تر شا ځينې خاص خاص مقصدونه په نظر کښې نيول شوي وي.

د دوی تاريخ ليکونکي او ليکوالان هم د دې ډول کريکټرونو خاوندان دي سره د دې هم موږ د دوی په قضاوتونو باور کوو.او د خپلو مسائلو په باره کښې هم د دوی په ليکنو استناد کوو.

مسلکونو او هدفونو هغه خارجي ليکوال هم په څو ډولو ويشلي دي چې د خپلو هېوادونو د ستراتژيکي موسساتو له پاره کار کوي هغوی کوښښ کړی دی چې په افغانستان کښې د خپلو ليکنو له لارې د نفاق تخمونه وکري، ځينې په کښې داسې ليکوالان شته چې د حقايقو ليکلو هڅه کوي خو د دې حوصله يا امکانات نه لري چې په مربوطو موضوعاتو کښې کافي تحقيق وکړي نو له تحقيق ځخه پرته د دوی ليکنې که د دوی په خپل ګومان له تعصب ځخه ډکې نه وي نو د تعصبونو په پارولو کښې لوی لاس لري.

شوروي اتحاد د بې شائبه (!) کلتوري علايقو له مخې د افغانستان په باره کښې ډول ډول کتابونه حتی زموږ په ژبو راته

ليکلي دي په ځينو کتابونو کښې يې پښتانه د افغانستان مطلق اکثريت بللي دي او پښتون قوم يې يو فطرتا دموکراتيک قوم بللی دی‌خو په ځينو نورو کي يې پښتون په افغانستان کښې دننه يو داخلي استعمار ښوودلی دی. د ملي ستم د نظريي پلويانو همدغه خبره ډېره تينګه نيولې ده. د غربي دنيا ليکوالو هم ډول ډول او يو له بل سره متضاد شيان ليکلي دي، په دې مانا چې چا پښتانه د نفوسو په لحاظ ډېر ښودلي دي خو د اجتماعي موقف له مخه يې مظلوم او تر فشار او ستم لاندې خلک ښودلي دي. مثلا يو شمير ليکوالو لکه ريچادسن، کلا فيدوتوف او واشنګټن پوست چې جنرال رحمت الله صافي يې ځنې اقتباسات په خپلو کتابونو کښې راوړي دي.ليکي چې پښتانه په ټولنيزه توګه خپلواکي پال دي او پر ځان پردی‌واکمني نه مني له همدغه امله دوی د استعماري طاقتونو نه خوښيږي هر سوپر طاقت بالاخره غوښتي دي چې دغه قوم له پښو واچوي د شورويانو د پاکوني سياست مانا د پښتنو له منځه وړل وو يا يې د شمېر کمول وو روسانو غوښتل چې د پښتنو غرور او قومي جوړښت ړنګ او له ځينو سيمو څخه يې وشړي چې ورو ورو تاجيکان، ازبکان او ترکمنان د دوی په سيمو کښې ورزيات کړي او هغه بيا د شوروي تر لاس لاندې جمهوريتونو سره يو ځای او ګډ کړي.

د بلې خوا د "افغانستان ګذرګاه کشور کشايان " مولف جارج ارني چې کتاب يې پوهاند دوکتور سيد محمد يوسف علمي او پوهاند حبيب الرحمن هاله ترجمه کړی دی د افغانستان په باب خپل خيالات داسې څرګندوي:

" از نظر نژاد شناسی افغانستان کابوس انسا نشناسان است، هر مداخله ګرو يا مهاجرت جديد اثاری از خود برجا ګذاشته است. نام کشور افغانستان يا سرزمين افغانها تصور نا درستی از تجانس قومی را در ذهن انسان القاء می نمايد. اګر دقيق حرف زده شود در

گذشته ها چیزی به حیث مدلول کلمه وجود نداشته است این نام توسط دیگران برای تشخیص گروه قومی مسلط در جامعه به کار برده شده است. در حالیکه این گروه خود را پشتون مینامند و در دنیای دیگر به نام پتان شناخته میشود. در جوار پشتونها حد اقل بیست و یک گروه قومی دیگری وجود دارند که به بیشتر از سی زبان گونه گون حرف میزنند. موضوع زمانی پیچیدگی پیدا مینماید که وفاداری زبانی و فرهنگی انها از سرحدات موجوده افغانستان به بیرون سرایت میکند به گونه مثال بیشتر ازبکها در اتحاد شوروی و چین زندگی دارند انها مانند تاجیکها و ترکمنها در شوروی جمهوری از خود دارند. بلوچها در صحاری جنوب غرب افغانستان و درکنار خط دیورند در پاکستان و ایران سکونت دارند. در حالیکه پشتونها تقریبا مساویانه در پاکستان و افغانستان از هم جدا ساخته شده اند"

داسې معلومېږي چې دغه انګریز ژورنالیست حتی تر خپلو پښو لاندې مځکه سمه نه ده لیدلې او که نه نو انګلستان هم چې د جارج ارنی هېواد دی د نژاد پېژندنې له نظره یوه خپسکه (کابوس) ده که جارج ارنی کولای شي چې زموږ د هېواد په باره کښې خبرې جوړې کړي موږ ته هم خدای (ج) خوله او ژبه ورسره عقل او فکر راکړي دي موږ هم دا ویلای او ګټلای شو چې (انګلستان یا د انګریزانو وطن) د انسان په ذهن کښې د قومي تجانس یو نا درست تصور القاء کوي ځکه بریتانیا یوازې د یو قوم (انګریزانو) هېواد نه دی هلته سکاټلنډیان، ویلزیان او ایرلنډیان هم د انګریزانو ترڅنګ ژوند کوي هلته د قومي کرکو او کینو نتیجه ده چې د هوسا او اسوده حاله استعمار کوونکو انګریزانو تر پښو لاندې مځکه خوځوي لکه چې وخت په وخت په لندن او د انګلستان په نورو ښارو کښې ډېرې سختې چاودنې کېږي. جارج ارنې د خپل هېواد د قومي تجانس د نا درست تصور له مخې زموږ هېواد ته هم داسې

کتلي دي. خو موږ او هغوی د ملـي جـوړښت لـه مخـه فـرق لـرو پـه دې مانا چـې انګريـزان يـو مشـهور اسـتعماري قـوم دی داسـې يـو قـوم چـې ډېر قومونه يې د پښتـو پـه څير پـه خپلـه د جـارج ارنـي پـه قـول تقريبـا سم نيمـايي سـره بيـل کـړي دي او ځينـې يـې پـه وچ زور لـه خپـل ځان سـره تـړلي دي خـو پـه افغانسـتان کـښې ټولـو وروڼو قومونـو لـه استعماريونو څخـه د خلاصـون او د افغانسـتان د تجزيـې د ختمولـو لـه پاره د احمد شاه بابا قيادت ومنلـو او ټولـو پـه خپلـه خـوښه او رغبـت يـو پيـاوړی ملـي دولـت چـې د افغانسـتان د يـو مـوټي او نـه بېلېدونکـي ملت پيـاوړی بنسـټ و او دی، جـوړ کـړ.

دغه انګريز ژورناليسـت چـې‌دا خـبره کـوي يـا پـه خپلـه د پښتـو پـه ضد د تعصب نـه ډک نظـر لـري او يـا دا چـې د متعصبـو کسانو خـبرو تـه يې غـوږ نيـولی دی او د ده پـه ذهـن کـښې يـې نـا درسـت تصـور القـاء کـړی دی. کـه جـارج ارنـي همـدا نـن ورځ چـې زه پکـښې دا کـرښې ليکم يعنـې د ۱۹۹۹ کـال د مـی د مياشـتې پـه شـبږمه نېټه دلتـه د کـوټې پـه ښار کـښې لـه مـا سـره يـو ځای ناسـت وای نـو مـا بـه ده تـه يـو نـوی راغلـی څلـور کلـن افغـان مـهاجر چـې "ايمـل" نوميـږي ورښودلی وای، د دغه ماشـوم نـوم پښتـو دی خـو دی پـه خپلـه پـه قـوم د تخـار ولايـت ناجيک دی. زما د يو نمسـي نـوم هـم "ايمـل" دی د دوی کـور زمـوږ لـه کـور څخـه تقريبـا لـس مېتـره لـرې دی پـه کـوڅه کـښې کلـه کلـه دواړه ايمـلان لوبـې کـوي لومـړی دوی دواړه يـو د بـل پـه ژبـه نـه پوهـېدل خـو يـو شـريک احسـاس د دوی ترمنـځ عجيبـه مينـه را پېدا کـړه. اوس نـوي راغلـی ايمـل دومـره پښتـو زده کـړې ده چـې زمـوږ د کورنـی لـه ايمل سره وربـانډې خـبرې وکـړي زمـوږ ايمـل تـه يـې هـم د دري ژبـې څو الفـاظ ور زده کـړي دي.

د کـوچنـي ايمـل پـلار يـو پـوځي افسـر و خـو اوس د يـو ګنـدونکي سره د شـاګرد پـه حيث کـار کـوي. دی پـه خپلـه خـوښه او رغبـت ځان افغان بـولي دلتـه د کـوټې پـه ښار کـښې يـې پـه کـاکړ کالونـی کـښې يـو

کور په کرایه نیولی دی. دی وایي چې ما دغه ځای ځکه د استوګنې له پاره خوښ کړی دی چې اوسیدونکي یې پښتانه کاکړان او اڅکزي دي دوی له موږ سره ورته عنعنات لري. دی له کاکړانو او اڅکزو سره په روانه پښتو خبرې کوي خو له ما سره کله دري ژبه او کله په پښتو ژبه خبرې کوي زه په خپله د یو افغان په صفت د ده دغه روش ډېر زيات خوښوم. د کوچنې ایمل پلار په دې خبر دی چې "ایمل خان" د خوشحال خان خټک په څېر د تاریخي پښتونخوا یو ملي مبارز و چې د مغلو سره یې د ازادۍ غوښتنې جګړې کړې دي. د دغه پوځي افسر چې نه غواړي نوم یې ولیکل شي د ایمل خان تاریخي کردار خوښ و، ځکه خو یې په خپل زوی نوم ایمل ایښی دی.

د اوږده تاریخ بد بختي؟

د افغانستان د حالاتو یو بل څېړونکي ارنولود فیلجر هڅه کړې ده چې په افغانستان کښې د توماس کار لایل یوې خبرې ته مصداق پیدا کړي. ده ویلي دي چې "بد بخته ملت هغه دی، چې ډېر اوږد تاریخ لري"

ممکن د امریکې د ملت د کارټونیک او سمبولیک کاکا انکل سام (Uncle sam)په زړه کښې همدغه خبره راتاو شوې چې په خپله نری اوږده .ږیره د لاس تېرولو په حالت کښې به یې ویلي وي چې شکر دی چې زما وفاداره ملت (د امریکې ملت) د زرګونو کلونو یو بوډا ملت نه بلکې د دوه سوه څو کلونو یو ځوان او ځواکمن موجود دی.

د امریکې د کولمبیا پوهنتون استادانو د تاریخ او سیاسي علومو شاګردانو په غوږونو کښې همدغسې یوه خبره څڅولې ده. د مثال په ډول د دغه پوهنتون له پاره په یو لیکل شوي تاریخ کښې راغلی دي چې " د امریکې د انقلاب څلورمه نتیجه د داسې یو ملت تخلیق دی چې په منشا او کرکټر کښې د زړې دنیا څخه مختلف دی" له دې څخه داسې څرګندیږي چې امریکایان که د تاریخ نه کوم درس او عبرت اخستل غواړي هغه زموږ د خلکو "تیر په هیر" مشهوره محاوره ده که نه نو د امریکې تاریخ زموږ د ډېر اوږده تاریخ په څیر له غمجنو ماجراګانو، تهاجماتو، مهاجرتونو، کورنیو جګړو او شخړو څخه ډک دی چې له هغو څخه را پیدا شوي اجتماعي مسائل په تیره ډول، ډول تعصبات د دې کتاب د ټولنیزې څیړنې په برخه کښې تر بحث لاندې راغلي دي.

د امریکې اصلي بومي خلک اوس د مهاجمینو او مهاجرینو په لویه ټولنه کښې حل شوي او ورک شوي غوندې دي. د امریکې د تعلیمي نصاب او اجتماعیاتو د یو کتاب له مخې د ځینو امریکایي پوهانو نظریه دا ده چې د امریکې بومي اوسیدونکي هم اصلا هغه مهاجرین دي،چې تقریبا شل زره کلونه د مخه یې له اسیا څخه د امریکې قارې ته مهاجرت پیل کړی دی او د دوی مهاجرت تر لسمې عیسوي پیړۍ پورې دوام کړی دی.

له پنځو سوو کلونو راهیسې هسپانویانو، فرانسویانو، هالینډیانو، جرمنیانو، سکاټلینډیانو یا ځینو نورو اروپایي قومونو د نوې دنیا (امریکې) په لوري تهاجمات، سیاحتونه او مهاجرتونه پیل کړي دي. تور پوستي غریبانان د غلامانو په توګه پیرودل شوي او امریکې ته راوړل شوي دي.

امریکایان هغې لویې پېښې ته چې دا مخالف او مختلف او هسک او ټیټ خلک یې سره د ګډو فیصلو له پاره په جرګه کېښې کښینول انقلاب وایي. دا هماغه انقلاب دی چې په دوې باندې یې "تېر غمونه هېر کړي اولنویو اندیښنو سره یې مخامخ کړي دي".

په مقابل کښې یې زموږ اوږد تاریخ چې پیاوړي تمدنونه یې پېدا کړي یا یې سره مخامخ کړي او سپېڅلي تهذیبونه یې پاللي دي هم له ډېرو ښو او بدو خاطراتو څخه ډک دی. موږ نشو کولای چې د تېر تاریخ هرڅه هېر کړو خو دا خبره هم سمه نه ده چې د خپل تاریخ هغه ترخې خاطرې او اجتماعي پېښې د خپلو سترګو مخې ته نېغې ودروو چې په زړو زخمونو د نویو مالګو د اچولو او یو له بله د افغاني اقوامو د پردي کولو نه پرته بله موخه نه لري.

دلته دا خبره هم د یادونې وړ ده، چې زموږ لرغونی ملت یوازې د ویاړنه ډکو خاطرو ډېر اوږد تاریخ نه لري بلکې د لویو ملي ارادو ډېر لنډ تاریخ هم لري، چې موږ په سیالۍ کښې له امریکایانو څخه دمخه کولای شي. امریکایان په خپله خوله وایي چې افغانان د ملي انقلاب په راوستلو کښې ورڅخه قدامت لري. د امریکې یو مهم سیاسي شخصیت سپیرو اګنیو کابل ته د خپل راتګ په وخت کښې دا خبره کړې وه. چې د امریکې بابا (جارج واشنګټن) لا ۱۵ کلن ځوان ؤ چې احمد شاه بابا په افغانستان کښې د امریکې انقلاب ته ورته یو انقلاب راوستلی وو(په دې باره کښې د کتاب په راتلونکي یوه برخه کښې یو څه زیات مطالب لیکل شوي دي چې په خپل ځای کښې به ولوستل شي.)

زموږ د معاصر تاریخ د وروستنۍ پېړۍ یعنې شلمې پېړۍ تاریخ چې د افغانانو اوسنی نسل یې هم د ډېر ویښو عیني شاهد دی، له داسې لویو انقلابي پېښو څخه ډک دی، چې د نړۍ د غټو

استعماري او استکباري طاقتونو تر پښو لاندې يې ځمکه لړزولې او آسيايي او افريقايي ملتونو ته يې نوې سا بخښلې ده او د دوی له غاړو او پښو يې د غلامۍ زنځيرونه غوړځولي دي. که يو څه ځير شو او د خپلو تاريخي پېښو له نتيجو او اغېزو څخه سم درس واخلو د شاوخوا د ملتونو پېدايښت او خپلواکي، په دې پېړۍ کښې زمونږ د لويو اسلامي جهادونو او ملي مبارزو ضمني توليدات (By-productions) دي. مونږ د همدې پېړۍ په پيل کښې انګريزي استعمار ته په ماتې ورکولو سره د آسيا او افريقا د ملتونو د آزادۍ غوښتونکو غورځنګونو علمبرداري وکړه او د همدې پېړۍ په پای کښې مو روسي استعمار چې په سوسيال امپرياليزم هم مشهور شوی و، له پښو واچاوه چې په نتيجه کښې يې د منځنۍ آسيا پر هېوادونو ټينګې لګول شوې استعماري منګولې يې سستې او بې واکه شوې.

زمونږ د ۲۵۰ کلونو معاصر تاريخ چې ځينې کسان يې د پرديو اصطلاحاتو په قالب کښې راولي او د همدوی له نظره يې تعبيروي، په حقيقت کښې د ټولو افغانانو حتی د هغو افغاني اقوامو د ګډې ملي ارادې تاريخ دی، چې په افغانستان کښې د ډېرې اوږدې مودې استوګنې له امله اوس مهاجم يا مهاجر نشي بلل کېدای.

دغه تاريخ د وطن د مور اصلي بچيانو يعنې پښتنو، تاجکو، بلوڅانو، هزاره ګانو، ازبکانو، ترکمنانو، نورستانيانو او نورو لويو وړو قومونو، قبايلو او عشايرو جوړ کړی دی.

دا خبره صحيح ده چې زمونږ ۲۵۰ کلن معاصر تاريخ که د مهمو وياړنو څخه ډک دی نو لويو غمونو زمونږ د وياړنو ډېرې لويې خوشحالۍ هم غمولې دي او يقيناً يو شمېر بې عدالتيو زمونږ د هېواد ټول ورونه قومونه په جلا جلا توګه او متفاوتو درجو ځورولي دي.

دا لوی غمونه او مصیبتونه خارجي مداخلو او زموږ کورنیو شخړو او جګړو را پیدا کړي دي. خو نور ملتونه هم له دغسې مصیبتونو څخه خوندي پاتې شوي نه دي.

خبره به را لنډه کړو. اوس که موږ د خپل تاریخ څخه کوم مهم درس اخستلای شو هغه دا دی چې خارجي مداخلو او زموږ کورنیو شخړو زموږ کور وران کړی دی او لا لګیا دي ورانوي یې. نو په کار دي چې په سره سینه د خپل ملت او خپل هیواد د ورانولو خارجي عوامل او داخلي عمال وپېژنو او له هغوی سره په ګډه مبارزه وکړو.

په یو ملت کښې بیل بیل ملیتونه ؟

له هغه وخته چې په افغانستان کښې د کمونستي نظریاتو د خپرونو له پاره هڅې رواني شوې دي نو ورسره د دې کوښښ هم په کار اچول شوی دی چې افغاني تاریخي ټولنه چې د یو اوږد تاریخي جریان په لړ کښې یو موټی او نه بېلېدونکی ملت ورځخه جوړ شوی دی د خیدک یا پنیر د یوې ټیکلی په توګه د بیلو بیلو ملیتونو په نامه داسې ټوټې کړي چې د ټوټې شوې بخارا او ترکستان په څیر په آسانی سره د پخواني شوروي اتحاد تر ستوني تیر شي.

زمونږ د دري ژبې تکړه څېړونکي او نامتو ډیپلومات دکتور روان فرهادی خو کلونه دمخه د وفا په جریده کښې د خپلې یوې په زړه پورې مقالې په ترڅ کښې د افغانستان په واحد ملت کښې د ملیتونو د جوړولو په هڅو انتقادي نظر اچولی وُ ده لیکلي وو، چې د ستالین د حکومت په دوره کښې چاپ شوي روسي دائرة المعارف د افغانستان تر عنوان لاندې د افغانستان اوسیدونکي خلک یو ملت نه وُ بللی خو د ستالین له مرګ څخه ۱۲ کاله وروسته یوه روسي بشر پېژندونکي استاد "دبتز" چې په افغانستان کښې یې څو کلنې

مطالعې کړې دي، دا حقیقت درک کړ چې د افغانستان ملیتونه د ګډ ژوند کولو په اثر اوس یو موټی ملت ګرځېدلي دي.

له بده مرغه په افغانستان کښې د لینن او ستالین د نظریې پلویانو بې له دې چې د افغاني ټولنې اجتماعي واقعیتونه درک کړي، د نفاق او پردې توب د تخمونو د کرلو له پاره د "بېلا بېلو ملیتونو" اصطلاح رواج کړه. د ملیتونو مفهوم په خپله د افغانستان مارکسیستان په دریو ګروپونو ویشلي وو، یو دې هغه ګروپ و چې د خپلو خاصو سیمه ایزو ملاحظو له مخې یې د دوی په انګیرنه د افغانستان د بېلا بېلو ملیتونو "صورتونه" له خپلو "مخرجونو" سره یو ځای یو کول غوښتل مثلاً آرزویې لرله چې د تاجک، ازبک او ترکمن قومونه له خپلو مخرجونو یعنې شوروي تاجکستان، شوروي ازبکستان، شوروي ترکمنستان او.. سره یوځای شي او افغانستان د یو مترقي عمل (!) په توګه تجزیه کړل شي. بل ګروپ داسې احساسوله چې په افغانستان کښې د صنعتي انقلاب اغېزې دومره محسوسې نه وې چې د دوی د انقلاب له پاره یې د خامو موادو په توګه د کارګرانو یوه لویه طبقه په لاس ورکړې وای له بلې خوا د مارکس د تصور سره سم په افغانستان کښې بشپړ فیوډالیزم موجود نه وُ ورپسې هغه سرمایه داري هم نه وه راغلې چې د دوی له فکري قالب سره سمه پرولتاریایي زېږولې وای. نو د خلقي انقلاب (!) له پاره یې د "اضدادو تشدیدولو" له پاره بله لاره غوره کړه او هغه د ملیتونو په نامه په افغانستان کښې د وروڼو قومونو ترمنځ د پردیوالي او بېګانه ګۍ احساس را پېدا کول وو البته یو بل ګروپ یې له هغو کسانو ځخه جوړېده چې غوښتل یې د ځینو قومي او سیمه ییزو محرومیتونو ځخه په استفاده او د دوی له اقتصادي او اجتماعي حقوقو ځخه د دفاع په ادعا یا پلمه د خپلو ځانونو له پاره قومي

اډې جوړې کړي که چېرې دغه ډول کسان له لوړو دولتي امتیازاتو څخه لویږي نو پښې یې تر ځمکې ونه رسیږي بلکې د خپلې سیمې د خلکو له خوا په اوږو وګرځول شي.

د رژیم له بندو شویو صندوقو نو څخه راوتلي حقایق

محمد حسن شرق چې د پرچمیانو په رژیم کښې ډېر ورننوتلی و تر دې چې د صدارت عظمٰی چوکۍ ته رسېدلی و، د دغه رژیم له ډېرو زیاتو اسرارو څخه خبر دی ده چې غوښتي ځان سپین کړي نو د پرچمیانو او روسانو ډېر پټ او خطرناک پلانونه او پروګرامونه یې رسوا کړي دي. دی د خپل کتاب (کرباس پوشهای برهنه پا) په (۲۰۹) مخ کښې د پرچمیانو د یوې انقلابي غونډې رویداد داسې لیکي:

" تجارب درین چند سال شاهد انست که دین مانندهسته های فولاد این ملت را بهم پیوند داده و وطن دوستی و دفاع از وطن نیرو مند ترین سلاح شکست نا پذیر این مردم است بیائید مثل موریانه این اشیانه ای فولادین را فرو پاشیم و مثل شیطان قلوب پاک اینها را بشک و تردید و بد ګمانی اغشته کنیم تا توانسته باشیم برادر را مقابل برادر، قوم را بجان قوم و قبیله را به قبیله، شیعه را با سني، پشتو زبان را با دری زبان با هم کلاویز کنیم و اتش کینه و عداوت را میان شان بافروزیم و انګاه در قله فتح نشینیم و بیچارګی و در ماندګی این قهرمانان تسلیم نا پذیر را نظاره کنیم! جام فتح بنوشیم و رقص کامیبابی را بره اندازیم (کشیدن هو را و کف زدن)"

بلی تفرقه و باز هم تفرقه، رفقا باور داشته با شیدتا روزیکه قوم بجان قوم و قبیله بجان قبیله، پشتو زبانها بطرف دری زبانها و شیعه ها بسوی سنی ها و برادر به سوی برادر تیغ نکشیده باشد، ما برا حت نخواهیم خوابید و ارمان پیاده کردن سوسیالیزم علمی را باخود به خاک خواهیم برد و شعار سوسیالیزم را بدر وازه های اماکن مقدس نصب نخواهیم توانیست و حلقه ای از حلقه های زنجیر کمونیزم بین المللی نخواهیم بود...."

دکتورحسن شرق لیکي چې د شوروي سفیر احمد فکرت جانو ویچ تایبوف چې په قوم تاتار او یو مسخ شوی مسلمان وُ او په خپل روسي توب یې ویاړ کاوه په افغانستان کښې د خلق دموکراتیک ګوند او اردو ته لاربشودنه کوله، د همده په لاربشوونه د سیاسي بیرو یو شمېر غړي موظف کړل شول چې افغاني ملیتونه (!) په جنګ او جګړو بوخت وساتي، دغو کسانو د شوروي نظام د تینګښت له پاره تعهد کړی وُ، د دوی په اصطلاح د هر ملیت له پاره د هماغه ملیت څخه یو څوک چې د سیاسي بیرو غړی هم وُ، ټاکل شوی وُ.

دکتور حسن شرق نه پوهیږم ، چې د کومې ملاحظې له مخې د دغو کسانو نومونه نه دي څرګند کړي.

د افغانستان د چارو یوه فرانسوي څېړونکې اولیویه روا ولیکل چې د قبایلو او ملیتونو وزارت د شوروي د ملیتونو د کمیسارۍ سره چې په ۱۹۱۷ کښې تأسیس شوی وه کامل شباهت درلود. دغه کمیساري ستالین په شوروي ترکستان کښې تاسیس کړې وه. د کمیسارۍ وظیفه دا وه چې د ترکستان د خلکو علایق له اسلامي امت او ترکي فرهنګ څخه پرې کړي نو ځکه یې هغه ټولنه په بیلو بیلو ملیتونو وویشله تر دې چې ځینې ملیتونه یې په مصنوعي توګه جوړ کړل.

دکتور محمد حسن شرق چې د پرچم د رژیم په پیاوړي منځني جریان کښې واقع وُ د دغه فرانسوي څېړونکي دا لیکنه په خپل کتاب کښې په غیر مستقیمه توګه تائید کړې ده. لیکي چې په بیلو بیلو ملیتونو باندې د افغانستان د ملت د ویشنې له پاره د اقوامو، قبایلو او ملیتونو د وزارت تشکیلات ډېر پراخ شول او ُد ملیاردونو افغانیو په لګښت د شمالي ولایاتو له پاره د جلا حکومت (صدراعظم او کابینې) تشکیلات جوړ شول همدارنګه د ډېرو زیاتو پیسو په لګولو سره د هزاره ملیت او د پښتنو کوچیانو د ملیت له پاره خاص تشکیلات جوړ شول.

د ملي مسألې ساینټفک حل یعني څه؟

سړی نه پوهېږي چې پرچمیانو د "ملي مسالې د حل" له پاره له څه ډول ساینتیفیک روش څخه کار اخیستی دی ، چې خواره واره کوچیان یې چې د سیاسي علومو له نظره د جلا ملیت جوړونې شرایط نه لري ملیت بللي دي څکه د ملیتْ د جوړښت له پاره د ټاکلې سیمې لرل ضروري دي په داسې حال کښې چې کوچي پرګنو ته لا تراوسه پورې د مځکې ورکولو غمه نه‌ده خوړل شوې ډېره عجیبه خبره دا ده چې کوچیان ملیت بلل شوي دي خو پښتون قوم ته د ملیت درجه نه ده ورکړل شوې. دکتور حسن شرق په دې باره کښې لیکي:

"اقوام و قبایل را مرحله ابتدایي نظام اجتماعی گفتند و پشتونها به حیث عقب مانده ترین ملیت از صف ملیتهای افغانستان جدا و به اقوام و قبائل پینه زدند برای نتیجه گرفتن از کتاب ثمره ای

دوستی وزارت ملیتها را با طول و عرض وزارت اقوام و قبائل تاسیس میکنند و ملیت پښتون در تشکیل اینوزارت شامل نمی باشد...

د دوستۍ میوه: پښتون دښمني

په کمونستي لټریچر کښې ډېر ځله داسې کلمات راځي چې هغه په حقیقت کښې د کمونستانو د خاص افهام او تفهیم له پاره د یو ډول شفر په توګه د معکوسې مانا له پاره استعمالېږي لکه چې دمخه یادونه شوې ده کله به چې دوی په کومه ولسوالۍ وحشیانه او بې رحمانه حملې کولې نو راډیو یي خبر به دا وُ چې ګویا د هغې ولسوالۍ خلکو د سولې په ګټه اوږد مارش کړی دی. دکتور حسن شرق د "ثمرهٔ دوستی" د کتاب د لیکوال د لیکنې ځخه یو مطلب داسې اقتباس کړی دی:

"من در میان هزاره ها، تاجیکها، ازبکها و ترکمن، نورستانی به کمک رفقای بیروی سیاسی که وظیفه دار شده اند روزګاری را بوجود خواهیم آورد که در میان خود مثل ګژدم بجان هم نیش زنند اما مقابل پشتونها جبهه ای واحدی بوجود آورند من درین باره کتابی بنام ثمره دوستی نوشته ام آنرا توزیع نشر و باز هم تجدید کنید.."

دکتور حسن شرق په دې لړ کښې زیاتوي:

"مفکورهٔ ستم ملی و ضدیت پشتونها را که از جانب یک تعداد اشخاص بنام بدخشی ها که در حقیقت کمتر آنها بدخشی بودند بنام سازمان انقلابی زحمتکشان بوجود آورد و چند نفر ترجمان روس تاجیک شده که علناً مشوق این کار بودند نیز بدست همکاران تفرقه انداز رفیق ... افزودند."

د ژبې، نژاد یا جغرافیایي موقعیت له مخې ملیتونه یو له بل څخه نه بېلول کېدل بلکې دغه کار د حاکمه هئیت په خوښه سر ته رسېده یعنې د افغان ملت د پریکولو چاره د حاکمې طبقې په لاس کښې وه، دکتور حسن شرق په دې باره کښې لیکلي دي:

" آن عده از مردم ملیت پشه ئی که پشتو زبان مادری شان شده در تذکره مجبور بودند که ملیت پشه یی بنویسند نه پشتون، اما تعدادی کثیر از پشتونها که بمرور زمان دری زبان مادری شان اند بایستی ملیت تاجک بنویسند. برخلاف پشتونهای دری زبان و پشه ای های پشتو زبان، ازبکها و ترکمنن های دری زبان بایستی ملیت ازبک و ترکمن را بخود بگیرند. احفاد حضرت محمد (ص) و صحابه کبار که بنام سید و خواجه و حضرت مورد احترام مردم بودند مجبور شده بودند تا نام قومی خود را حذف و آن ملیتی را به پذیرند که با آنها زندگی دارند مثال سادات پشتو زبان ملیت پشتون و دری زبان ها تاجیک و هکذا هزاره، ازبک وغیره.

د مخرجونو له پاره د صورتونو پیدا کولو هڅې

د دکتور حسن شرق په دې څرګندونو سره له هغې خطرناکې ستراتیژۍ څخه پرده پورته کېږي چې په اقلیت باندې د اکثریت د بدلولو او په مصنوعي توګه د هغو قومونو د ډېرولو له پاره جوړه شوې وه چې د شوروي "مخرجونو" له پاره "صورتونه" "فرمایشي صورتونه" جوړ کړي.

د افغانستان ورونو قومونو په تېره د شمال ازبکو او ترکمنو د دې ستراتیژۍ د ماهیت په پېژندلو سره د هغې څخه خپله لمنه ټوله

کړه لکه چې دکتور حسن شرق لیکلي دي: د ۱۳۶۷ کال د ثور په میاشت کښې د رژیم د تعلیم او تربیې وزیر هغه وخت چې په شمالي ولایاتو کښې یې د خپلو لیدنو کتنو نتیجه د وزیرانو د شورا یوې غونډې ته اوروله وویل چې ازبکان او ترکمنان نه غواړي چې په خپلو مورنیو ژبو کښې درس ووایي، دوی غواړي چې بچیانو ته یې په دري یا پښتو ژبو کښې درس وویل شي. د تعلیم او تربیې د وزیر دغه خبره د کابینې د غړیو له پاره عجیبه او د منلو وړ نه وه خو د رژیم د مشر له پاره ډېره دردناکه خبره وه، مخ یې د تعلیم او تربیې وزیر ته واړاوه: دا خلک ډېر وروسته پاتې دي دوی حتماً باید د مترقي حکومت دا مقرارات ومني د تعلیم او تربیې وزیر څرګنده کړه چې ده ډېرې زیاتې هڅې کړې دي او په دې باره کښې یې خلکو ته ډېر څه ویلي دي مګر هغوی له دې خبرې څخه ډډه کوي.

دکتور حسن شرق لیکي چې ده په دې باره کښې د تعلیم او تربیې له وزیر نه پوښتنه وکړه چې ازبکانو او ترکمنانو ولې نه دي غوښتې چې د دوی بچیان په خپلو مورنیو ژبو کښې تحصیل وکړي. په ځواب کښې ورته ویل شوي دي چې ترکمنان او ازبکان دې خبرې ویرولي دي هسې نه چې د دوی بچیان د آمو د هغې غاړې د نجونو او هلکانو په څېر کمونیست تربیه شي. دوی ته دا ویره له دې امله پیدا شوې ده چې د دوی د بچیانو له پاره په ازبکي او ترکمني ژبو کښې لیکل شوي کتابونه په شوروي اتحاد کښې چاپ شوي دي نو دوی فکر کوي چې په شوروي کښې چاپ شوي کتابونه د دوی د بچیانو عقیده اړوي نو دوی د خپلې مورنۍ ژبې څخه تېر دي خو د خپل پلار او نیکه مذهب (اسلام) له لاسه نه ورکوي.

د ملي وحدت د ماتولو هڅې

ټولو افغانانو په خپلو پنځو واړو حواسو باندې د دې ستراتیژۍ مصیبتونه درک کړل. دا مصایب په خپله د ستراتیژۍ جوړوونکو هم پیشبیني کړي وو، دکتور محمد حسن شرق بیا هم د یوې پټې غونډې رویداد د خپل کتاب په ۲۱۸ مخ کښې لیکلی دی خو بیا یې هم د مسٔولو کسانو نومونه پټ ساتلي دي. مثلاً دی د یو "رفیق" د خولې داسې خبره را اخلي:

فکر می کنم قطعات مسلح از مردم ازبک و ترکمن تحت رهبری و سازماندهی رفقای حزبی ترکمن و ازبکها بوجود آوریم و این قطعات را راساً به جنگ مجاهدین پشتون، تاجک، هزاره وغیره گماریم.

رفیق.....! نظر فوق العاده خوب و بکر اما تعداد عساکر ازبک آنقدر نیستند که بمقابل همه مجاهدین بجنگند. رفیق... با خنده ایکه منوط چهرهٔ بشاش اوست میخندد. رفیق.. مانه برای شکست مجاهدین بلکه برای شکست وحدت ملی مردم تحت نام ازبک اجیران قومی رابه جنگ قندهار و پکتیا، به هرات و بدخشان میفرستیم. رفقاء ازجا برخاستند و به ابتکار و اندیشه رفیق... و رفیق... هورا کشان تبریک گفتند.

رفقا! ما به اینصورت جنگ حزبی با مردم را به یک جنگ قومی تغییر جهت خواهیم داد. اطمینان دارم که برای این مقصد رفیق کارمل و رفیق نجیب بهترین و با استعداد ترین شاگردان دبستان لینن کبیر است.

بالاخره په همدې غونډه کې شوروي مشاور په خپل وار سره خبرې کوي د ده خبرې دکتور محمد حسن شرق داسې لیکلې دي:

"رفقا بخاطر دارند که چند هزار بچه های که پدر و مادر و خانمان خود را در زیربمباران از دست داده بودند برای تجدید تربیت و غمخواری بشوروی فرستاده بودیم اکنون قسمتی زیادی از انها از نقطه نظر عقیده کمونیست های سرسخت و اشتی نا پذیر بیار امده اند. بانها در شوروی (البته تاجکستان) تا حد باور دانانده اند که پدر، مادر و اقارب و خانه و زندگی شان از دست مخالفین ح. د. خ یعنی مجاهدین از بین رفته اند انها از عواطف و احساسات خانوادگی بدور تربیت دیده اند انها ترحم و محبت را نمی شناسند انها دشمنان اشتی نا پذیر با مجاهدین افغانستان اند. ما انها را که اکثریت او شان تعلیم جنگی دارند و بهتر از هر چیز استعمال سلاح بکشتن طرف مقابل خویش اموخته اند اما محل سکونت و اقارب خود را بخاطر ندارند، به شما باز می گردانیم تا اینها را بصفت قوت های قومی بگمارید و انگاه ویرانگری های اینها را تماشا و به پیش بین شدن دوستان شوروی خود برای چنین روزها اعتماد داشته باشید.

همه جامهای لبریز از شرابهای بهترین جهان را بسلامتی رفیق مشاور بهم مینوشند...."

روزل شوي جنایتکاران

د دکتور شرق د لیکنې له مخې له دې ډول روزل شویو کسانو ځنې یې داسې ملیشایي قطعات جوړول چې په بې رحمۍ کښې یې

ساری نه درلود دوی د خلکو د مال او ناموس پروا نه ساتله، په هر ځای کښې دوی د ازبک ملیشې په نامه مشهور شول خومره به چې د دوی جنایتونه زیاتېدل هغومره به یې مقام او منزلت د جمهور رئیس په نظر کښې لوړېده. دوی به د شوروي اتحاد د ساتېریو ځایونو ته په وړیا توګه استول کېدل.

حسن شرق زیاتوي چې یوازې د ازبکو او تاجیکو څخه دا ډول بې رحمه او بې عاطفې قطعات نه جوړېدل بلکې په شمال کښې د اوسېدونکو پښتنو څخه یې هم دا ډول جنایتکاره باندونه جوړ کړي وو. د پښتنو په نامه د جنایت کارانو د اډلـه د "قطعه نا خدا" په نامه یادېدله. دې ډول کسانو هم خپل دین او هم خپله پښتو تر پښو لاندې کړې وه او د ازبکو او تاجیکو د ملیشې په څیر یې داسې جنایتونه کړي دي چې د قلم په پاکه ژبه نشي بیا نېدلای.

په خپله په دکتور حسن شرق پسې ډېرې خبرې کېږي خو ده په خپل کتاب کښې د ځان سپینولو له پاره د خلق، پرچم د رژیم د واکمنو په سرو باندې ډېرې خاورې اچولې دي. موږ چې دلته د ده له کتاب څخه زیات اقتباسات وړاندې کړي دي دا کار مو یوازې یوازې له دې امله کړی دی چې دی هغه وخت په حاکمه دستګاه کښې یو شامل یا دې دستګاه ته ډېر نږدې سړی وُ. نو د ده لیکنې په حقایقو باندې د رڼا اچولو په کار کښې زیاته مرسته کولای شي. ده په خپله د افغانستان د دوه ټوټې کولو د پروسې په هغه برخه خوله پټه نه ده نیولې چې دی د افغانستان د صدراعظم په حیث د نیمایي افغانستان (شمالي افغانستان) له پاره د مرستو ترلاسه کولو په مقصد شوروي اتحاد ته ورغلی وُ، دی په دې باره کښې لیکي :

سفر هیئت افغانی تحت ریاست اینجانب از ۱۸ سپتامبر تا ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۸ مطابق ۲۶ تا ۳۰ سنبله بدوشنبه، لیننگراد و مسکو

صورت پذیرفت در میدان هوایی تزئین شده با بیر قهای هردو کشور بشهر دوشنبه تاجکستان از طرف رئیس شورای وزیران و تعداد کثیری از رهبران حزبی و حکومتی تاجکستان با گرمی زائد الوصفی استقبال و حین مذاکرات رئیس شورای وزیران ترکمنستان و ازبکستان نیز حاضر بودند از بحث روی همکاری های مستقیم ولایات همسرحد با کشور افغانستان و کشور های فوق در یک فضای نهایت دوستانه و مثمر صورت گرفت (ص ۲۵۴)".

دکتور حسن شرق لیکي کله چې ده او گورباچوف یو له بل سره وکتل نو گورباچوف د افغانستان په شمال کښې احمد شاه مسعود ته د یوې پراخې سیمې او خود مختارۍ موضوع تر بحث لاندې راوستله. خو ده ورته هغه مشکلات وشمېرل چې په دې لار کښې موجود وو او ورته څرګنده یې کړه، چې د افغانستان د شمال او د هزاره جاتو خلکو ته تر دې دمخه وړاندیز شوی وُ چې که چېرې دوی له جګړې څخه لاس واخلي نو خود مختاري به ورکړل شي. په دې باره کښې پخواني صدراعظم کشتمند ډېرې هڅې وکړې اما نتیجه یې ترلاسه نشوای کړی. هغوی بس یوه خبره کوله او هغه دا وه چې دوی د کمونستي حکومت د نسکورېدو تر وخته پورې له جهاد څخه لاس نه اخلي.

د دې مطالبو د یادونې څخه د حسن شرق مطلب دا دی چې په شمالي او جنوبي برخو یې د افغانستان د ویشلو په لار کښې په لوی لاس خنډونه را پیدا کړل خو دننه په دستګاه کښې او هم په شوروي اتحاد کښې یې خپل مخالفین زیات کړل دا ځکه چې ده د کابینې غړي چې د کشتمند په وخت کښې ډېر زیات کړل شوي وو راکم کړل، د صدارت اووه تنه معاونین او په شمال کښې د یو بل صدارت او کابینې تشکیلات، د ملیتونو وزارت او له ځینو ولایاتو

(شمالي ولایاتو) سره د شوروي اتحاد د مستقیمو مرستو وزارت له مینځه یووړل شول.

دی ادعا کوي کله چې د ده اعتدالي خط مشی اولسي جرګې (!) ته د اعتماد د رایې د اخیستلو له پاره وړاندې شوه نو د ولسي جرګې یو وکیل او د پرچم د ګوند د سیاسي بیرو غړی او د ده د ګوند نورو غړو له دې امله د حکومت په کرنلاره سختې حملې وکړې چې ګویا د شمالي ولایاتو د کابینې په له منځه وړلو سره د دري ژبو په حقوقو تیری شوی دی. حسن شرق لیکي چې په همدغه خبره شوروي مقامات له ده څخه ناراضه شوي وو.

د اضدادو د تشدیدولو له پاره مصنوعي تعصبات

د دکتور شرق له دې توضیحاتو څخه څرګندیږي چې د خلق، پرچم رژیم په افغانستان کښې د اضدادو د تشدیدولو له پاره په مصنوعي توګه هم قومي او ژبني تعصبات را پیدا کول. د پښتنو اکثریت د شوروي اتحاد له پاره د سترګو اغزی ګرځېدلی ؤ دېرې لویې هڅې په کار واچولې شوې چې دا اکثریت په اقلیت واړول شي چې د افغانستان د ویشنې کار آسانه شي، پښتنو ته د یو ملیت په درجه قائل نه وو خو د هزاره ملیت په مقابل کښې یې د پښتنو کوچیانو څخه ملیت جوړاوه. د ملیتونو د جوړولو او ملیتونو ته د زیاتې خودمختارۍ جادو چې کمونستانو له پخوا څخه ډېر پوخ کړی ؤ. د افغانستان پوه او څیر او زیرک خلک مسحور نشوای کړای. څکه دوی فکر کاوه، چې دا ډول حرکات او تحریکات د "بیل یې کړه ایل یې کړه" د ستراتیژۍ یو تاکتیکي حرکت ؤ.

هر کله چې دا ټول چلونه او تاکتیکي روښونه ناکام شول نو بیا په مجاهدینو کښې د نفوذ کولو له پاره هڅې او امکانات په کار واچول شول. د رژیم کار کوونکي هم تلولي وو، چې لږ تر لږه په جهادي تنظیمونو کښې د سرامن خو پیدا کړي. اوس د رژیم د هر واکمن له مغزو څخه دا خبره وتلې وه چې حکمتیار او احمد شاه مسعود غوندې وتلي کسان دې له خپلو ځانو سره په قدرت کښې شریک کړي بلکې اوس دوی غوښتل چې ځانونه له هغوی سره په ښو او یا بدو کښې شریک کړي چې دمخه جوړه شوې ستراتیژي له نویو لارو او چارو څخه په استفادې سره پر مخ بوتلله شي.

انقلابونو خپلې سرې او شنې جامې څنګه بدلې کړې؟

کله چې په افغانستان کښې صادرو شویو انقلابونو ورو ورو خپلې سرې او شنې جامې بدلولې نو هغه کمونستان چې د مخه یې د خپلو ځانو له پاره قوی ادې جوړې کړې وې په ډېره مصوونه توګه له یو انقلاب څخه راووتل او په بل انقلاب کښې یې ځای ونیو او په دې ډول د ملیتونو اصطلاح له یوه انقلاب څخه بل ته د سوغات په توګه یوړل شوه. دې اصطلاح په خپله د استاد برهان الدین رباني په وینا وو کښې هم ځان ښکاره کړ.

د هېواد یو سابقه لرونکی لیکوال او ژورنالیست عبدالحمید مبارز په خپل کتاب یعني حقایق و تحلیل و قایع سیاسی افغانستان کښې د فرانسوي لیکوالو او ژورنالستانو له خولې لیکي کله چې جمعیت خپله بنسټپاله نظریه پرېښوده نو یې زیات فارسي ژبي جذب کړل او له جمعیت څخه یې د تاجیکانو یو حزب جوړ کړ.

ښاغلی مبارز په خپل دغه کتاب کښې لیکي: کله چې ببرک کارمل په مسکو کښې د ګورباچوف او په کابل کښې د نجیب د ماتې خوړلو آوازې واورېدې نو په بېړه یې ځان افغانستان ته را ورساوه چې په حزب کښې د نجیب د مخالفینو رهبري په غاړه واخلي او د وکیل، مزدک او جنرال نبي عظیمي د کودتا له پاره چې د جنرال عبدالرشید دوستم ملیشې به ورسره مرسته کوي، زمینه برابره کړي. خو ځرنګه چې په مسکو کښې د ګنادي انایف کودتا ناکامه شوه، په کابل کښې د کارمل د طرفدارانو د پښو او لاسونو پلې او عضلې هم غرنـدې شوې نو کارمل د دې جرأت ونکړ چې په کابل کښې قدرت ترلاسه کړي. دایې غوره وګڼله چې د ده پلویان د جمعیت او شورای نظار سره یو ځای شي. هغه وخت چې نجیب د ملګروملتو په دفتر کښې پناه واخستله خارجه وزیر وکیل او ځلور کسه جنرالان چاریکارو ته ورغلل او له مسعود څخه یې وغوښتل، چې کابل ته ورسره لاړ شي او قدرت ترلاسه کړي.

کله چې د نسکور شوي حکومت څښتن واکمن د ښو امکاناتو سره مسعود ته ورغلل نو ده د افغانستان د جهاد قوماندانانو ته شا ور وګرځوله او د هغوی فیصلې یې هم شاته واچولې. په همدغه وخت کښې د سیاف یو قوماندان محمد انور تولواک له مسعود سره په بې سیم کښې خبرې کوي او ورته وایي چې اوس څه کوې؟ مسعود قوماندان انور تولواک ته لنډ ځواب ورکوي چې که له تا سره ځلور سوه ټانکونه او یوه منظمه قوا وای نو دا راته وایه چې تا به څه کړي وای؟ دا هغه ځای دی چې د قدرت نښې د مسعود سترګې پټې کړې وې اوس یې نه د جهادي قوماندانانو ګډې پریکړې او نه یې د ملګروملتو پلان ته کتل مفت لاس ته ورغلي ځلور سوه ټانکونه او یوه منظمه قوا د ده له پاره هر څه وو.

په دې توګه د ډاکټر نجيب د حکومت له پاى ته رسېدو سره سم د راستيانو او چپيانو د ادغامولو يا ائتلافونو ورسره د سختو سياليو مسابقه جوړه شوه. په نتيجه کښې يو ائتلاف په دې مسابقه کښې ځان دمخه کړ او په کابل کښې يې په قدرت منګولې ورټينګې کړې. ورسره د ائتلاف هر اړخ په خپلو چاپي خپرونو کښې ادعا وکړه چې دوى ګواکې د فاشيستانو او شوونيستانو اډې ونړولې. کابل راډيو او تلويزيون د شوراى نظار د کار کوونکو لاس ته ورغلل هغوى هم په فاشيزم سختې حملې وکړې.

ډګر جنرال عبدالروف بيګي د شمالي صفحاتو د عمومي نظامي قوماندانۍ رئيس ارکان د ملي اسلامي جنبش د بيرغ د رپولو په مراسمو کښې د خپلې وينا په ترڅ کښې وويل:

" بيرق جنبش ملى اسلامى نما د و ممثل وحدت مليتهاى محروم افغانستان در راه نيل به حقوق مشروع سياسى، اقتصادى، اجتماعى و فرهنگى ميباشد که به يارى خداوند بزرگ بعد از دو نيم سده اخير طومار حاکميت گروه قبيله سالار شوو نيستى را فرو پاشيده اند"

د ده دغه وينا د جنبش د جريدې "نداى اسلام" د لومړۍ ګڼې په اووم مخ کښې راغلى ده، چې د ۱۳۷۲ لمريز کال د حمل د مياشتې په ۲۵ نېټه خپره شوې ده.

همدغسې يو مطلب د جنبش په يوه بله جريده "ارمغان" کې، چې د ۱۳۷۲ د سرطان په مياشت کښې نوې تأسيس شوې او د فارياب په دولتي مطبعه کښې چاپ شوى ده ليکل شوى دى. دې جريدې ته د فارياب والي عبدالرحمن رحماني په خپل پيغام کښې ليکلي دي، چې:

"جنبش چون موج تو فانزا کاخ استبداد و استکبار را از بنیاد بر افگند و طومار سیاه قبیله سالاری فاشیت های زمان را درهم پیچید"

د دغو مطالبو لوستل سړي ته له نوي سره د فاشیزم او شوونیزم د تعریفونو په باره کښې پوښتنې پیدا کوي تاسې باور وکړئ چې د هغو په لوستلو سره زه په خپله حیران پاتې شوم او نه پوهېدم چې ددې مهمو جملو له مخې څوک فاشیستان او شوونیستان وبولم او څوک نه؟

د دې مجلې په یوه لومړۍ برخه کښې هلته چې په تعصباتو باندې د ټولنیزې ساپوهنې په رڼا کښې بحث شوی دی. یو مهم ټکی لیکل شوی دی چې دلته یې یادونه بیا په کار ده او هغه دا دی چې ټاپه یې یا کلیشه یې نظریات (stereotypes) د سترو اشتباهاتو او غلطو قضاوتونو سبب ګرځي مثلاً د پښتنو مخالفینو په تېره ایراني او کمونستي منابعو یوه نظریه قایمه کړې ده چې که په ګوند کښې یا حکومت کښې ظاهراً پښتانه ډېر شمېرل شوي وي نو هغه ګوند یا حکومت فاشیستی دی نو بیا هر پښتون فاشیست دی.

په پورتنیو مطالبو کښې د " دو نیم سده اخیر" عبارت د افغانستان تېرو دوه نیمو پېړیو ته صریحه اشاره ده، په دې تاریخي دوره کښې پښتنو د افغانستان د نورو ورونو قومونو په همکارۍ افغانستان له یو مثلث ډوله استعماري ښکیلاک څخه راوویست او د مرحوم غبار په قول یې په همدغه وخت کښې دوه نیم سوه کلنه تجزیه پای ته ورسوله.

زموږ یاران خو به ګوندې دې خبرې نه وي خواشیني کړي، چې هغه وخت ولې افغانانو د اریانا تاریخي هېواد د پان تورانیستانو، ایرانیانو او مغلو له منګولو څخه ویوست.

که په فارياب کښې دارِ دورِ د وختونو د والي عبدالرحمان رحماني د پيغام د "قبيله سالاری فاشيست های زمان" ټکي په نظر کښې ونيسو نو ښايي د دوی مقصد د محمد زيو قبيله او د شهيد محمد نادر شاه کورنۍ په خاصه توګه شهيد داود خان وي. زما په ياد دي کله چې د داود خان په مشرتابه سپينه کودتا وشوه او د هغه مرحوم عکس په اخبارونو کښې چاپ شو يو ځا چې د ده عکس ته وکتل نو ژر يې ټاپه ورباندې ولګوله چې "سترګې يې د فاشيست دي" خو هم دکتور محمد حسن شرق او هم جنرال عظيمي په خپلو کتابونو کښې په هغه باندې دغه لګول شوې ټاپه پاکه کړې ده.

مرحوم داود خان په دې تومتي شوی و چې هغه ګويا پښتون قوم يا پښتو ژبې ته خاصه توجه لرله. خو حقيقت دا دی چې استاد رباني تر ده زياتي ويناوې په پښتو ژبه کښې ورکړې دي. د داود خان تر ټولو سخت مخالفين د ده له استبدادي خصلت څخه سرټکوي خو په دې اعتراف کوي چې دی د تقوی خاوند و او له وطن سره يې د ځينو ليکوالو په قول "ليونۍ مينه لرله".

بله خبره دا ده چې د دکتور محمد حسن شرق په قول د پرچميانو د ارزيابۍ له مخې او د هرات څخه د يو راغلي طالب په قول د جميعت د يو قوماندان او د هرات د والي تورن اسمعيل د پريکړې له مخې ټول پښتانه چې دري يې مورنۍ ژبه ګرځېدلې ده نور نو بايد تاجيکان وبلل شي که د دوی دا ډول ارزيابۍ او پريکړې په نظر کښې ونيولې شي نو محمد زايي سرداران چې ټل د اشرافو او بيروکراتانو د طبقې سره نژدې خپلوي هم لري پښتانه

نه بلکې تاجیکان دي چې په عین حال کښې یې د زر او زور د خاوندانو په ملګرتیا سره یو عجیبه (فاشیستي قبیله؟) جوړه کړې ده.

که دا هم نه وي نو د محمد زیانو حاکمې طبقې د سیاسي ملاحظې له مخې یا هم د ملي مصالحو له امله هر قوم ته ځان ور خپل کړی دی چې دا تاکتیک یې د ملي وحدت د ټینګښت او پایښت د یوې زړې نسخې په توګه ښه دی، بد نه دی.

عبدالحمید مبارز په خپل یو کتاب کښې لیکي" مهمتر از همه ظاهر شاه تشویش داشت تا حرکت وی طوری باشد که باعث استحکام وحدت ملی مردم افغانستان بگردد. چنانچه در طول دوره طولانی سلطنت شخصا هیچگونه تعصب قبیلوی و مذهبی نداشت بناء هراس دارد که اگر در صحنه داخل شود و حمایتی از پشتونها پیدا کند و دیگران احساس منفی نمایند وحدت ملی صدمه نبیند"

د" پژوهشی در تاریخ هزاره ها" لیکوال حسن علي یزداني که څه هم د یحیی د کورنۍ څخه سر تکوي خو په هزاره ګانو کښې د ظاهر شاه د محبوبیت یوه تته غوندې څیره هم راښیي.

دی لیکي:

" دست های نا پیدا در میان مردم تبلیغ میکردند که شاه و وزراء ازین ظلمها خبر ندارند تمام بیدادها از ناحیه مقامات پایین صورت میگیرد که شخص ظاهر خان در باطن شیعه است و بکر بلا رفته ، چشمش را حضرت عباس شفا داده است ازین رو به کربلایی ظاهر خان شهرت یافته بود بعضی برای بقای تخت و تاج او دعا می کردند".

د پښتنو فاشیستانو په لاس جوړ شوي نور فاشیستان

هغه کسان چې زموږ د زماني د فاشیستانو د قبیله سالارۍ د طومار د ټولولو ادعا کوي په خپله د همدې زماني د فاشیستانو په لاس جوړ شوي قهرمانان او پهلوانان دي.

زموږ د دري ژبې تکړه لیکوال او ژورنالیست د انیس د ورځپاڼې یو پخوانی چلوونکی عبدالحمید مبارز په خپل کتاب (حقایق و تحلیل و قایع سیاسی افغانستان) کښې لیکي چې عبدالرشید دوستم یو عادي کارګر و "دوستم" د ده تکیه کلام و، د انقلاب څخه د دفاع په واحدونو کښې دی د قدرت لوړې پوړۍ ته ور رسول شو. د دغو واحدونو په باره کښې د ښاغلي مبارز لیکل شوي ځینې ټکي په خپله د ده د لیکل شوي دري متن څخه را اخلو:

"واحد های دفاع انقلاب ابتکار کیوبا بود. حفیظ الله امین انرا حین مسافرت وی از انجا با خود اورد و نجیب از ان استفاده بیشتر بعمل اورد. این ملیشه صرف از قوماندان بزرگ بدو لحاظ اطاعت می نمایند (۱) پول برای شان میدهد.(۲) دیگر اینکه اگر از وی اطاعت ننمایند بیرحمانه از بین میروند. نجیب که از لحاظ تعداد افراد در قوای مسلح نسبت فرار جوانان از کشور به فقر مبتلا بود در برابر هر جنگ برای دوستم یک مقدار پول می پرداخت، پیروزی هایی که دوستم در جنگ ها با مجاهدین بدست اورد نجیب وی را

لقب قهرمان ملی داد و عکس بزرگ دوستم را در کنار خارجی عمارت جدید انستیتوت دولتی طب کابل آویخت..

مخالفت دوستم با جنرال اخک در مزار شریف و قیام جنرال مومن قوماندان حیرتان که بر کناری خود را قبول نکرد باعث شد که دوستم و مومن در یک موقع حساس برای نجات خود پناه گاه پیدا نمایند مسعود که میخواست پیروزی را بدون تلفات بدست بیاورد دوستم و مومن را تحت حمایت خود قرار داد ولی بعد از اندک زمان که دوستم از وضع و نفاق مجاهدین آگاه شد به قوت های خود رنگ و رونق داد و همچنان تعدادی از کدرهای پرچمی نیز به مزار پناه بردند تقاضاهای امتیاز مساوی را از مسعود نمود و این امر باعث جدایی گردید. (ص ۱۷۸)

د دې له پاره چې د پورتنيو توضيحاتو او هم د فاشيزم د خصوصياتو په رڼا کښې دا خبره سپينه شي چې د فاشيزم ټاپه پر چا او پر کوم قوم ډېره چسپه راځي، غواړو چې د فاشيزم ځينې خصوصيات په ډېر لنډ ډول وليکو.

يو ايراني کتاب "فرهنگ علوم سياسى" چې غلام رضا علي بابي ليکلی او په ۱۳۶۹ لمريز کال کښې بيا چاپ شوی دی څرګندوي چې د موسوليني له نظره "فاشيزم يو مذهبي مفهوم دی، چې انسان له يو اعلی قانون او واقعي ارادې سره تړي او له فرديت څخه يې جلا کوي او د يوې روحاني جامعې د غړيتوب درجې ته يې لوړوي." د فاشيزم ځينې اساسي اصول چې موسوليني هغه د ايټاليا د ۱۹۳۲م کال په دائره المعارف کښې څرګند کړی دی په دې ډول دی

۱- د سولې په ګټه باور نه لرل.
۲- له سوسیالیستي مفکورو سره مخالفت.
۳ - له لیبرالیزم سره مخالفت.
۴ - خلک باید ټول یوازې د دولت اطاعت وکړي.
۵ - تر ممکنه حده د لاربنود لمانځنه.
٦ - یو حزبي سیستم.
۷ - له دموکراسي سره مخالفت.
۸ - ډېره زیاته قهرمان پرستي.
۹ - د جګړې روحیه تلقینول.
۱۰- د نژادي توپیر د نظریې ملاتړ.

په انګریزي ژبه کښې د سیاسي علومو یو بل تدریسي کتاب (The gate way to political science) لیکي چې له دوهمې نړیوالې جګړې نه دمخه په ایټالیا کښې لوږه او بیکاري ډېره زیاته شوې وه دغه حالت نارضایتي، اعتصابونه او افراطي غورځنګونه را پېدا کړل نو په ۱۹۲۲ کال کښې موسیلیني او د ده د نظریې پلویانو د زړو کتابونو دوړې پاکې کړې او یوه لاتیني کلمه (Fascist)یې ورڅخه را وایستله، د کلمې مانا "تبر او سیخان" وه د سیخانو او تبر بندل په پخوانی روم کښې د قوت او دسپلین سمبول وُ. هغو کسانو چې د افراطیونو له کیڼ اړخ (کمونستانو) څخه یې ویره درلوده د افراطیونو له دغه ښي اړخ (فاشیستانو) سره یې د ملګرتیا لاره غوره کړه. پنګه والو د همدوی ملاتړ کاوه. په ایټالیا کښې د فاشیزم د را پېدا کېدو په وخت کښې چپیان کمزوري وو له بلې خوا په خلکو کښې بیسوادي دومره زیاته وه چې د دموکراسۍ په قدر نه پوهېدل چې له دې لارې په خپله اراده سره دواړه افراطي طاقتونه شنډ کړای شي.

نو که دې ته وکتل شي چې فاشیزم یوه نړیواله نظریه نه وه یوازې د ایټالیې فاشیستي حکومت د جدي او فوري مسائلو څخه

بلې خوا ته د ایټالیا د خلکو پام اړولو له پاره د یو تاکتیکي عمل په توګه را پیدا کړی وُ چې اساسي اصولو یې زموږ له دیني ارشاداتو او ملي اخلاقو څخه ډېر زیات مغایرت درلود نو پر افغاني قبائلو د فاشیزم د ټاپو لګول زموږ د ملي کلتور پر سپیڅلي لمنه باندې د کرغېړنو داغونو لګولو غوندې یو نا روا کار بلل کیږي. خو که د افغانستان د مستبدو حکومتونو او مستبدو تنظیمونو روشونه د فاشیزم له اساسي اصولو سره مقایسه کړو نو له بده مرغه د فاشیزم د بدنامه ساري ناروغۍ علایم زموږ په سیاست کښې په لویه پیمانه را څرګند شوي دي چې په دې ناروغۍ ټول هغه پښتانه، تاجیکان ازبکان اخته شوي دي چې د خپل ځان او د خپلې ډلې یا قوم او قبیلې ګټې له نورو څخه لوړې بولي او د خپلو ناروا ګټو او د خپلې ناجایزې بقا له پاره یې د خلافت یا دموکراسۍ اصول تر پښو لاندې کړي دي. د خلکو ارادې یې په ډول ډول پټو او ښکاره زنځیرونو تړلې دي د دې له پاره چې په خپلو مربوطو عشیرو، قبیلو او قومونو ځانونه وساتي نویې هڅه کړې ده چې د خپلو مربوطه قومونو او نژادونو خلک په ځانونو را ټول کړي او تر ممکنه حده یې د دغو قومونو او قبیلو افراد په خپلو ناروا ګټو او وحشیانه اعمالو کښې له ځانونو سره شریکان کړي دي.

په دې اساس که نور محمد تره کی، حفیظ الله امین او ډاکټر نجیب د خپلو سیاسي مقاصدو له پاره فاشیستي اصول په کار اچولي دي نو ببرک کارمل او دوستم هم د همدغو اصولو په ذریعه خپل سیاسي قدرت او قهرمانتوب په خلکو باندې تحمیل کړی دی او کله چې ماتې خوړلیو کمونیستانو او ستمیانو د جمعیت او شورای نظار سره ائتلاف وکړ له بده مرغه د استاد رباني قوماندان احمد شاه مسعود او عبدالعلي مزاري په جهادي شخصیتونو او د دوی د مبارزې په ماهیتونو کښې یې د ۹۰ درجې بدلونونه راوستل ټولو خلکو د سر په سترګو لیدل چې د دوی پلویانو په ګډه سره په پښتنو

باندې سره ورځ راوستله بیا د تاجیکانو او هزاره ګانو تر منځ په همدې توګه د تاجیکو او ازبکانو ترمنځ ناوړې جګړې او پیښې تکرار شولې ډېره عجیبه خبره ده، هغو جرېدو چې د خپله انده یې د فاشیزم د طومار د ټولولو ادعاګانې منعکس کړې وې له بده مرغه مخونه یې د فاشیزم له علایمو څخه پاک ساتل شوي نه وو او نژادي او کلتوري تبعیض ته یې پراخ انعکاس ورکړی وُ.

د مثال په ډول د "ندای اسلام" جریدې چې په ۱٦ مخونو کښې ایستل شوې وه ٦۴ ستونه درلودل په دې جریده کښې پښتو ژبې ته یوازې د څلور ستونو په اندازه برخه ورکړل شوې وه نوره ټوله جریده په دري او ازبکي ژبو کښې چاپ شوې ده. د "ارمغان" جرېدې پښتو ته تر دې هم په کم نظر کتلي دي، د دې جریدې لومړۍ ګڼه په ۸ مخونو کښې چاپ شوې ده په دې ګڼه کښې د پښتو ژبې برخه ډېره لږه وه بس یوازې یوه وجیزه چې وایي "د انسان لوړتیا په پوهنه او فکر کښې ده" او یو شعار چې وایي د "افغانستان ملي اسلامي جنبش د هیڅ یو ملیت پر ضد نه دی."

د ندای اسلام او ارمغان دې تبعیضي روش چې په شمالي ولایاتو کښې یې د پښتنو په کلتوري حقوقو سترګې پټې کړې وې په هیڅ وجه په هغو ولایاتو کښې د اوسېدونکو ورونو قومونو تاجیکو، ازبکو، هزاره ګانو او نورو اوسېدونکو د فکر او احساس نمایندګي نه کوله. ځکه که متعصبین او تنګ نظره قوم پرستان له اولس څخه وایستل شي، نو عام اولس د یو لوی قوم د ژبې او کلتور سره دومره بې علاقګي نه ده ښودلې چې ښه مثال یې د درې کلني ایمل تاجیکي کورنۍ ده چې په خپلو اجتماعي علایقو کښې د هېواد له دواړو ژبو څخه په مینه او اخلاص استفاده کوي، مورنۍ ژبه یې دري ده د کوټې له پښتنو سره په پښتو خبرې کوي او له افغانانو سره په دواړو ژبو مفاهمه لري.

زه (لیکوال) د ۴۱- ۱۳۴۰ کلونو په موده کښې د فاریاب د ولایت د اطلاعاتو او کلتور د مدیریت مسؤل او د "ستوري" د ورځپاڼې چلوونکی وم. زما مرستیال د میمنې د ښار یو اوسېدونکی ازبک ښاغلی رضوانقل تمنا ؤ چې بیا وروسته د لیکوالو او ژورنالیستانو د اتحادیې مرستیال ټاکل شوی ؤ. زما او د ده روابط د ورورولۍ تر حده سپیڅلي او خواږه وو ویاړم چې د هغه ځای له لیکوالو سره مې همدا ډول روابط درلودل. د فاریاب په ولایت کښې پښتانه، ازبکان، ترکمنان، تاجیکان ګډ وډ پراته وو یو د بل یې خیښۍ کړې وې او یو د بل په ژبو پوهېدل ځینو ازبکانو او تاجیکانو کله کله د بیګانګۍ د احساس د ورکولو له پاره له ما سره په پښتو خبرې کولې. ما په خپله یوازې د دري او پښتو ژبې او کلچر د ودې او پرمختیا د مسؤولیت احساس نه کاوه بلکې دا مې خپله ملي او وطني وظیفه ګڼله چې هلته ازبکې ژبې او کلچر ته هم خدمت وکړم.

یوه ورځ مې په همدې موضوع کښې د خپل مرستیال تمنا صاحب سره خبرې وکړې او ده ته مې وویل چې راځه په اخبار کښې ورو ورو ازبکې ژبې ته ځای ورکړو مثلاً کار د ازبکې متلونو د خپرولو څخه پیل کړو هغه راته وخندل وې ویل زه چې خبر یم تر دې دمخه هم دا هڅه شوې وه خو د مطبوعاتو مستقل ریاست اجازه ورنکړه د هغه وخت دغه ریاست د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته ارتقا کړی نه وه. دی خبرې زما په تودو آرزوګانو سړې اوبه واچولې څکه ما هغه وخت ځینې ازبکې متلونه ټول کړي وو چې د یو شمیر پښتو او دري متلونو سره یې ورته والی درلود او زموږ د لرغوني ملت د همفکرۍ نمایندګي یې کوله. بیا کله چې زه د ځینو مشورو له پاره کابل ته ولاړم په مرکز کښې مې له مربوطو کسانو سره په دې باره کښې خبرې وکړې هغوی راته وویل چې تر اوسه پورې د پښتو او دري مساله سمه نه ده حل شوې او تاسې غواړئ چې یو بل جنجال را پیدا کړئ.

هغه وخت د فارياب په اخبار کښې رسماً د پښتو ونډه تر ۲۵ فيصده زياته نه وه په دې توګه درې ته په سلو کښې ۷۵ حق ورکړل شوی ؤ حال دا چې د فارياب په ولايت کښې د درې ژبو قومي تناسب دومره نه ؤ ګويا د ازبکي او ترکمني ژبو برخه هم درې ژبې ته ورکړل شوې وه.

کله چې د لومړي ځل له پاره زما سترګې د "نداى اسلام" او "ارمغان" په جريدو ولګيدې او په هغو کښې مې په ازبکي ژبه ليکل شوي لوی لوی عناوين وليدل وربانديې خوشحال شوم خو کله چې د پښتو په برخه کښې مې د دوی تبعيضي روش ته وکتل نو خدای شته چې ډېر وربانديې خواشينی شوم.

بايد وويل شي چې د نداى اسلام او ارمغان جريدې هغه وخت راووتلې چې ماتې خوړلو پرچميانو، شوراى نظار، ملي اسلامي جنبش او حزب وحدت يو پراخ ائتلاف جوړ کړی ؤ او د دغه ائتلاف يو مشترک هدف دا هم ؤ چې په افغانستان کښې هغه حکومت د تل له پاره پای ته ورسوي چې ظاهراً د پښتنو په نامه جوړ شوی ؤ.

خو وروسته چې په ائتلاف کښې درزونه او خطرناک جنګونه پېښ شول نو په وفاداريو کښې تغيير راغی او ورسره ممکن په هدفونو کښې هم بدلون راغلی وي.

کله چې پخې دوستی په کلکو دښمنيو بدلېږي

د ژر دوست کېدو او بيا ژر دښمن کېدو جريان او ماجرا د حزب وحدت د مشر په يوه وينا کښې چې د هغه حزب نشراتي ارګان "طلوع وحدت" د ۱۳۷۱ کال د دلوی په مياشت کښې خپره کړې وه، پوره انعکاس موندلی دی. ده هغه وخت په خپله وينا کښې چې د کابل د چنداولو په يوه تکيه خانه کښې يې کړې وه ويلي وو:

" از ان روزیکه این کشور اسم افغانستان را بخود گرفته دو صد و پنجاه سال می شود و دولتی که تشکیل شده و حکومتی که درینجا در طول این دو صدو پنجاه سال بوده برای ما بسیار ناگوار بوده و ما بسیار فشار دیدیم و ذهنیت ما هم بر این بود که در راس حکومت قوم پشتون قرار داشته و بقیه را بعنوان فارسی زبان فشار داده اند و این ذهنیت برای ما و شما بوجود امده که پشتون بر سر ما ظلم کرده و درین مورد جای شک نیست که دوصدو پنجاه سال سر ما و شما حکومت کرده اند.."

مزاري په خپله دې ډېره اوږده وینا کښې وایي چې موږ بالاخره دې فیصلې ته ورسېدو، چې د ۲۵۰ کلونو تاریخ بدل کړو په دې لړ کښې موږ مسعود ته یو هیأت واستاوه او هغه ته مو څرگنده کړه چې تاسې هم یو مظلوم "ملت!" یاست او موږ هم یو مظلوم "ملت!" راځئ چې لاسونه سره یو کړو. غونډه وشوه تشکیلات جوړ شول. مسعود د رئیس په توگه د حزب وحدت نه یو کس د هغه د مرستیال په توگه او دوستم د نظامي قواوو د عمومي قوماندان په توگه وټاکل شول. حزب وحدت په ځان ومنله چې درې څلور زره وسله وال کسان به د میدان ښار له لارې کابل ته رسوي او خپل یو زر وسله وال کسان به چاریکارو ته د مسعود د قواوو د تقویې له پاره استوي. خو کله چې د حزب وحدت قواوې له میدان ښار څخه راتېرې شوې مسعود یې په ارغندي کښې مخه ونیوله ځکه چې هغه نه غوښتل چې د حزب وحدت غړو ته ډېره وسله په لاس ورشي. نوره ماجرا مزاري په خپلو الفاظو کښې داسې بیان کړې ده:

"حرفی که بسیار جالب است که من معتقدم درینجا تاریخ ۲۵۰ ساله دارد عوض میشود، این مساله است که برادرهای که با ما و شما همسو بودند و ما هم با همین همسویی چهار ده سال یا اقلش از سال ۶۷ و ۶۸ (۱۳۶۷و ۱۳۶۸) که خدمت تان گفتیم، با انها راه رفتیم وقتیکه نیروهای فرقهء ۵۳ با نیروهای وزارت دفاع درگیر شد،

هیأتی از طرف آقای ربانی و مسعود پیش آقای حکمتیار رفتند و در آنجا گفتند که جنگ واقعي فعلاً پیش آمده اینجا منافقین یعنی شما (هزاره ها) و ملحدین یعنی نیروهای شمال بودند. بهر حال از آقای حکمتیار میخواهیم که بیا درین جنگ وارد شو این نامه را نورالله عماد به آقای حکمتیار نوشته و این نامه که حال در پیش ما است به همین عبارت که بشما میگویم می باشد. خوب در مقابل چه شد؟ اینجا است که میگویم چرا تاریخ عوض شده؟ آقای حکمتیار جواب میدهد که من وارد جنگ نمی شوم. میگویند شما باید بی طرف باشید! میگوید که همچو تعهدی هم ندارم. ولی بر خلاف آقای حکمتیار خودش پشت بی سیم آمد،با من صحبت کرد که تکلیف ما چیست؟ اجازه میدهید، ما به حمایت از شما درین جنگ وارد شویم.

د مزاري دا وینا که څه هم له احساساتو او جذباتو ډکه ده خو زموږ د ارزیابی له پاره ډېر مهم مطالب لري هیڅوک په هزاره ګانو باندې د زیاتو ظلمونو او کړاوونو څخه سترګې نشي پټولای خو ورسره دا خبره هم شته چې د ظالمانو لاسونه چا نه دي نیولي د افغانستان په نورو قومونو: تاجیکو، پښتنو، ازبکانو، بلوڅانو نوروستانو او نورو قومونو او قبائلو هم ظلمونه شوي دي. البته د نوعیت او کیفیت له امله په بیلو بیلو قومونو شوي ظلمونه یو له بل څخه ځینې توپیرونه لري.

یو هېواد پال لیکوال ښاغلی الحاج امان الله هوتک په خپله یوه تازه خپره کښې لیکي چې" په کندهار کښې د ایران د ډېر ظالم حاکم ګورګین د اقتدار په زمانه کې، زموږ هزاره ورونه د ګورګین د ظلم او زور له لاسه تر پوزې راغلي وو. دوی میرویس نیکه ته ورغلل او له هغه څخه یې وغوښتل چې د ایرانیانو د حکومت د زور او ظلم په ضد باید قیام او اقدام وکړو خو میرویس نیکه دوی ته د صبر او تحمل توصیه وکړه او دوی یې یوې مناسبې موقع ته منتظر

وساتل او کله چې وخت يې راغی نو هزاره ګانو د میرویس نیکه سره په ټینګه ملاوتړله تر دې چې د ایران د مهمو ښارونو په فتح کولو کښې یې د شاه محمود هوتک سره ډېره زیاته ملاوتړله. زموږ یو هزاره محقق کوښښ کړی دی، چې میرویس نیکه میرواعظ وبولي او له هزاره میرانو سره یې په یو صف کښې راولي.

کېدای شي چې د میرویس نوم د "میرواعظ" مفغن وي، دا هم د منلو وړ خبره ده چې میرویس نیکه د داسې یو محبوبیت خاوند وُ چې پر پښتنو سربیره هزاره ګانو او نورو قومونو هغه خپل قوم او قبیلې ته ډېر نږدې باله. په میرویس نیکه د هر چا د خپلولۍ ادعا د سوسیولوژۍ په ژبه د هغه یو شان ته والی یا حل کېدنې "Assimilation" مهمه بېلګه ده چې له نن څخه تقریباً درې سوه کاله دمخه هم په افغاني ټولنه کښې د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی وه که داسې نه وای نو د حسین علي یزداني د معیارونو له مخې په ایران کښې د ژیړ نژاده صفوي ترکانو او ډېرو سختو شیعه ګانو په مقابل کښې د هزاره ګانو جنګ او د هوتکو پښتنو ملاتړ شاید د نه منلو وړ خبره وای.

مرحوم غبار هم لیکي چې په هزاره ګانو ورونو دوه ډوله ظلم او زور مسلط وُ چې یو خارجي او بل یې داخلي وُ. په داخل کښې د دوی خپلو اربابانو پر دوی باندې زیات ظلمونه کول نو دوی د خپلو اربابانو د ظلم او د خارجي قواوو د ظلمونو او تېرو څخه د خلاصون له پاره د یو پیاوړي مرکزي دولت د جوړښت په کار کښې د احمد شاه بابا سره همکاري وکړه. د هرات ښار درویش خان هزاره د ده له پاره فتح کړ او احمد شاه بابا دی د هرات د والي په توګه مقرر کړ. حسین علي یزداني په خپل کتاب کښې د دغه ملي شخصیت باوقاره تصویر د ورته ملي شخصیتونو د تصویرونو په جمله کښې چاپ کړی دی، چې موږ د ده دغه کار او زیار ته د قدر په سترګه ګورو.

د مزاري له نظره استاد رباني او قوماندان مسعود ته د حکمتيار منفي ځواب د تاريخ مخه او موخه بلې خوا ته واړوله ځکه چې يو پښتون تنظيمي مشر د يو هزاره تنظيمي مشر سره خپل ملاتړ ته چمتو شو.

که د پښتنو او هزاره ګانو ترمنځ دا ډول هماهنګي د تاريخ د بدلېدو ډېر مهم عامل وبلل شي نو بيا په تېرو ۲۵۰ کلونو کښې څو ځله تاريخ خپله خيره او بڼه بدله کړې ده. يعنې په حالاتو کښې ډول ډول بدلونونه راغلي دي خو د افغانستان د ورونو قومونو ترمنځ يو والی او ورته والی په خپل حالت کښې پاتی دی. بڼه مثال يې بيا هم د پښتنو او هزاره ګانو ترمنځ هغه هم آهنګي ده چې د هوتکو په دوره کښې وځلېده، د احمد شاه بابا د ملي واکمنۍ په موده کښې تکرار شوه، د امان الله خان په موده کښې يې نوي نوي ابعاد پيدا کړل او د جهاد په جريان کښې پښتنو وردګو ځانونه د بلا په خوله کښې ورکړل خو د هزاره ورونو په سرونو يې لاسونه ونيول.

يو بل د يادونې وړ مطلب دا دی چې مزاري په خپله دې وينا کښې د ستاليني مکتب د "مليتونو" اصطلاح پرې ايښې ده او نيغ په نيغه يې د "ملتونو" اصطلاح په کار اچولې ده يعنې ده په خپل پيغام کښې مسعود ته څرګنده کړې ده چې تاسې (تاجيکان) هم يو محروم ملت ياست او موږ (هزاره ګان) هم يو محروم ملت يو نو راځئ چې لاسونه سره يو کړو او هغه تاريخ بدل کړو چې دا هيواد پکښې د افغانستان په نوم ياد شوی دی. په لومړي نظر دا ډول خبرې يعنې د افغانستان نوم له منځه وړل او په يو ملت کښې د څو ملتونو جوړول بوګنوونکې دي خو دا ډول خبرې د زيات تشويش وړ نه دي ځکه چې له يوې خوا د اشخاصو له خولو څخه دا ډول راوتلې خبرې د قومونو د فکر او احساس نماينده ګي نه کوي، له بلې خوا کومې غوښتنې او مطالبې چې دا ډول کسان يې لري د دوی له خوا په کار اچول شوی اصطلاحات او الفاظ يې اصلي مقاصد نشي

څرګندولای. اصلاً دوی د خپلو عقدو،عقیدو او نظریاتو او غوښتنو د څرګندولو له پاره ځینې اصطلاحات له چپې فرهنګ څخه په پور اخیستي دي. که نه نو د غوښتنو روحیه یې له پردیو اصطلاحاتو څخه ډېر زیات توپیر لري. له بله مرغه له هغو جریدو څخه چې افغاني مسایل یې په وچ زور د غربي دنیا په فکري قالبونو فاشیزم شئنونیزم او داسې نورو کښې اچولي دي، کله چې له اصلي او عمده مسائلو سره تماس نیسي نو وایي چې " له خلکو څخه د رهبرۍ تر مانۍ پورې یوازې یوه لاره شته ده دغه لار ملي وحدت دی.:

همدارنګه د حزب وحدت نظریاتي ارګان چې د قومیت اصطلاح یې حتی د "ملت" په مفهوم په کار اچولې ده خپله یوه سر مقاله په دې مطلب پای ته رسوي:".زموږ حزب په دې ټینګار کوي چې د هېواد د اوسني بحران د حل کولو له پاره خبرې اترې ډېره لنډه او مناسبه لار ده او غواړي چې د مفاهمې له لارې یوپراخ اسلامي دولت چې د یو موټي، آزاد او مستقل افغانستان د ټولې ټولنې له خوا انتخاب شوی وي، جوړ شي چې د هغه په چوکاټ کښې د افغانستان ټول سیاسي طاقتونه او قوتونه خپل حقوق تر لاسه کړي".

له دې څخه څرګندیږي چې د اصطلاحاتو په مانا ګانو کښې یو څه غلط فهمي شته خو دې ډول غلط فهمیو ته باید په سطحي نظر ونه کتل شي د همدغسې یو ضرورت له مخې په دې موضوع کښې یوه لنډه غوندې څېړنه په کار ده.

په دې څېړنه کښې د ټولپوهنې او سیاسي علومو څخه د ضرورت په اندازه کار اخستل کیږي. همدارنګه دلته د سیاسي علومو داسې یوه ویشنه هم په نظر کښې نیول شوې ده، چې د سیاسي فلسفې، سیاسي علم (پولیټکل ساینس) او سیاستمدارۍ ترمنځ پولې جوړوي. نو حقایق هغسې څېړل کیږي" څنګه چې دي"

او د "ښکه بايد وي" بيلا بيل نظرياتي معيارونه او د بيلو بيلو سياستمدارانو روښونه په نظر کښې نه دي نيول شوي.

مليت او ملت

د اړوندو اجتماعي علومو له نظره مليت (Nationality) او ملت (Nation) يو له بل سره د نسبت لرلو رابطه لري يعنې که په خارجي هېوادو کښې له مور ښخه پوښتنه وشي چې ستاسې مليت څه شی دی؟ نو سمدلاسه لنډ ځواب خولې ته راځي وايو چې "افغان" يعنې مور پوښتونکي ته ځرګندوو چې مور افغان ملت ته منسوب يو. د ټولنپوهنې له نظره مليت په حقيقت کښې يو روحي او طبيعي ميلان او احساس دی. يو ټولنپوهاند اې . ډي. زيمرن ليکي چې مليت د مذهب په څېر يو ذهني او روحي حالت، يوه غريزه او د تفکر او ژوندانه يوه لاره ده. نورو پوهانو هم د مليت په باره کښې په زړه پورې خبرې کړي دي چې ځينې يې دلته وړاندې کيږي: جې. ايچ راس وايي چې مليت د زړونو يوه اتحاديه ده چې که يو ځل جوړه شي بيا نه ماتيږي.

د پروفيسر هول کومبي له نظره مليت اساساً يو ثقافتي او فرهنګي مفهوم دی. دی وايي چې يو مليت بل څه نه دی يو متحد شوی احساس دی. دا د ملګرتيا ګډې علاقه مندۍ او له مشترک کور يعنې هېواد سره د مينې احساس دی. مليت د ګډو خاطرو ميراث دی که دا خاطرې له کاميابيو او وياړنو سره اړه ولري او که له بد بختيو سره د مکلور (Maclve) تعريف دا دی: مليت د يوې ټولنې يو ګډ احساس دی، چې تاريخي عواملو راپيدا کړی او روحي عواملو تقويه کړی دی. دا يو ډېر پراخ او پياوړی احساس دی. کوم خلک چې دا احساس ولري نو دوی د خپل مشترک خاص او ځانګړي حکومت د جوړولو ميلان لري بالاخره اوپن هيمر داسې يوه پريکړه کوي، چې دا د مليت شعور دی، چې ملت جوړوي. هنس کوهن

(Hans Kohan) همدغسې نظریه په نورو الفاظو کښې تائید وي او وایي چې دا د وینې د اشتراک جذبه او بلنه نه ده،بلکې د یوې مفکورې طاقت وی چې په معاصرو زمانو کښې یې ماډرن ملتونه جوړ کړي دي.

نو د ټولنپوهنې له نظره یو ملت په حقیقت کښې هغه ملیت دی چې خپله سیاسي خپلواکي ګټي او ساتي یې. ملیت تر ډېره حده یوه غیر سیاسي خو اجتماعي پدیده ده. دا ملت دی چې سیاسي خپلواکي او ملي حاکمیت ورسره تړلی دی یا په بله ژبه یو ملیت هغه وخت ملت بلل کیږي چې سیاسي خپلواکي او ملي حاکمیت ولري. ملي خپلواکي ده چې ملت له نورو ټولنیزو ګروپونو څخه را جلا کوي. ممکن ځینې نور ګروپونه هم مشترکه سیمه، ګډ ژوند او مشترک احساس ولري ، مګر د ملت جوړولو شرایط او تمایل به نه لري. هغه وخت چې دا ډول شرایط برابر شي نو دغه ډول اجتماعي ګروپونه ملیتونه ګرځي او خپل خپل ملتونه جوړوي. هنس کوهن وایي چې په عام ډول هغه مهم برسېرن عامل چې ملت جوړوي دولت دی. دولت ولې state hood د ملت د جوړونې ډېر غټ عنصر دی.

د سیاست یو پوهاند لارډ برایس Lord Bryceملت او ملیت داسې را پېژني:

" یو ملیت هغه خلک دي، چې ځینو رشتو لکه ادبیاتو، عقایدو، مفکورو، عرف او عادت، عنعناتو او دې ته ورته نورو مزو داسې یو له بل سره تړلي وي چې دوی خپل یو نه بېلېدونکی یو والی او له نورو هغو خلکو څخه چې دوی په خپله هم داسې یو والی احساسوي، بېلوالی احساس کړي. کله چې یو ملیت لوړ سیاسي ارمانونه ولري نو دغه ارمانونه له ملیت څخه ملت جوړوي. که د خلکو یو ګروپ په خپلو کښې د ملیت احساس ولري. نو دغه احساس خلک دې ته رابولي چې ځانونه د یو دولت په شکل تنظیم

کړي. په دې اساس لارډ برایس د ملت مفهوم داسې شرح کوي چې له دولت سره یې په ډېره نږدې رابطه رڼا اچوي او لیکي:

یو ملت په حقیقت کښې هغه ملیت دی چې خپل ځان په یوه سیاسي بنه جوړ کړي. په دې صورت کښې ملت او دولت یو شی بریښي. خو دا دواړه یو له بل څخه یو څه توپیر لري. البته دولت هم د ملت په خیر یوه تنظیم شوې ټولنه ده چې حکومت یې د کار د آلې یا خدمتګار حیثیت لري. د دولت له پاره نفوس، جغرافیایي ساحه، حکومت او حاکمیت ضروري شیان دي. کېدای شي یو دولت په یو بل ملت باندې هم حاکمیت ولري خو که په کوم دولت کښې د یو والي عنصر موجود وي یعنې هغه د ملي وحدت په بنسټ جوړ شوی وي بیا نو استعماري نه، بلکې ملي دولت بلل کیږي.

ملي دولتونه د ملتونو په څیر د یوې بشپړوونکې پروسې مولود دي.

لکه څنګه چې ملتونه د لویو امپراتوریو د ړنګېدو په نتیجه کښې جوړ شوي دي په هماغه ډول ملي دولتونه هم د دغو امپراتوریو د زوال په نتیجه کښې منځ ته راغلي دي.

د افغانستان د ملي دولت بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د شاوخوا امپراتوریو لاسونه ور لنډ کړل شول. دولتونو تر هغه وخته پورې چې هر یوه یې د ملي دولت مقام ترلاسه کړی یو تکاملي جریان بشپړ کړی دی. که څه هم د دغه جریان مرحلې په شرق او غرب کښې بیلې بیلې بڼې لري خو هره بڼه یې د تکامل د پروسې لازم خصوصیات څرګندولای شي او له پوهانو سره د عمومي قوانینو په موندلو کښې د یو ډول فارمول یا کلیې په توګه مرسته کوي. دا مرحلې د سیاسیاتو د علم د پوهانو له خوا په لاندې ډول شمېرل شوې دي:

۱. قبیلي دولتونه

۲. شرقي وزمه امپراتوري
۳. د يونان ښاري دولتونه
۴. د روم امپراتوري او نورې غربي وزمه امپراتوري
۵. فيوډالي دولتونه
۶. معاصر ملي دولتونه

اتلسمه پيړۍ د ملتونو او ملي دولتونو د جوړښت مبداء

په اتلسمه پيړۍ کښې د سياسي انقلابونو او لويو اجتماعي تحولاتو طوفان د ځمکې غونډه کره په غېږ کښې نيولې وه. په دې پيړۍ کښې غربي دنيا په خپلو هغو انقلابونو وياړي چې ځو خپلواک ملتونه او ملي دولتونه يې په لاس ورکړي دي.

له ښه مرغه دغه پيړۍ د افغانانو له پاره هم دومره بخيله نه وه. په دې موده کښې ميرويس نيکه د ملي خپلواکۍ د ګټلو سره يوځای ملي حکومت جوړ کړ او احمد شاه بابا هم د ملي خپلواکۍ د بيا ګټلو ترڅنګ د ټولو افغانانو په شريکه اراده ملي دولت جوړ کړ.

دا دواړه دومره لوېې تاريخي پېښې وې چې د ځمکې د کرې د هغه بل اړخ له ځينو لويو ملتونو سره يې زموږ سيالي برابرولای شوای.

د ډېرې وياړنې خبره خو دا ده چې زموږ په هېواد کښې دې لويو پېښو د غربي دنيا له لويو انقلابونو او يا غټو تحولاتو څخه د زماني په لحاظ مشرتوب درلود. د ميرويس نيکه ملي حکومت د فرانسې له انقلاب څخه تقريباً ۸۰ کاله مخکېوالی درلود. همدارنګه د احمد شاه بابا ملي دولت د فرانسې له

انقلاب څخه ۴۲ کاله او د امریکې له انقلاب څخه ۲۹ کاله مشروطه درلود.

له بده مرغه دغه مهمه تاریخي دوره د ځینو کسانو او حتی سیاسي تنظیمونو له خوا لکه چې دمخه ورته اشارې شوې دي، بل ډول تعبیر شوې ده. البته په علمي څېړنو کښې د داسې مسائلو را پېدا کېدل دومره د تشویش وړ خبره نه ده، هغه څېړنه ډېره ښه بلله کېږي چې تر ممکنه حده د هر چا یا هر ګروپ پوښتنو ته ځوابونه ووېلای شي. همدا سبب دی چې زیاتره څېړونکي له خپلې څېړنې څخه دمخه پوښتن لیکونه جوړوي. که په اوسنیو شرایطو کښې دغه کار ډېر مشکلات لري نو نسبتاً آسانه لاره یې دا ده چې له خپرو شویو موادو څخه د خلکو نظریات راټول کړل شي او د دوی پوښتنو ته ځوابونه ورکړل شي.

نو کومو کسانو چې دې مهمې آزادي بخښونکې دورې ته په بل نظر یا د بل په نظر کتلي دي د فاشیزم یا شئونیزم ټاپې یې ورباندې لګولي دي، دوی باید ملتفت کړو. موږ د داسې یوې راتلونکې په انتظار کښې یو چې د زړونو پټې خبرې را برسېره شي او د نورو د تبلیغاتو تر تأثیر لاندې راغلو کسانو پوښتنو ته په سړه سینه ځوابونه وویل شي. له دغه امله هڅه کوو چې په غیر مستقیم ډول د دوی پوښتنو ته د خپل وس سره سم ځوابونه ورکړو.

د فاشیزم او شوونیزم اصطلاحات له غرب څخه د زمانې نا موافقو بادونو راوړي دي او د میرویس نیکه د ملي حکومت او د احمد شاه بابا د دولت د جوړېدو څخه دوه سوه کاله وروسته یې زموږ فرهنګ ته د تورو کرغېړنو داغونو په بڼه لاره پیدا کړې ده. دلته اساسي پوښتنې دا دي چې آیا زموږ تېر دوه نیم سوه کلن تاریخ د فاشیزم په تنګ قالب کښې چې په تېرو پاڼو کښې مو

يو څه و پېژانده، راتلای شي او که نه ؟ او آيا زموږ د وروړولې پراخه غوړېدلي غېر چې خصوصيات به يې لږ څه وروسته وښودل شي، د شلمې پيړۍ د شئونيزم په اندازو برابرېدلای شي او که نه؟

دې پوښتنو ته ځوابونه ويل يو ځل بيا مقايسوي ميتود ته ضرورت را پيدا کوي او موږ مجبورېږو چې خپل حالات له غربي دنيا سره چې موږ ته يې عجيب او غريب سياسي اصطلاحات را استولي دي، مقايسه کړو. په امريکا کښې د ۱۷۷٦ د جولای په څلورمه نېټه د مستعمرو نمايندګان سره جرګه شول او د يو نوي امريکايي ملت د جوړونې لومړنۍ هڅې يې وکړې. دوی جارج واشنګټن خپل لوی قوماندان وټاکه. ځينو نمايندګانو له ده څخه وغوښتل چې په خپل نامه يوه پاچاهي اعلان کړي. خو جارج واشنګټن دوی ته وويل چې موږ د انګلستان د پاچاهۍ څخه څه خير ليدلی ؤ چې دلته هم پاچاهي اعلان کړو.
لکه چې پوهېږو له ده څخه تقريباً اويا کلونه د افغانانو لوی ملي مشر ميرويس نيکه دې ته ورته يو فکر او نظر درلود خو د جارج واشنګټن او ميرويس نيکه د ظهور شرايطو سره توپير درلود.

هغه خلک چې په امريکا کښې يې زياتره کالونۍ جوړې کړې وې په ۱۷ او ۱۸ پېړيو کښې له انګلستان څخه امريکا ته د مستعمرو جوړولو په نيت ورغلي وو. په مقابل کښې يې ميرويس نيکه په داسې شرايطو کښې تبارز کاوه چې افغانستان په يو استعماري مثلث کښې را ښکيل شوی او د فارس او هند د امپراتوريو ترمنځ عملاً ويشل شوی ؤ. افغانان د خپلې تاريخي خاورې اوسېدونکي وو دوی د مهاجرت يا تېري په بڼه په نورو ملکونو حتی نورو قارو کښې د مستعمرو جوړولو اراده نه درلوده بلکې د خپل تاريخي هېواد خپلواکي يې غوښتله.

د امریکې هرې مستعمرې تقریباً د یو جلا دولت (State) حیثیت درلود. دا دولتونه چې د یو فیدریشن په شکل را غونډ شول د متحده اضلاعو (United States) په نوم یې یو فیدرالي دولت جوړ کړ او ځان یې یو ملت وباله. بلې خوا ته افغاني ټولنه چې له بلې قارې څخه نه وه وارده شوې او په خپله تاریخي سیمه کښې یې د عروج او زوال بیلې بیلې مرحلې تیرې کړې وې او د پخوانو وختونو مهاجر او مهاجم قومونه یې په ځان کښې حل کړي وو، د امریکې له انقلاب څخه ۲۹ کاله دمخه د آسیا په زړه کښې داسې لوی سیاسي او اجتماعي تحولات راوستل که هغه د امریکې له انقلاب سره په یوه تله کښې واچول شي په هیڅ وجه به ورڅخه کم رانشي.

د دې تحولاتو لوینبت په خپله د امریکې د جمهور رئیس یو پخواني مرستیال سپیرو اګنیو چې د ۱۳۴۸ لمریز کال په جدی کښې افغانستان ته راغلی وُ، د امریکې د انقلاب سره په مقایسه تائید کړ. ده په خپله یوه وینا کښې وویل چې د آزادۍ او خپلواکۍ سره مینه د افغانانو او امریکانیانو یو مهم ګډ صفت دی چې افغانستان په دې باره کښې یو څه اوږد تاریخ لري. ده خپله دا خبره داسې توضیح کړه:

جارج واشنګټن چې موږ یې د خپل هیواد "بابا" بولو پنځلس کلن و، چې لوی احمد شاه بابا د افغانستان دولت په ۱۷۴۷ میلادي کال کښې جوړ کړ. د دغې وینا ځینې ټکې د کابل د اصلاح ورځپاڼې د ۱۳۴۸ لمریز کال د جدي په ۱۹ نېټه خپاره کړي وو.

د دغو تحولاتو په نتیجه کښې چې په افغانستان کښې کوم دولت جوړ شو، البته د امریکې د دولت په څیر یې فیدرالي بڼه نه درلوده ځکه چې د افغانستان اجتماعي جوړښت د فدریشن له پاره مساعد نه وُ او نه اوس دی. البته احمد شاهي دولت

ظاهراً یوه امپراتوري وه خو په یو ډول دموکراسۍ ولاړ فیدرالي دولت روحیه یې د نړۍ د دوو متصادمو ایډیالوژیو (لیبرالیزم او سوسیالیزم) د محققینو د پاملرنې وړ ګرځیدلې ده. په دې لړ کښې یو امریکایي پروفیسر ډاکټر ایلي کراکوسکي (Dr. Elie Krakowski) لیکلي دي چې: افغانستان په تېرو ۲۵۰ کلونو کښې ډېر ځله د لویو امپراتوریو مرکز ګرځېدلی دی چې په ۱۷۴۷ کښې یې په عنعنوي بڼه د انتخاباتو له لارې د یو ډول قبیلوي کنفدریشن په ډول خپل سیستم ټاکلی دی. دغه پروفیسر چې د امریکې د متحده ایالاتو د دفاع ډیپارټمنټ د منطقوي دفتر مشر دی او تر دې دمخه یې د دفاعي چارو مشاورت په غاړه درلود او د بین المللي روابطو او د پخواني شوروي اتحاد د خارجي سیاست د پروفیسر په توګه یې کار کړی دی، عقیده لري چې افغانان د اسلامي ورورولۍ ډېر ټینګ علاقه مندان دي خو دوی دومره دموکرات او آزادي دوسته خلک دي چې په هیڅ نامه هم د نورو مذهبي او سیاسي ریاست او واکمنۍ ته غاړه نه ږدي.

یو شمېر نورو غربي څېړونکو چې د افغانستان د جهاد په لسیزه کښې یې د افغانستان په باب کتابونه لیکلي دي، دې ته ورته مطالب تکرار کړي دي. دې محققینو اصلاً د افغانانو د فطري ولسواکۍ روحیه په خپلو غربي راستي او چپي معیارونو سنجولې ده. خو حقیقت دا دی چې احمد شاه بابا په خپل دربار کښې د ټولو قومونو او قبائلو مشران ساتل، د مهمو مسائلو په باره کښې د بحث کولو له پاره یې د جرګې په شکل کښېنول او وخت په وخت به یې له دوی سره سلاګانې کولې دا چې احمد شاه بابا د مرحوم پوهاند حبیبي په قول د خپل دربار ترڅنګ د سندهـ امیران او د بلوڅو د کلات امیران بیل بیل ساتلي وو او افغاني دربار د دوی د قوت او امارت مرکز ګرځېدلی وُ، ده په خپلو دې ډول روښونو کښې هغه ښېګنې

راټولې کړې وې چې نن سبا په فيدرالي سيستمونو او يا کنفدريشنونو کښې ليدلې کيږي. له همدغه امله ځينو محققينو ته احمد شاهي دولت د يو ډول قبائلي کنفدريشن په بڼه په نظر ورغلی دی.

لکه چې دمخه يې هم يادونه شوې ده، د کولمبيا د پوهنتون له پاره چې د نړۍ کوم تاريخ (The Culambia history of the world) ليکل شوی دی، پکښې راغلي دي چې د امريکې د انقلاب په نتيجه کښې په هغه هېواد کښې داسې يو ملت جوړ شو چې د منشأ او خصلت له مخه يې د زړې دنيا له ملتونو سره فرق درلود. دلته د ملت جوړونی تاريخي عنصر په ډېر همت نفی شوی دی او د ځينو ليکوالو او څېړونکو يوې عجيبې نظريې ته زمينه برابره شوې ده او هغه دا ده چې ډير بد بخت ملت هغه دی چې ډېر اوږد تاريخ لري ګويا امريکايي ملت چې ژر د ترقۍ بام ته وخيژول شو شايې د تاريخ په زړو رسيو نه وه تړل شوې خو په مقابل کښې يې افغانانو د امريکا د ملت جوړوونکي انقلاب څخه ۲۹ کاله دمخه خپل تاريخي ملت بيا په نوې بڼه په داسې ډول ثبت کړ چې منشا او خصلت يې د دغه هېواد په لرغوني تاريخ او ډېر غني فرهنګ کښې ژورې جرړې اوريښې لري. دغه ملت ټولې هغه مضبوطې رشتې ساتلې دي چې دا ملت يې د ګاونډيو هېوادو سره داسې مرتبط ساتلی دی چې افغانستان څو ځله د سيمې د هېوادونو د هيلو مرکز او کله کله هم له بده مرغه د لاس وهنې ډګر ګرځېدلی دی.

دا حقيقت هم په خپل ځای صحيح دی چې افغانستان د آسيا د ځلور لاري حيثيت لرلی دی او دغه هېواد د خپل اوږد تاريخ په جريان کښې د دولت ، دولت اجتماعي حرکتونوا و تحريکونو مسير ګرځېدلی دی چې د تاريخ په هره دوره کښې يې له مهاجمينو سره د قهرمانۍ ډکې مبارزې کړي خو مهاجرينو ته يې د مينې او ورورولۍ په غيږ کښې ځای ورکړی دی. همدا سبب دی چې په افغاني ټولنه کښې مختلف قومونه يو له بل سره د غالۍ د نقش يا ډيزاين په شکل او بدل شوي دي. نو ځکه په افغانستان کښې ټولو اوسېدونکو قومونو زموږ د لرغوني هېواد له تاريخي او جغرافيايي سرحدونو سره د معاصر افغانستان د سياسي سرحدونو د برابرولو په کار کښې د احمد شاه بابا له پروګرام سره د زړه له کومي همکاري وکړه او يو قوم هم داسې خبره احساس نه کړه چې د دوی منشا يا د خلقيانو، پرچميانو په ژبه د دوی " مخرجونه" په نورو ځايو کښې دي او سرنوشت يې له نورو سره تړلی دی.

د امپراتوريو زوال او د ملتونو جوړښت:

د دې ليکنې اصلي روحيه تاريخي څېړنه نه ده، دا چې افغانستان ډېرځله د لويو امپراتوريو مرکز ګرځېدلی دی او د تمدنونو د تلاقۍ، تقاطع او تشعشع لقب يې ګټلی دی، د افغانستان په تاريخي قدامت او عظمت رڼا اچوي خو زموږ د روانې څېړنې اصلي موضوع نه ده. دلته د نظر د فوکس کولو ټکی د يو شمېر څېړونکو دغه نظريه ده چې د افغانستان ملت په معاصره بڼه د احمد شاه ابدالي د پاچاهۍ په ضمن کښې چې فيدريشن يا

کنفدریشن ته ورته نظام یې درلود تبارز کړی دی. د سیاسي علومو څېړونکي چې د یو ملت معاصره بڼه تثبیتوي نو د یو لړ عمومي قوانینو له مخې خپله نظریه قایموي. یو یې دا دی چې د نړۍ ټول معاصر دولتونه یا ملتونه د لویو امپراتوریو د زوال په نتیجه کښې جوړ شوي دي. د افغانستان معاصر دولت د نادر شاه افشار د امپراتورۍ له رنګېدوځخه وروسته جوړ کړل شو. په دې اساس هیڅوک دا ادعا نشي کولای چې د افغانستان معاصر دولت یوازې احمد شاه بابا جوړ کړی دی بلکه حقیقت دا دی چې د ملت جوړونې یو طبیعي میلان چې د افغانستان په خلکو کښې په شدید ډول موجود ؤ له یو ۲۵ کلن زلمي څخه لوی ملي او بین المللي شخصیت جوړ کړ. په خپله ځوان احمد خان هم داسې یو شخصیت ؤ چې په نظر او عمل کښې یې د افغانستان د ملت اراده تمثیلولای شوای.

احمد شاهي دولت بالقوه په عادلانه سیستم متکي و خو بالفعل یوه پاچاهي وه، د مرحوم غبار په قول ده د میرویس نیکه لاره تعقیبوله مګر د هغه وخت شرایطو نه ایجابوله چې د میرویس نیکه په څیر یو اولسي حکومت جوړ کړی شي. یوازې دلته په افغانستان کښې نه بلکې د ځمکې د کرې په بل مخ یعنې فرانسه کښې هم د جمهوریت د پاینښت له پاره شرایط د هیلې سره سم برابر نه وو ځکه خو هلته هم د جمهوریت پروسې ډېرې هسکې او ټیټې مرحلې تېرې کړې تر دې چې د فرانسې قانون جوړوونکي یې له هغه وخته تر اوسه پورې د دوو امپراتوریو څلورو پاچاهیو او پنځو جمهوریتونو له پاره د قوانینو لیکلو ته کښیناستلي دي، چې دغه کار د امریکایي مجلې نیوز ویک په قول فرانسویان د اساسي قوانینو د جوړولو هنر مندان ګرځولي دي.

د افغانانو نا لیکل شوی اساسي قانون

موږ د یو شمېر نامتو څېړونکو او تیوریسنا نو له نظره فطرتاً یو ډموکراتیک اولس یو. یوازې موږ نه بلکې یو بل هېواد چې له نورو څخه دمخه د دوه ډوله (سیاسي او صنعتي) انقلابونو ویاړنې د ځان حق بولي دا ادعا کولای شي چې په پاچاهي نظام کښې یې هم بې له دې چې اساسي قانون ولري د دموکراسۍ پیش قدمي کړې ده او له څو پېړیو راهیسې یې دموکراسي چلولې ده، دا هېواد انګلستان دی.

د انګریزانو له پاره د ویاړ خبره دا وه چې دوی له یوې اوږدې کورنۍ جګړې نه وروسته یوه داسې پاچاهي جوړه کړه چې د پاچا واکمني یې په چوکاټ کښې راوستله. دغه بدلون دوی خپل پرتمین انقلاب (Glorious Revolution) وباله چې په ۱۶۸۸ کښې وشو د دغه وخت یو انګریز تیوریسن لوک (Locke) چې د "اجتماعي قرار داد" د مشهورې نظریې په شرح کولو کښې کومه ونډه لري هغه د همدغه انقلاب له ستاینې څخه را پېدا شوې ده.

زموږ افغانانو په تاریخ او فرهنګ کښې هم ډېر داسې شواهد شته، چې د پوهې او نظر خاوندان ورڅخه د خپلې ټولنې د ډموکراتیک ارزښتونو په تثبیت کښې وربانديې استناد کولای شي.

مرحوم غبار لیکي چې احمد شاه بابا په تخت نه کښیناسته د خلکو په مقابل کښې متواضع وُ، په تشریفاتو کښې یې د سر کوزول منع کړي وو. ده تاج نه په سرکاوه، دستار یې تاړه، چپنه یې اغوسته او موزې یې په پښو کولې، له خلکو سره به یې په خلاص تندي خبرې کولې، د قضایاوو په حل او فصل کښې به یې انصاف چلاوه، ده په خپل ټول ژوند کښې له تجمل او عیاشۍ څخه ډډه کوله،

حریص انسان نه وُ. ده په هیڅ یو جنګ کښې ماتې نه وه خوړلې خو د خلکو په مقابل کښې ډېر متواضع او نرم سړی وُ، احمد شاه بابا د خپلې کورنۍ افرادو ته اجازه نه ورکوله چې د دولت په چارو کښې مداخله وکړي همدا سبب دی چې د تیمور شاه نه پرته (چې په دولتي چارو کښې تر روزنې لاندې وُ) د احمد شاه بابا نور اته زامن چا نه پېژندل.

مرحوم غبار دا هم لیکي چې د افغانستان په ځینو سیمو کښې د ملوک الطوایفۍ ډېر سخت نظام موجود وُ، په تېره بیا د هزاره قوم د اوسېدو په سیمه کښې اربابان دومره مقتدر وو چې په خپلو خپلو رعیاوو یې نا محدود اختیارات درلودل احمد شاه بابا خلک د مطلق العنانه اربابانو د ظلم له منګولو څخه آزاد کړل. کله چې ده خپل حرکتونه او فعالیتونه شروع کړل په هیڅ ځای کښې له موانعو سره مخامخ نشو. د خیبر له تاریخي درې څخه یو پاچا هم د وینو له تویېدو څخه پرته نه دی تېر شوی خو احمد شاه بابا ته په دې تاریخي دره کښې له مینې او اخلاص څخه ډک هرکلی وویل شو او خلک حاضر شول چې د ده د ملاتړ له پاره عسکر ورکړي د هرات په ښار کښې درویش علي خان هزاره د احمد شاه په ملاتړ قیام وکړ. په فاریاب، جوزجان، بلخ، خلم، بدخشان او تخار کښې ازبکو خانانو چې نه یې غوښتل د بخارا د جنیدي کورنۍ د پاچاهانو تر اغېزې لاندې وي، د محلي حاکمانو په توګه مالیې ټولولې کله چې د احمد شاه بابا صدراعظم شاه ولي خان په دوره ورغی، دغو خانانو د مرکزي دولت سره خپل پیوستون اعلان کړ. په دې توګه د افغانستان د هرې سیمې خلک په احمد شاهي دولت راټول شول او یو موټی پیاوړی ملت یې جوړ کړ.

د افغانستان خلک بیلا بیلو امپراتوریو او ارباب رعیتي نظامونو ډېر زیات ځپلي وو دوی مجبور شوي وو، چې د هند او فارس امپراتورانو او هم خپلو اربابانو ته ډول ډول مالیې، سورساتونه او محصولات ورکړي نو دوی اراده درلوده چې په خپله یو پیاوړی مرکزي حکومت جوړ کړي چې د خپلو اربابانو د ظلمونو او د نورو له تېریو څخه خوندي وساتل شي. دا پاکه ملي اراده کامیابه شوه او د یو ملي دولت د جوړېدو په ضمن کښې د افغانستان ملت په نوې او نسبتاً مترقي بڼه تبارز وکړ. دا وُ د احمد شاهي دولت ملي خصوصیت او انقلابي روحیه.

افغانستان او محروسه اسلامي دولتونه

اوس به راشو د احمد شاهي دولت په بین المللي حیثیت به هم یو څه رڼا واچوو څو وپوهېږو چې د افغان ملت د اسلامي ورورولی پر غوړېدلې لمن د شوونیزم لګول شوې تاپه له هغې سره د چا خبره میچ کوي او که نه؟

د هند د نیمې قارې یو لوی اسلامي او نامتو مفسرشاه ولي الله صاحب (رح) چې د پاکستان لویو څېړونکو هغه مجتهد ورسره سوسیالوجیست هم بللی دی، احمد شاه بابا ته په خپل یو لیک کښې ولیکل:

" له تا څخه پرته بل داسې پاچا نشته چې د اسلام دښمنانو ته ماتې ورکړي نو ځکه په تاسې باندې فرض عین دي چې هندوستان ته راشئ او د مرهټیانو طاقت ختم کړئ او مسلمانان د کافرانو له منګولو څخه آزاد کړئ. که چېرې د کفر غلبه همداسې قایمه وي نو

له مسلمانانو څخه به د اسلام تعلیمات بالکل هېر شي او لږه زمانه به هم نه وي تېره شوې چې له مسلمانانو څخه به داسې ملت جوړ شي چې له کافرانو څخه به یې فرق نه کېږي. زه حضرت محمد (ص) خپل شفیع ګڼم او له تاسې څخه د الله (ج) په نوم غوښتنه کوم چې دې طرف ته توجه وکړئ او له دښمنانو سره جنګ وکړئ! خو د نادر شاه په شان کارونه مه کوئ! هغه په ډیلي حمله وکړه مسلمانان یې هم ذرې، ذرې کړل او مرهټیان بچ پاتې شول. همدا سبب دی چې د ډیلي د سلطنت څخه د ماشومانو لوبه جوړه شوې ده. د دې خبرې پوره پاملرنه په کار ده چې د مسلمانانو مال لوټ نه شي او نه د دوی د ژوند او عزت سره لوبې وشي..."

پروفیسر براون د پاني پت د جنګ په باره کښې چې احمد شاه بابا پکښې فاتح شو، لیکي:" د دنیا یو جنګ هم د نتیجې په اعتبار سره د پاني پت د جنګ څخه موثر نه و. که چېرې مرهټیان په دې جنګ کښې کامیاب شوي وای، نو د مسلمانانو حکومت به د تل له پاره ختم شوی وای.

همدارنګه په ۱۷۶۲ م کال کښې په منځنۍ اسیا کښې د میشتو قزاقانو او د خوقند حکمرانانو له احمد شاه بابا څخه وغوښتل چې له ده سره د امپراتور "چینګ لینګ" د حملو په مقابل کښې ملګرتیا وکړي. احمد شاه بابا دا بلنه ومنله د دوی په جهاد کښې یې برخه واخستله او هغه جهاد یې کامیاب کړ. د بیرته راستنېدو په وخت کښې یې یوازې مبارکه خرقه چې اوس د کندهار د ښار وقار او زینت ګرځېدلې ده ، ورسره راوړه.

سره د دې چې ده ته په هند او خوقند کښې لویې فتحې په نصیب شوې خو وې نه غوښتل چې په هندوستان او بخارا کښې خپل حکومتونه جوړ کړي. له بلې خوا ده نه غوښتل چې د خپل

ملي قوت مرکز یعني افغانستان پرېږدي او د پښتنو افغاني پاچاهانو په خیر ځانونه په نورو ملکونو کښې مصروف کړي او بیا همالته استهلاک شي. همدارنګه ده نه غوښتل چې د جهاد في سبیل الله له پاره خپل خالصانه خدمتونو ته دنیوي او مادي رنګونه ورکړي. ده که مادي شته منی له ځان سره رانه وړې خو د هندوستان خلکو ته یې ډېر لوی معنوي ارزښتونه په سوغات کښې ورکړل چې علامه اقبال هغه د ده " د زړه او لاس ګوهر ښندنه" بللې ده.

دا هغه شیان وو چې نننی عادلانه سیستمونه وربانديې حساب کوی مثلا د انسانیت ضد ټول هغه روشونه یې پای ته ورسول چې په هندوستان کښې د انسانانو د انسانیت د سپکاوي له پاره رواج شوي وو.

تر ده دمخه مالکانو دا اختیار درلود چې هغوی خپل غلامان ووژلای شي. یا به سردارانو کولای شوای چې د پزې، لاسونو او پښو پریکولو سزاګانې ورکړي. ده دا ټول شیان منع کړل.

زموږ یو نامتو څیړونکی او دیپلومات مرحوم عبدالحکیم طبیبي په خپل یو انګریزي کتاب (Afghanistan a nation in love with freedom) کښې لیکلي دي چې احمد شاه بابا په هندوستان کښې هم په دربار کښې د سر ټیټولو سپک رسم پای ته ورساوه او حکم یې وکړ چې د انسان له خوا د انسان د درنښت او عزت له پاره یوازې سلام اچول کافي دي. احمد شاه بابا په خپله خپل ځان امپراتور نه باله بلکې د شهنشاهی لقب د هندوستان خلکو ورکړی ؤ. ده د شرق او غرب له امپراتورانو څخه نور فرقونه هم لرل. یو یې دا ؤ چې ده ته سلطنت په ارثې ډول نه ؤ انتقال شوی بلکې دی د افغاني

ولسواکۍ له روحیې سره سم د جرګې لـه خـوا د پاچـا په تـوګه انتخاب شـوی وُ.

د دې لـه پـاره چې وښودل شي چې مـوږ پـه دې څېړنـه کـښې تـر حد زیات د ملـي احسـاس تـر اغېزې لانـدې راغلـی نـه یـو، بې مـورده به نه وي چې د افغانـانو او احمـد شـاه بابـا په بـاره کـښې د یـو داسـې چا نظر هم منعکس کړو چې پـه افغانسـتان کـښې یې د نظریـاتو پلویـانو د فاشـیزم او شـوونیزم غونـدې اصطلاحـاتو څخـه د زړونـو او دمـاغونو ماینونه جـوړ کـړي دي. دا سـړی د کـارل مـارکس نـژدې ملـګری انګلز دی. دی لیکـي چـې"دافغانـــان ډېر زړور، پیـــاوړي او آزادي دوســته خلک دي. دومـره لویـې لـري کـه د دوی د وینـو پـور وړي دښمنـان یې هم میلمانـه شـي د دې ډول دښمنـو مېلمنـو سـر او مـال پـه امـن کـښې وي او د نورو د حملو لـه خطر څخـه هـم سـاتل کیـږي. احمـد شـاه لـه کندهار څخـه تـر ډیلـي پـورې ملکونـه تـر فرمـان لانـدې لـرل خـو د ده روش سوله یـیز و"

علامه اقبـال چې د مارکسیزم سـره مخـالف و، خـو پـه سیالۍ کـښې ورڅخه وړاندې تللې مفکـوره لـري، عقیـده او احسـاس یې لـه مـوږ سره شریک دی، احمد شاه بابا "مـرد ابـدالي" بـولي او داسـې یې سـتایي:

از دل و دست گهرریزی که داشت

سـلطنت ها بردو بی پروا گذاشت

د علامـه لـه نظـره دی یـوازې پـه دې ابـدالي نـه وُ چې د افغانــانو یوې مشــهورې قبیلـې تـه منسوب وُ، بلکې د فکـري او اخلاقـي عظمـت او روحـاني مـنزلت لـه مخې هـم "مـرد ابـدالي" یعنې خـدای (ج) تـه نژدې سـړی وُ.

د احمد شاه بابا د شخصیت او کارنامو په باره کښې ډېر نور مهم او په زړه پورې حقایق شته موږ په ضمني توګه یوازې هغو حقایقو ته څه اشارې درلودې چې تر بحث لاندې موضوع سره یې ډېر زیات ارتباط درلود. دلته اصلي مطلب دا دی: کوم تکاملي جریان چې په نوره نړۍ کښې یې ښاري دولتونه یا قبیلوي دولتونه په امپراتوریو کښې ادغام کړل . د امپراتوریو د شنل کېدو نه وروسته فیوډالي دولتونه جوړ شول او بالاخره هغه وخت چې د خلکو ملي اراده د دولتونو د ملا تیر وګرځېده نو دولتونو ملي او ولسواکه بڼه غوره کړه چې نننی ماډرن دولتونه ورځخه جوړ شول. په همدغه ځای کښې د دولت او ملت ترمنځ د تشخیص کرښه ورو ورو له منځه لاړه او دا دواړه ماهیتونه د یوې سکې دوه مخونه وګرځېدل. دې ته ورته یوې پروسې له افغانانو سره مرسته وکړه چې د ۱۸ پېړۍ په جریان کښې د افغانستان د ملي دولت پیاوړی بنسټ کښېږدي ورسره دغه لرغونی ملت په خپله معاصره بڼه د افغان په نوم ځان ښکاره کړي او د ملتونو په کتار کښې خپل لوړ مقام ترلاسه کړي.

ژبنی تنوع

په افغانستان کښې هم د ډېرو نورو هېوادو په څېر ډول ډول ژبې شته چې دغه لرغوني هېواد ته يې په زړه پورې کلتوري غنا بخښلې ده. ژبپوهانو تر اوسه پورې په افغانستان کښې د ۳۰- ۳۵ په شاوخوا کښې د ژبو او مختلفولهجو موجوديت ښودلی دی. يوازې زموږ د هېواد په يو ولايت بدخشان کښې په دري او پښتو ژبو سربېره نه (۹) نورې ژبې شمېرل شوې دي چې هغه منجي، واخي، سريکي، سنګليچي، زيبا کي، اشکاشمي، شغني او روشناني او قرغيزي ژبې دي.

د افغانستان زياتره ژبې آريايي دي چې لويې او ډېرې مشهورې ژبې پکښې پښتو او دري دي. مرحوم پوهاند حبيبي ليکي چې په بغلان کښې له يوې تاريخي کتيبې څخه چې په ۱٦۰ م کښې ليکل شوې ده داسې څرګندېږي چې د کوشانيانو په عصر کښې په تخارستان کښې لرغوني ژبه رواج وه چې هغې ته د دري ژبې مور ويل کېدای شي، د دې ژبې اصواتو او کلماتو له پښتو ژبې سره ډېر ورته والی درلود له دې څخه څرګندېږي چې دري او پښتو ژبو په دې هېواد کښې له ډېرو اوږدو زمانو راهيسې يو د بل په څنګ کښې ژوند کړی دی. تر دوی دمخه مرحوم احمد علي کهزاد هم د پښتو

او دري ژبو د تاريخي خورولی په باره کښې په زړه پورې تحقيقات کړي وو.

زموږ بل نامتو مورخ مرحوم غبار ليکلي دي چې:

" زبان دری اصلاً در مناطق دو طرفه رود جيحون بميان آمده. اينکه منشا زبان دری را بعضی ها پهلوی ساسانی گفته اند يک اشتباه است زيرا از قرن هفتم که زبان دری در افغانستان موجود بود در ايران زبان پهلوی ساسانی زبان آنکشور بود (ص ۹۴ افغانستان در مسير تاريخ).

د مرحوم غبار د ليکنې له مخې صفاريانو دري ژبه چې هغه وخت يوه محلي ژبه وه او عربي پکښې پياوړی نفوذ درلود د خپلې پاچاهی رسمي ژبه وګرځوله، دغه عنعنه ساماني در بار ته ورپسې د غزني دربار ته چې له سامانيانو سره يې خپلی درلودې انتقال شوه.

هغه وخت چې دري ژبه لوړه دربار ته (له دې امله چې هغې د وخت له يوې بلې رسمي ژبې يعني عربي سره ځان ډېر نږدې کړی و) خيژول کېده نوپښتو ژبه په خپل ولس کښې د افهام او تفهيم وسيله او د پښتنو د غوره حماسي ادبياتو پالونکې او ساتونکې وه.

مرحوم سيد قاسم رشتيا د پښتو چاپي آثارو نړيوال سيمينار ته په خپله ليکل شوې مقاله کښې د خير اللغات (۱۹۰۳م چاپ) د مولف قاضي خيرالله نوبناري په حواله ليکي چې سلطان محمود غزنوي دري ژبې ته د زياتې توجه لرلو تر څنګ پښتو ژبه له نظره نه وه اچولې او خپل وزير احمد بن حسن ميوندي ته يې حکم کړی و چې د پښتو ژبې له پاره د دربار د پوهانو په مرسته الفبې جوړې کړي. چې دغه کار قاضي سيف الله په لنډه موده کښې وکړ او دا هغه الفبې دي چې په يو څه بدلون سره تر اوسه پورې رواج لري.

په دې توګه څرګندېږي چې سلطان محمود غزنوي د پښتو ژبې ودې ته هم توجه درلوده.

د دغه کار عمده وجوهات ممکن دوه شیان وي یو دا چې د سلطان توریالی مټ تر زیاتې اندازې پښتنو پیاوړی کړی و. (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) لیکي چې پښتنو د سومنات په فتح کولو کښې چې کومه برخه لرله د سلطان محمود غزنوي خپلې قامولۍ هغومره برخه نه لرله. یو شاعر له سلطان سره د هغه وخت د پښتنو ټینګه ملګرتیا، له غزا سره د دوی پخه مینه او د دوی ننګ او غیرت تاریخ ته داسې سپارلي دي:

تر کو نامردو داسې ودنګل له نام و ننګه
یو زه پښتون وم چې ولاړوم د سلطان تر څنګه

تاریخ پوهان د دغه بیت د تاریخي قدامت په باره کښې شک لري ممکن له معاصرو شاعرانو څخه کوم یوه له سلطان سره په غزاګانو کښې د پښتنو د ډېرې سترې ونډې اخستنې د تمثیلولو له پاره ویلی وي او د "پښتانه د تاریخ په رڼا کې" مولف هم په خپل تاریخ کښې د پښتنو د هغه وخت د تاریخ د یوې څیرې ښودلو له امله هغه ته په خپل کتاب کښې ځای ورکړی وي.

له پښتو ژبو سره د سلطان محمود غزنوي علاقه مندي ممکن دا هم وي، چې ده دسر په سترګو لیدل چې د ده د امپراتورۍ په قلمرو کښې پښتانه ډیرو وتر دې چې د پښتنو نفوذ او موجودیت د نن غونډې د امپراتورۍ تر مرکز د یوې کړۍ غونډې را تاو شوی و دغه حقیقت د پوهاند حبیب الله تږي هغه څېړنه په پیاوړي توګه تائید وي چې په همدې نږدې وختو کښې د وفا په جریده او بیا د ازاد افغانستان په مجله کښې روانه وه.

پښتو او د افغانستان د تجزيې توره دوره

د تاريخي افغانستان دوه نيم سوه کلنې تجزيې چې احمد شاه بابا ته يې ورسوله په حقيقت کښې د پښتو کور هم رنګ کړی وُ. په دې تاريخي خاوره کښې بې شمېره زياتو لاس وهنو د مملکت آريايي او افغاني خصوصياتو ته ډېره زياته صدمه ور رسوله. په همدغه توره دوره کښې له هرې خوا څخه له پښتنو او پښتو سره دښمني زياته وه. ډېر کوښښ کېده چې پښتو ژبه له مذهبي تقدس څخه ليرې وساتل شي تر دې چې هڅه کېده هغه د دوزخ ژبه وبلل شي.

دې غير علمي نظريې د مغلو او پښتنو ترمنځ د شخړو او جنګونو په يوه سخته مرحله کښې حتی آخوند درويزه هم چې د هغه وخت د ملي مجاهد پير روښان سره ډېر سخت مخالف وُ وپاراوه او حقيقت ويلو ته يې راوباله ده په خپل يو کتاب کښې ليکلي دي:

" خدای په هره ژبه بوله عربي وي که فارسي وي، که هندي وي که افغاني وي. په هغه ژبه يې بوله چې دې زړه وي. دا اقوال د امامانو اوس اکثر عالم دا وايي چې قرآن په عربي دی. په ناحق فرض واجب پښتو کوينه. دوی په دا وينا لغزيږي نه پوهيږي دغه خوی د جاهلانو ...."

خو کله چې دغه توره استعماري دوره پای ته ورسېده او د پښتو پټ ساتل شوي جواهر رابښکاره شول، نو جوته شوه چې په پښتو ژبه کښې هم د خدای په مينه کښې ډېرې خوږې سندرې او کلاسيک اشعار ويل شوي دي.

د افغانستان تاريخ ته يوه لنډه کتنه رابښيي چې هر هغه خوک يا هر هغه حکومت چې د "ملي او مترقي" القاب ورسره بنايي د ملي

ژبې پښتو خوا ته پاملرنه کړې ده اما دري ژبه يې هم له نظره نه ده اچولې د مثال په توګه ميرويس نيکه، احمد شاه بابا، سيد جمال الدين افغاني، امير شير علي خان، اما ن الله خان او په وروستيو وختو کښې ظاهر شاه او داود خان د پښتو ژبې په احيا او ترويج کښې لږ او ډېرې هڅې کړې دي. خو د دغو هڅو په مقابل کښې يې د دري ژبې پله هم درنه ساتلې ده. که څه هم دې ډول حکومتونو ياذواتو د پښتو د پرمختيا له پاره خپلې يو څه هڅې کړې دي خو هغه ډېرې موثرې نه وې. زموږ يو وتلی تاريخ څېړونکی پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په خپله يوه څېړنه کښې د دغو نيمګړو يا بې اغېزې هڅو په عواملو داسې رڼا اچوي:

" په اتلسمې او نولسمې پېړۍ کښې د پښتو سير د پښتنو په دريو سترو ولسونو يعني درانيو، غلزيو او بردرانيو کښې يو شان نه وُ. په همدغه ډول د پښتو سير د پښتنو په همسايه خلکو کښې او هم په غير پښتو ويونکو ولسونو کښې فرق لاره" پوهاند کاکړ هغه عوامل څيړي چې د پښتنو په حکومت کښې د رسمي او دفتري ژبې په توګه يې د دري پله درنه کړې ده، او هغه دا دي:

۱ له هرات سره تماس:

هرات په ثقافتي او ژبني لحاظ زموږ د دري ژبې يوه ډېره با نفوذه سيمه ده. مخصوصاً د منځنيو پيړيو څخه را په دې خوا چې پښتانه ورڅخه غرونو ته ولېږدېدل.

په هرات کښې د دري کېدو هيله دومره قوي وه، څه وخت چې هلته د اوولسمې او اتلسمې پيړۍ په او اخرو او په سر کښې درانيان واکمن شول دري په دوی هم سخت اثر وکړ نورو قومونو هم چې هلته د تاريخ په بهير کښې ميشته شول ورو، ورو يې خپلې ژبې هېرې کړې او دري ويونکې شول خو داسې بايد فکر ونشي

چې د هرات په سیمه کښې افغاني احساس کمزوری ؤ. په دې سیمه کښې د نسب، تاریخ او احساس په لحاظ افغاني روحیه ښه قوي ده او دغه احساس مخصوصاً د خارجي یرغلونو په وخت کښې په ډېر قوت سره ښوول شوی دی.

۲ -ملي استحکام :

د افغانستان واکمنې کورنۍ د دې له پاره چې د هېواد اداري او دولتي او ملي استحکام ته پوره تحقق ورکړي، دري یې د نورو وسیلو په ترڅ کښې د بیوروکراسۍ وسیله وګرځوله او د دولتي ارګانو له لارې یې د هغې په خپرولو کښې کوښښونه وکړل.

۳ - د کارویش:

پښتنو په آزادېدو سره د نورو ملکونو د نیولو، د وطن نه د دفاع کولو او د واکمنو د پیاوړي کولو په منظور ستر رولونه د ځان کړل، په داسې حال کښې چې دوی د مخه د نورو واکمنو اجیران کېدل په اتلسمې او نولسمې پېړۍ کښې جنرالان (سرداران) حاکمان او زمینداران شول. د بزګرۍ کسب و کار، کتابت او حتی سوداګرۍ کارونه دوی په زیاته اندازه نورو ته پرېښودل. د کار دغه وېش د کندهار په سیمه کښې مخصوصاً واضح ؤ. هغه وخت چې درانیان د نادر افشار او احمد شاه دراني په وخت کښې وروسته له هغه چې د ګرګین خان له لاسه فرار شوي وو، په کندهار کښې بیا میشته شول. د دغې سیمې دوه دریمه برخې مځکې په قومي اساس په دوی باندې وویشلې شولې او په هغه لومړي سر کښې غیر دراني قومونو د دوی بزګري کوله. یو فرانسوي سیاح لیکي چې " همدا چې یو افغان له خپل مافوق څخه د کومې مځکې امتیاز تر لاسه کړي، هغه له خو غویونو سره فارسي وان ته سپاري هغه یې ورته کري او ریبي"

فارسیوانانو د درانیو او زمیندارانو د مستخدمینو په حیث د دوی د عوایدو او جاګیر داریو د حساب او کتاب وظیفه په غاړه لرله. ځکه چې پښتنو حساب او کتاب او میرزایي ته مخه نه کوله.

دفترونو ته د پښتو لاره

سره د دې ټولو خبرو د پښتو ژبې پراختیا او پرمختیا ته د امیر شیر علي خان په اصلاحاتو کښې ځای ورکړل شوی وُ ځینې تاریخونه لیکي چې د پښتو د پرمختګ موضوع هم په هغو سپارښتنو کښې شامله ده، چې سیدجمال الدین افغان امیر شیر علي خان ته سپارلي وو. د امیر شیر علي خان په دوره کښې د ځینو حکومتي مقاماتو رتبې په پښتو واړول شوې همدارنګه عسکري قوماندې هم له انګریزي څخه په پښتو کښې ترجمه شولې. د امیر عبدالرحمن په وخت کښې دربار ته لږ څه نوتلې پښتو بېرته وایستل شوه یوازې عسکري قوماندې په پښتو کښې پاتې شولې. که څه هم د امیر عبدالرحمن خان اختناقي سیاستونو په افغانستان کښې د پښتو د ودې په مخکې څه خنډونه واچول خو د پښتو د پرمختګ ډینامیزم نور نو دې ډول بندیزونو نشوای درولی. لکه چې هغه وخت د پښتو ژبې وده په لره پښتونخوا کښې ډېره ګړندۍ شوه. د مثال په ډول د امیر عبدالرحمن خان د سلطنت په موده کښې (۱۸۸۰- ۱۹۰۱) هلته له (۵۴) څخه زیات کتابونه چاپ شوي دي، چې د (۲۰) کلونو په موده کښې د دومره کتابونو چاپېدل هلته د هغه وخت یو ګړندی فرهنګي پرمختګ ښیي.

د امیر عبدالرحمن خان د سیاسي اختناق یوه بله نتیجه دا وه چې پښتنو د خپلو هغو ملي قهرمانانو د ستاینې له پاره چې امیر ورسره سخته دښمني لرله او په شهادت یې رسولي وو، زیاتې اولسي سندرې وویلې. دې سندرو اولسي ادب یوې داسې مرحلې ته

ورساوه، چې نامتو فرانسوي څېړونکي دارمستتر پښتو چاربېتو ته د یوې ورځپاڼې په نظر وکتل.

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په موده کښې هم پښتو له نظره اچول شوې وه. لکه چې مرحوم غبار لیکلي دي د امیر حبیب الله خان د سلطنت د پوهنې ادارې د هغه وخت په ښوونځیو کښې پښتو او انګریزي ژبې اختیاري ګرځولې وې یعنې شاګردانو ته ویل کېدل چې خوښه ستاسې ده، پښتو زده کوئ که انګریزي؟

وګورئ! پښتو په خپل کور کښې هغه هم ظاهرا د پښتنو په پاچاهۍ کښې د انګریزي غوندې یوې لیرې او ډېرې پردۍ ژبې سره په یوه تله کښې تلل کېده.

د دې دورې تاریخ چې روښانه څیره یې د سراج الاخبار جریده ده، څرګندوي چې د امیر حبیب الله خان د ډېر محافظه کار سلطنت په بطن کښې هم مترقي نظریاتو او مترقي فرهنګ وده کوله، چې په دې وده کښې پښتو ته هم څه نا څه برخه رسېدلې وه. د دغه وخت مهمه خبره دا وه چې د وخت روښانفکرانو د پښتو سره د زړه له کومې مینه لرله او هغه یې د افغانستان ملي ژبه بلله.

زموږ د دري ژبې یو تکړه لیکوال، محقق او دیپلومات دکتور روان فرهادي په خپله یوه تحقیقي مقاله کښې لیکي:

"مجمل نظریات محمود طرزی و همکارانش یعنی نظریات سراج الاخبار در باره زبان پشتو چنین است:

۱ پشتو و دری زبانهای قاطبه مردمان افغانستان بوده مال خاص هیچ قومی نیستند تائید این دو زبان جزء ملت خواهی (ناسیو نالیزم) همه مردمان افغانستان میباشد.

۲ تدریس زبان پشتو بر علاوه زبان دری در همه افغانستان لازم است.

دکتور روان فرهادي په خپله همدغه مقاله کې، چې د پښتو د چاپي اثارو سیمینار ته یې لیکلې وه، د محمود طرزي د لیکنو څخه داسې یو نقل قول هم لري " زبان ملي (1) افغانی خود را تقدیس نمائید و دوست دارید و در آموختن ان بسیار کوشش کنید! زبان رسمی و سیاسی فارسی خود را نیز بسیار دوست داشته بخوبی تحصیل کنید!"

د پښتو ژبې او برتانوي استعمار ترمنځ یو تاریخي ټکر

د سراج الاخبار د لیکوالو دغه ښه تلوسه او د پښتو ژبې د پرمختیا پروسه هغه وخت په دولتي سطحه د یو څه مودې له پاره وځنډول شوه چې په سراج الاخبار کښې د مولوي صالح محمد یو نظم خپور شو دغه نظم چې د ملي ازادۍ غوښتنې غورځنګ یې لمساوه په هند کښې د انګلستان استعماري حکومت له غم او غصې څخه ولړزاوه. په نتیجه کښې یې ټوله پښتو ژبه د انګریزانو د شکایت له امله جزایي او له سراج الاخبار څخه وایستل شوه. په دې توګه دا ژبه چې د هغه وخت په معارف کښې یې د خپل اهمیت له مخې

[1] په دوو تېرو پیړیو کښې د پښتو چاپي اثارو سیمینار د مرحوم داود خان د جمهوریت په او اخرو کښې جوړ شوی و خو د مقالاتو مجموعه یې د ثور د کودتا نه وروسته په کتابي بڼه چاپ شوه. په ځینو مقالو کښې د دې له پاره ګوتې وهلې شوي دي، چې ملي مفاهیمو ته هم د مارکسیزم، لیننیزم او ستالیینیزم پیوندونه ولګوي. نو هغوی د محمود طرزي د " زبان ملي افغاني" عبارت د "زبان ملیتی افغانی" په بڼه اړولی دی، ما په خپله د دکتور روان فرهادي د مقالي اصلي متن لوستی و، ځکه چې هغه وخت د سیمینار ترتیبات او د هغو د مقالو ساتنه او چاپ ته برابرول د پښتو د پرمختیا او پراختیا د ادارې د مشر په توګه زما رسمي دنده وه.(لیکوال).

مناسب مقام نه درلود له مطبوعاتو څخه هم وشړل شوه. خو کله چې په افغانستان کښې د پښتو د پرمختګ د ډېنا میزم په مقابل کښې یو لړ میکانیکي خنډونه را پیدا شول نو همدغې رواني چینې په لړه پښتونخوا کښې د وتلو له پاره خپله لاره تر پخوا زیاته پراخه کړله. په پښتو کښې یو زیات شمېر نوي کتابونه چاپ شول، خو له بده مرغه په دې کتابونو کښې ضروري اجتماعي او دیني موضوعات ډېر کم وو. د بناپیریانو او دیوانو قصې پکښې زیاتې راغلې وې بنایي د انګریزانو د حکومت تر سیوري لاندې قصدا داسې یوه هڅه روانه وه چې د شلمې پېړۍ په شروع کښې پښتنو ته د دوی په خپله ژبه کښې داسې تخدیري مواد تغذیه کړي چې دوی د هڅو او خوځېدنو په دې پېړۍ کښې د غفلت په خوب ویده پاتې شي. سره د دې هم د قوم ویښو عناصرو نه غوښتل چې دا حالت د تل له پاره پاتې شي د دوی د کوښښونو په نتیجه کښې "پښتون" مجلې په ۱۹۲۸ کښې خپلې خپرونې پیل کړې. دا مجله لومړۍ په راولپنډۍ بیا په امرتسر او ورپسې په پېښور کښې چاپېدله.

له پښتو سره د ټولو افغانانو مینه

پښتو د یوې ژوندۍ او پر مخ تلونکې ژبې په توګه په حکومتي او رسمي هڅو دومره متکي نه وه څومره یې چې په خپل اولس کښې پالل شوې ده. دې ژبې تل په خپل ملت کښې خپلې ژورې جرړې او ریښې تاندې ساتلې دي. زه چې د ملت کلمه یادوم نو مقصد مې یوازې پښتانه، نه دي بلکې نور هغه قومونه هم دي چې په افغانستان کښې یو د بل ترڅنګ پراته دي او د یوه کور د ورونو په څېر ګډ ژوند کوي او په مجموع کښې یې یو ملت جوړ کړی دی.

که خپله مطالعه له لورو حکومتي او رسمي مقامونو څخه د ټولنې تل ته ور کوزه کړو نو د افغانستان ټولو نورو قومونو له پښتنو سره په تېره له هغو کډوالو او کوچيانو سره چې له پښتو نه پرته په نورو ژبو نه پوهېږي له پېړيو پېړيو راهيسې په پښتو ژبه خبرې کړې دي. ما په خپله ددري ژبو په خپل منځي خبرو اترو کښې ډېر ځله داسې کسان ليدلي دي چې "گفته اوغان" يې ويلي دي او خپله خبره يې په پښتو متل ټينګه کړې ده. په همدې ډول يې د پښتو ډېر زيات لغتونه په خپله ژبه کښې جذب کړي دي. پښتو هم له دري، ترکي(ازبکي او ترکمني) پشه يي، بلوڅي او نورو ژبو څخه يو زيات شمېر لغتونه اخيستي دي. د "وولس" ويارلې کلمه د ډېرو افغاني ژبو ترمينځ شريکه ده.

مرحوم سيد قاسم رشتيا او ښاغلی عبدالرزاق زهيرد هغو پښتو لغاتو اوږده ليستونه خپاره کړي دي چې په دري ژبه کښې يې ځای نيولی دی. د زهير صاحب ليست تر لاسه نشو خو د مرحوم رشتيا د ليست له مخې د (۱۳۰) په شاوخوا کښې پښتو لغات دري ژبې جذب کړي دي. دا ليست مرحوم رشتيا په ۱۳۱۸ کال کښې د کابل مجلې په (۱۰۴) گڼه کښې خپور کړی دی چې بيا يې په دوهم ځل هم د يو سيمينار له لارې د يوې مقالې په ترڅ کښې خپور کړی ورسره يې دا هم ويلي دي چې په دې ليست کې هغه وضع شوي اصطلاحات شامل نه دي چې د يوې ملي ترمينا لوجی په بنه منل شوي دي او شمېر يې ډېر زيات دی.

مرحوم رشتيا دغه ليست پښتو ژبې ته د خپلو نورو مهمو خدمتونو په ترڅ کښې هغه وخت خپور کړی و چې په افغانستان کښې د ملي ژبې د ودې او ترقی هيلې د هر چا سره پياوړې شوې وې.

هغه وخت د اریایي مفاخرو د خپلولو له پاره مور او هم ایرانیانو لویې لویې دعواګانې لرلې، په ایران کښې د الماني ناسیونالیزم مکتب له پاره په پراخه پیمانه تبلیغات کېدل، د دې تبلیغاتو له پاره د "ایران باستان" په نامه یوه جریده خپرېده، دی جریدې چې د المان په مالي او تخنیکي مرسته چاپېدله د افغانستان تاریخي او فرهنګي میراثونه هم د ایران بلل. په مقابل کښې یې افغانانو غوښتل چې د دوی په مقابل کښې خپل ملي موجودیت او تاریخي حقیقت تشبیت کړي له همدغه امله پښتو ته توجه د پخوانو څو حکومتونو په نسبت ډېره زیاته شوه او رسمي مامورین د شاهي فرمان له لارې مکلف وبلل شول چې دغه ملي ژبه زده کړي. میر محمد صدیق فرهنګ په خپل کتاب د" افغانستان در پنج قرن اخیر" کښې د دغه فرمان ځینې برخې په لاندې ډول را اخیستې دي:

" ج. ع. ج .ا.ا نشان عم محترم سردار شاه ولی خان غازی وکیل صدراعظم!

مسلم است که مسئله زبان در وحدت ملیه و حفظ اداب و شعایر یک ملت اثرات معتنابهی داشته و توجه باین مطلب از جمله ضروریات حیاتیه یک مملکت به شمار می رود. چون در مملکت عزیز ما از طرفی زبان فارسی مورد احتیاج بوده و از جانب دیگر به علت اینکه‌قسمت بزرگ‌ملت ما به لسان افغانی متکلم و مامورین علی الاکثر به سبب ندانستن زبان پشتو دچار مشکل می شود،لهذا برای رفع زیان این نقیصه و تسهیل معاملات رسمی و اداری اراده فرموده ایم همچنان که زبان فارسی در داخل افغانستان زبان تدریس و کتابت است در ترویج و احیای لسان افغانی هم سعی بعمل امده و از همه اول ماموریـن دولت این زبان ملی را بیا موزند..

شما به وزارت ها و نایب الحکومتی ها امر بدهید که مامورین لشکری و کشوری مربوط خود را مکلف نمایند که در مدت سه سال لسان افغاني را آموخته و در محاوره و کتابت مورد استفاده قرار بدهند..."

د فرمان له دغو اقتباس شویو برخو څخه څرګندیږي چې فرمان یقینا په یوه ډېره ملي روحیه لیکل شوی دی یعني د ملي افغاني ژبې زده کول یو ملي مکلفیت ګرځول شوی دی خو د فارسي ژبې تدریس او اداري اهمیت نفی شوی نه دی. مګر د مرحوم فرهنګ توجیه بل ډول ده ګویا له پښتو ژبې سره د مرحوم محمد ګل خان مومند د ډېرې پخې مینې له امله او د فاشیسټ مزاجه کسانو تر تاثیر لاندې راتلو له امله د وخت پاچا ظاهر شاه د افغاني ژبې د ترویج او احیا له پاره فرمان صادر کړ. په دې باره کښې په خپله د فرهنګ صاحب په کار اچول شوي الفاظ او کلمات دا دي:

" محمد هاشم خان در مرحله اول با این اقدامات (محمد ګل خان) نظر مساعد نداشت اما پس از انکه در سال ۱۹۳۲ هیتلر رهبر حزب ناسیونال سوسیالیت المان زمام قدرت را در دست ګرفت و به تبلیغ نظریهٔ برتری نژادی پرداخت یک عده از شخصیت های دولتی افغانستان از جمله محمد داود خان و محمد نعیم خان برادر زاده ګان محمد هاشم خان و عبدالمجید خان رئیس بانک ملی را در باره تعمیم زبان پشتو و طرد سائر زبانها از خود نموده پس از انکه انرا با اب و تاب هتلري جلا و صیقل دادند بعنوان سیاست جدید فرهنګی در محل تطبیق ګذاشتند این وقتی بود که در سطح بین المللی المان نازی باوج قدرت رسیده و دور نمای پیروزی نهایی و حتمی ان عناصر زړ ر ګو فاشیست مزاج در همه جای بسوی خود جلب می کرد. در افغانستان قدم اول این راه توسط

فرمانی برداشته شد که در شماره ۱۲ حوت سال ۱۳۱۵ مرادف با ۳ مارس ۱۹۳۷ میلادی راجع به زبان پشتو در جریدهٔ اصلاح نشر شد.

سړی چې د فرهنګ صاحب دا لیکنه لولي، فکر کوي چې د کوم محقق نه بلکه د یو مبلغ لیکنه لولي. ټولو ته څرګنده ده چې د محمد داود خان او محمد نعیم خان مورنۍ ژبه دري وه نو دوی د خپلې مورنۍ ژبې دردولو قصد نه درلود. محمد ګل خان مومند هم په خپله د دري ژبې ډېر ښه لیکوال او د پښتو سیند په نامه مشهور قاموس یې په دري ژبه لیکلی دی. یعنې پښتو لغات یې په دري باندې شرح کړي دي.

د پروفیسر ډاکټر ګل جان وړور د یوې تازه څېړنې له مخې، شمالي ولایاتو ته د پښتنو لېږدونه لکه چې فرهنګ صاحب فکر کړی دی، د اعلیحضرت محمد نادر شاه شهید یا مرحوم محمد ګل خان مومند ابتکار نه دی بلکې نادر شاه افشار له افغاني حکومتونو څخه دمخه دغه کار کړی دی. نادر افشار خپلو پوځیانو ته د خدمت د معاوضې په توګه د افغانستان په شمالي ولایاتو کښې ځمکې ورکولې. پروفیسر وړور د دغه تاریخي حقیقت په لیکنه کښې د الفنستن په لیکنه چې ډاکټر محمد حسن کاکړ ترجمه کړې ده، استناد کړی دی. البته د نادر افشار پوځ یوازې له پښتنو څخه جوړ شوی نه و، بلکې یوه زیاته برخه یې ازبکان او ترکمنان هم وو. چې په دې حساب زیاتره ازبکانو او ترکمنانو ته هم هماغه وخت د افغانستان په شمالي ولایاتو کښې ځمکې ورکړل شوې دي. په وروستیو وختونو کښې هم د حکومتونو روش هم دا و، چې خپلو متقاعدو پوځیانو او مامورینو ته یې ځمکې ورکولې همدا سبب دی چې هر قوم ته منسوب لوی بیروکراتان لوی خانان وګرځېدل. البته هغه بزګران هم چې ځمکې یې نه لرلې شمال ته لېږدول شوي

دي او د دوی په بشري طاقت شاړې ځمکې ابادې شوې دي. دا لېږدونې په داسې شرايطو کښې شوې دي چې: " اگر مرگ ميخواهي به کندز برو" مثل يې د خلکو په خولو کښې اچولی و.

حکومتونو د خپلې پاليسۍ له مخه د شمال خلک هم د افغانستان جنوب لويديځ ته لېږدولي دي. ما په خپله د جنوبي پښتونخوا د سرانانو د مهاجرو په کمپ کښې د داسې سپين ږيرو ازبکانو سره خبرې کړې دي چې په خپل ژوند کښې دوه ځله مهاجر شوي دي يو ځل د شورويانو او کمونستانو د ظلم او زور په سبب له بخارا څخه را مهاجر شوي دي چې د افغانستان شاهي دولت هغوی ته د نورو بې ځمکو ازبکانو په جمله کښې د هيلمند په پروژه کښې ځمکې ورکړې دي او يو ځل بيا د شورويانو او په افغانستان کښې د هغوی د گوډاگيانو د مظالمو په وجه پاکستان ته را مهاجر شوي وو.

د فرهنگ صاحب په دې خبره کښې چې " نواده های پشتون راحتی از خارج سرحدات افغانستان به تعداد زياد به شمال هندوکش کوچ داده و با دادن زمين و ديگر امتيازات اسکان مي کرد.."

ځينې حقايق وينم. هو! بيلو بيلو حکومتونو د اسلامي او افغاني روحيې له مخه خپلو مهاجرو ورونو ته په تېره بيا د پښتونخوا خلکو ته چې انگريزانو له مور څخه د استعمار په چاړه پريکړی دی ځمکې ورکړې دي. خو هغه لکه چې فرهنگ صاحب فکر کړی دی دومره زياتې نه دي. بله خبره دا ده چې دوی له سرحداتو څخه د باندې خلک نه دي، افغانانو چې د ډيورند کرښه نه وه تائيد کړې دا خلک يې د شرقي افغانستان اوسيدونکي بلل.

په هر حال ما د دې ډول مهاجرو له يوې کورنۍ سره نږدې اړيکې درلودې،دا کورنۍ نامتو مجاهد (متين خان) ته منسوبه وه، چې له انګريزانو سره يې په ميړانه جهاد کاوه کله چې انګريزانو هغه محاصره کړ په وير کښې يې ډېر خلک ورسره شريک وو چې د (متين يې کلابند کړ...) مشهوره اولسي سندره ورباندې جوړه شوې ده. د ده کورنۍ د مصيبت په سختو شرايطو کښې افغانستان ته مهاجرت وکړ او د وخت حکومت ورته په کندز کښې ځمکې ورکړې. دا کورنۍ د روسانو او کمونستانو د ناکړدو په سبب پاکستان ته را مهاجره شوه. ښاغلي خليل الله متين د همدغې کورنۍ يو فرد وُ، چې د کوټې په ښار کښې يې يو اخبار چلاوه.

د پښتونخوا دا ډول مهاجرين يوازې شمالي ولاياتو ته نه دي استول شوي په خپله زمونږ په سيمه (د وردګو په سيمه) يو زيات شمېر دا ډول خلک اچول شوي دي چې ځو درې او څو کلي ورباندې ډک شوي دي. له امير عبدالرحمن خان سره د مخالفت کولو له امله د فرار شويو خلګو ځمکې هم دوی ته ورکړې شوي دي.

موږ وينو چې په نننۍ دنيا کښې هغو هېوادونو چې مهاجرين يې منلي دي د څه مودې تېرېدونه وروسته هغوی د هغه هېواد اصلي اتباع ګرځولي دی که څه هم هر چېرې بومي خلکو ته د تماس په لومړنيو مرحلو کښې پردي په نظر ورغلي دي خو بيا يې د ملي وروروليۍ په توده غېږ کښې نيولي دي (د دې کتاب د تولنيزو څېړنو په برخه کښې په دې موضوع په مفصله توګه بحث شوی دی) موږ افغانانو هم د دې پېړۍ په لومړيو لسيزو کښې د دوو سوپر طاقتونو (انګريز او روس) ځخه ربړېدليو خلکو يعني د هند او بخارا مجاهدينو ته د وروروليۍ غېږه خلاصه کړه. په نتيجه کښې په يو وخت کښې له شمال او جنوب ځخه په ګڼ شمېر مهاجرين راغلل

که څه هم د دوی اکثریت بېرته خپلو هېوادو ته ستانه شول خو یو زیات شمېر یې دلته له مور سره پاتې شول.

ډېره جالبه خبره دا وه چې په همدې وختونو کښې یعنې د ۱۹۹۹م کال د جون په اوایلو کښې د قزاقانو یوه ډله چې د څه د پاسه اویا کلونو په موده کښې په افغانستان کښې اوسېدلې وه بېرته قزاقستان ته ستنه شوه. د دې ډلې یو غړي چې په افغانستان کښې زېږېدلی او لوی شوی و، بي بي سي ته په یوه مرکه کښې وویل: " په دې خوشحاله یم چې قزاقستان خپلواک شوی دی خو په دې خواشینی یم چې له افغانستان څخه وځم خدای (ج) دې دغه هېواد ته سوله راولي چې زه ورته بیا راشم".

نو کوم خلک چې له پښتونخوا څخه افغانستان ته په مهاجرت راغلي دي په حقوقو او امتیازاتو کښې زمور د هغو ورونو سره برابر دي چې له شمالي ګاونډیو هېوادو څخه راغلي دي خو فرهنګ صاحب دې ډول مهاجرتونو او لېږدونو ته چې تر اوسه پورې په ټوله دنیا کښې ډېر زیات انساني ارزښت ورکول کېږي په بل نظر کتلي دي.

د پښتو د تدریس نیمګړتیاوې

دلته تر بحث لاندې موضوع د ژبې په باره کښې وه خو څرنګه چې د فرهنګ صاحب د قلم څوکه د ژبې څخه د مځکو موضوع ته ښویېدلې وه نو زه هم له اصلي موضوع څخه بلې خوا ته اوښتی وم اوس راځو بېرته اصلي موضوع ته.

فرهنګ صاحب د پښتو د تدریس نواقصو ته د ګوتې نیولو تر څنګ یوې مهمې موضوع ته اشاره کوي او لیکي:

" د ر پایان مدت سه ساله طرح کنندګان برنامه حتی خود شان و اعضای حکومت و کابینهٔ شان موفق نشدند زبان پشتو را فرا ګیرند تا چه رسد به مامورنیکه سیاست برتري خواهی قومی و لسانی دولت ضدیت شان را در برابر آن تحریک کرده و تلاش می ورزیدند تا آنرا از طریق مقاومت منفی ناکام سازند".

دا خبره چې د حکومت (دولت) او کابینې غړي موفق نشول چې پښتو زده کړي د فرهنګ صاحب یوه بله ادعا ردوي چې وایي مهم مهم کارونه پښتنو ته سپارل کېدل. که فرهنګ صاحب هغه کسان پښتانه بولي چې نیکه او غور نیکه یې چېرې پښتانه تېر شوي وو بیا نو د دکتور حسن شرق په قول د فرهنګ صاحب یو فکري ملګری ببرک کارمل دا ډول خلک د پښتنو له قومولې څخه ایستلي او د تاجیکو په قومیت یې ورګډ کړي دي. په خپله د فرهنګ صاحب د ورور مرحوم رشتیا یو مستعار تخلص "سیدال یوسفزی" و د "سیدال" نه د ده مقصد دا ؤ چې دی د پلار له خوا سید او د "یوسفزی" څخه د ده مقصد دا ؤ چې دی د مور له خوا یوسفزی ؤ. په خپله هغه مرحوم د پوهاند حسن کاکړ د یوې انتقادي مقالې په ځواب کښې همدا ډول یوه تشریح ورکړې وه.

د پښتنو ډېر ستر محرومیت دا ؤ چې له دربار څخه دوی او د دوی ژبه لیرې ساتل شوې وه، کوم پښتون چې د کلمې په واقعي مفهوم پښتون بلل کېږي په مشکل سره دربار ته رسیدلی دی. محمد ګل خان مومند چې خلکو ورباندې خبرې جوړې کړې وې له هماغسې نادرو وزیرانو څخه ؤ چې هم په قوم پښتون ؤ او هم په ژبه. ما د وزیر صاحب په باره کښې داسې یوه خبره هم اورېدلې وه

چې د هغه مرحوم مورنۍ ژبه هم دري وه خو له پښتو سره د ده مينې ده ته پښتو هم ور زده کړه.

په هغه وخت کښې چې د پښتو د پرمختيا په باره کښې په دري ژبه ليکل شوی فرمان صادرېده يقيناً په دربار کښې د داسې يو پښتون موجوديت نه وُ، چې په فرمان کښې د راغلي يوازينۍ يوې پښتو کليمې ناسم شکل يې سم کړ ی وای. مثلاً فرمان د "ج. ع. ج. ا. ا نشان" په القابو پيل کيږي. دا توري د "جناب عاليقدر جلالتماب المر اعلی نشان" د لقبونو مخففات دي. د القابو په دې لړ کښې يوازې يوه کلمه (المر) پښتو ده، چې هغه هم په درباري لټيريچر کښې په غلطه بڼه مشهوره شوې وه. د دې کلمې اصلي شکل "لمر " دی چې د آفتاب مانا لري خو ځرنګه چې ځينې دري ژبي هغه کلمې چې په درېدلي توري (حرف ساکن) پيل کيږي سمې نشي تلفظ کولی نو د لمر نه "المر" او له ستوري څخه "استوری" جوړوي. نو لوړ دولتي نښان يعنې "لمر اعلی نشان" په غلطه بڼه د "المر اعی نشان" باندې مروج شوی او يوې غټې غلطۍ د لوړې سطحې په رسمي القابو کښې ځای نيولی دی.

په دې توګه د فرهنګ صاحب د " سياست برتری خواهی قومی و لسانی دولت" عبارت هغه مفهوم نه لري چې ده يې تصور کړی دی بلکې لکه چې په عمل کښې ثابته شوې ده له دغسې سياست څخه تر ډېره حده د پښتو په ضد استفاده شوې ده.

د پښتو د پرمختګ په مقابل کښې منفي مقاومت

د فرهنګ صاحب دا خبره حقيقت لري چې د پښتو د پرمختګ په مقابل کښې منفي مقاومت را پيدا شو، که نه نو د دغه فرمان د

صادرېدو څخه تقريباً ٦٠ کلونه دمخه د پښتونخوا د بنو په سيمه کښې يو انګريز افسر چې د محکمو د اصلاحاتو دنده يې په غاړه لرله، د خپل کار د پرمختګ له پاره يې پنجابيان تشويق کړل چې پښتو زده کړي څو په پښتني سيمو کښې خپله دنده په ښه توګه سر ته ورسولی شي. دغه سړی اس. اس تاربرن S.S Thorburn نومېده. ده خپلې دا ډول تجربې په هغه کتاب کښې ليکلې دي چې په ۱۸۷٦ کال کښې يې د " بنو يا زموږ افغاني سرحد" په نامه ليکلی او په لندن کښې خپور کړی دی، ده ليکلي دي:

" د کار له پاره عريضې يوه په بله پسې راتلې هر چا د خپل ځان ورتيا ښودله. چا به ويل زه تر ټولو ښه سروې کوونکی يم بل به ويل چې زه ډېر ښه ليکونکی يم، چا به د خپل ليک او خط د ښه والي صفتونه کول. دا خلک د پنجاب له هرې سيمې څخه بنو او ډېره اسمعيل خان ته راغلي وو. دوی په پښتو نه پوهېدل خو دوی د تحفو او مکافاتو له لارې د پښتو زده کړې ته تشوېقېدل. د حيرانتيا وړ وه چې دوی پښتو زده کړه.."

په افغانستان کښې خو پردی حکومت نه ؤ جوړ شوی ځينو خو هغه ټول ټال د پښتنو حکومت باله. که څه هم د ملي ژبې پښتو زده کول د هر افغان ملي مکلفيت ګڼل کېده ورسره پښتو زده کړه تر دې حده تشوېقېدله چې برې ليک يې يو څه امتيازي معاش هم درلود. له بلې خوا لکه چې د فرمان د متن څخه څرګنديږي چې د پښتو ژبې زده کړې د درې د ردولو يا د فرهنګ صاحب په ژبه د طرد کولو مانا هم نه لرله بيا ولې د پښتو د زده کړې په مقابل کښې منفي مقاومت موجود ؤ.

د دې پوښتنې ځواب هم په يو لړ داخلي او خارجي عواملو پورې اړه لري . د داخلي عواملو په لړ کښې ځينې غلط فهمی،

علمي نیمګړتیاوې او یو لړ بیړني ګامونه اخستل د یادونې وړ دي او په خارجي عواملو کښې زموږ او ایرانیانو ترمنځ د سیالیو ډېره توده مسابقه په خاصه توګه د پاملرنې وړ موضوع وه او ده.

له پښتو ژبې سره پاریدلې مینه او تلوسه ولې ژرسړه شوه

پخوا له هغه چې د پښتو ژبې په مقابل کښې د تعصباتو د راپېدا کېدو په باره کښې بحث وکړو د هغې زمانې په روحیه او څېره باندې هم باید یو څه رڼا واچوو چې د کابل مجلې د ۱۴- ۱۳۱۸ کلونو په کلیکسیونونو کښې یې پراخ انعکاس موندلی دی. د مثال په توګه د کابل مجلې ته په دري ژبه د یو افغان محصل لیک چې له المان څخه یې را استولی د هغه وخت د ځوانانو د ملي احساساتو ډېره ښه نمایندګي کوي. دغه ځوان په دې خبره ډېر خواشیني شوی و چې هغه د یو الماني سره زموږ په ملي ژبه پښتو کښې خبرې نشوای کولای. دی د هغه الماني په مقابل کښې ځکه شرمېدلی و، چې هغه له ده سره په پښتو کښې خبرې کولې خو دغه افغان زلمی و نشوای کولای چې په خپله ملي ژبه کښې له یو الماني سره خبرې وکړي. نو دغه ځوان افغان د یو لیک په ذریعه له خپلو ټولو هېواد والو څخه غوښتي وو، چې د ملي ژبې پښتو په زده کړه کښې د زړه له اخلاصه کوښښونه وکړئ.

د دغه لیک په خیر ډېرو نورو لیکنو او مقالو د پښتو د پرمختګ سره د دري ژبو او نورو افغاني اقوامو ډېره توده مینه او تلوسه څرګندوله، خو له بده مرغه د وخت ځینو حکومتي او علمي (!)

ټولنو بېړنیو او افراطي اقداماتو نه یوازې دا چې دا تووده تلوسه سړه کړه بلکې د پښتو په مقابل کښې یې زړونه هم ساړه کړل. د دې اقداماتو په لړ کښې یوې دا هم وُ چې په ناڅاپي توګه یې د پوهنې تعلیمي نصاب په پښتو وګرځاوه چې دغه کار هم ښوونکواو هم شاګردانو ته زیات مشکلات پیښ کړل. په دې باره کښې زموږ د ټولو درې ژبو او نورو قومونو د افرادو هغه ګیلې او شکایتونه معقول ښکاري چې د تعصب رنګ نه لري. په بېړنۍ توګه د پوهنې په تعلیمي نصاب کښې پښتو ته د ډېرې زیاتې برخې ورکولو حتی پښتنو شاګردانو ته هم مشکلات پېښ کړي وځکه هغه وخت پښتو پوره معیاري شوې نه وه.

بل اقدام چې تعصبات یې را وپارول په پښتو ټولنه باندې د انجمن ادبي اړول وو. د پښتو ټولنې جوړښت یقیناً یوه ضروري خبره وه لیکن د یو ادبي انجمن له منځه وړل سم کار نه وُ که څه هم حکومت د انجمن تاریخ په جوړولو سره د دغه کار تلافي وکړه مګر د انجمن د له منځه وړلو داغ یې په زړونو باندې کښېښود.

د عجولانه اقداماتو په لړ کښې د کابل مجلې ټول پښتو کول هم داسې یو کار وُ چې د پښتو ژبې له پاره د خدمت کولو نه زیات یې د هغې په نسبت تعصبات ولمسول. که څه هم د یوې بلې مجلې (آریانا) په تاسیسولو سره د دغه کار تلافي وشوه.خو غوره دا وه چې د پښتو د پرمختیا له پاره کومه بله مجله وقف شوې وای او د کابل مجله چې د نوم له مخه د کابل د اوسېدونکو د فرهنګ هنداره بلل کېدای شوای باید په خپل حال پرې ښودل شوې وای یعنې باید په دواړو ژبو یې خپرونې کولای.

د پښتو کورسونو مسألې هم یو څه جنجالونه را پیدا کړي وو، په رښتیا چې د دې کورسونو نتیجه دومره اغېزه ناکه نه وه هماغه

وخت چې دې کورسونو دوام درلود په خپله پښتنو پوهانو هم د هغو په تدريسي روشونو انتقاد درلود. دوی په دې خبره ټينګار کاوه چې د پوهنې له لارې د پښتو ښوونې سيستم داسې موثر وګرځول شي چې د ۱۲ ټولګي نه وروسته هر شاګرد په روانه پښتو باندې خبرې او ليکنې وکړي له بده مرغه دې خوا ته پاملرنه ونشوه. کله چې مرحوم محمد ګل خان مومند د لويې جرګې مشر وټاکل شو په حکومت يې انتقاد وکړ، چې که د هېواد د پوهنې وزير په پښتو نه پوهېږي نو يو شاګرد به پښتو ته په کوم نظر وګوري.

په افغانستان او ايران کښې دنګه يا سوچه پښتو يا د "فارسي ناب" له پاره د ځينو افراطي نشنليستانو کوښښونو په افغانستان کښې د دواړو خويندو ژبو پښتو او دري ترمينځ د بېلتون فاصلې ورځ په ورځ زياتولې ورسره يې د پښتو د زده کړې او تعميمولو په لار کښې يو لړ مشکلات را پيدا کول.

په امانيه دوره کښې د يو کتاب په پای کښې ليکل شوي دي چې " په ټاپن ځي کښې د لوی پوهنې وزرتون ټاپه سو" خو چې سړی ښه ورته ځير نشي څوک په دغه جمله په آسانۍ نه پوهېږي. دغه جمله په حقيقت کښې د " در مطبع وزارت جليليه معارف طبع شد" ده. له دې څخه څرګندېږي چې د امانيه دورې "مرکه د پښتو" يا د پښتو مرکې په مطبوعاتو کښې د سوچه پښتو څخه د جوړ شوي نثر رواجولو هڅه کوله خوپه دې هڅه کښې د پښتو پوښتې هم ورڅخه ماتې شوې دي.

البته په پښتو کښې د خارجي کلماتو په مقابل کښې د ساده او آسانه پښتو کلماتو او اصطلاحاتو رواجول يو ضروري او ګټور کار دی. مثلاً د امير شير علي خان په زمانه کښې عسکري قوماندې او اصطلاحات له انګريزي څخه په پښتو واړول شول زياتره قوماندو او

عسکري رتبوته په پښتو کښې داسې خوندور او آسانه کلمات او عبارتونه وټاکل شول چې ځینې یې لا تراوسه د خلکو په خولو کښې ناست دي. د دې ډول اصطلاحاتو وضع کولو او رواجولو د ظاهر شاه د سلطنت تر دورې پورې دوام وکړ له دې کبله چې مناسب پښتو الفاظ په مناسبه طریقه په کار اچول شوي دي له دې ډول نومونو او اصطلاحاتو څخه د افغانستان ملي ټرمینا لوژي جوړه شوه چې د افغانستان د هر قوم افرادو په خپله خوښه او رغبت هغه ومنله او په کار یې واچوله. لکه چې د جهاد په موده کښې د افغانستان په هره برخه کښې د حکومتي پوځیانو نوم او نښان له منځه وړل شوی وُ. خو د " څوک راغلې ! دریږ" غونډې عسکري قوماندو د افغانستان په هره برخه کښې دوام درلود په همدې ډول د مجاهدینو هر تنظیم خپلو تکړه قوماندانانو ته د رتبو او درجو ټاکلو په ترخ کښې له همدې ټرمینالوژۍ څخه کار اخیستی دی.

که له رسمي خبرو تېر شو او د اولس له منځه خبرې وکړو نو ګورو ډېرو داسې کسانو چې په خټه او ژبه پښتانه نه دي بې له دې چې تر کوم عسکري یا ملکي فشار لاندې راغلي وي، په خپلو زامنو او لونو یې پښتو نومونه ایښي دي لکه چې زمری، زمریالی، ننګیالی، زلمی، ګلمکۍ، زرکه، زرلښته، هیلۍ نومونه د دري ژبو په سیمو کښې ډېر عام شوي دي. پښتنو هم په خپلو بچیانو د دري ژبې نومونه ایښي دي. مور ډېر پښتانه سپین ږیري، ځوانان او ماشومان وینو چې نومونه یې شیر خان، شیریندل، دستګیر، شیرین ګله، ګلدسته ... دي.

د نامتو ملي اتل او شاعر خوشحال خان خټک نوم هم د دري او پښتو ترمنځ شریک دی، یوازې نوم یې نه بلکې شاعري یې هم په پښتو او دري ژبو وېشل شوې ده. خوشحال خان خټک یوازینی

پښتون شاعر نه دی چې په دري ژبه یې هم شعرونه ویلي دي بلکې اشرف خان هجري او ځینو نورو ډېرو کلاسیکو او معاصرو شاعرانو په دري ژبه کښې خوندور شعرونه ویلي او دري دیوانونه ترې راپاتې دي. ممکن ځینې خلک ووایي چې دري په شرق کښې یوه لویه بین المللي او فرهنګي او علمي ژبه وه او ده، نو پر ایرانیانو، افغانانو علاوه بخارایانو، ترکانو، هندوستانیانو، کشمیریانو او د ځینو نورو قومونو عالمانو او شاعرانو هم د دري ژبې لمنه له قیمتي آثارو ډکه کړې ده.

خبره خو همداسې ده، لیکن د دې ساحې په هېوادو کښې ترکي، ازبکي، ترکمني ، اردو او نورو ژبو د دري ژبې رسمي مقام ونیو خو پښتنو دې ژبې ته د داسې یوې وطني ژبې په سترګه کتلي دي لکه څنګه یې چې خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته د ملي ژبې په نظر کتلي دي.

حقیقت همدا دی چې د افغانستان ملت ته دا دواړه ژبې د دې هیواد د نورو ژبو په څیر سکنۍ دي، ځکه چې د دواړو ژبو مور شریکه ده کور یې شریک دی. که مونږ د خپل هېواد د خلکو ورځنیو خبرو ته ځیر شو پوهېږو، چې د افغانستان ټولو ژبو یوې له بلې څخه کلمات اخیستي دي. د مثال په توګه د " وولس، اولس" کلمه د پښتنو، ازبکانو او تاجیکو او نورو ترمینځ شریکه ده همدغه سبب دی چې د محلي حکومت د پخواني نوم په ځای د "اولسوالۍ" نوم په ټول افغانستان کښې منښت او درنښت لري.

لکه چې دمخه ولیکل شول مرحوم سید قاسم رشتیا او ښاغلی عبدالرزاق زهیر د هغو پښتنو لغاتو او کلماتو اوږده لیستونه خپاره کړي دي چې دري ژبې ته ورغلي دي.

په همدې توګه پښتو ژبې د خپلې ډېرې سکنۍ خور دري ژبې څخه ډېر زيات کلمات اخيستي دي. ډېر داسې لغتونه شته چې ريشه يې شريکه ده او په لږ لفظي يالهجوي تغيير سره يې په پښتو او دري ژبو کښې د جلا، جلا لغتونو بڼه نيولې ده مثلاً د دري "روز" په پښتو کښې د " روځ" يا "ورځ" په اشکالو او د دري "شب" په پښتو کښې د"شپه" په بڼه راغلې ده.

له دوو عامو ژبو څخه د يوې ژبې د جوړېدو پروسه

کله چې پښتو ژبې ورو ورو د دري ژبې ترڅنګ د علمي پرمختګ مرحلې يوه په بله پسې تېرولې او په رسمي او دفتري چارو کښې يې په تدريج سره برخه اخيستله نو د دواړو ژبو ترمنځ د لغاتو د تبادلې جريان ډېر ګړندی شو هغه وخت يو شمېر ټولنپوهانو او ژبپوهانو فکر کاوه که د دواړو ژبو ترمنځ د ورکړې او راکړې لورينه دوام وکړي نو د ملي ژبې د منښت د لارې څخه به ټول خنډونه لرې شي. په دې ډول چې ملي ژبې به نورو ژبو ته د منني وړ ټرمينالوژي ورکړې وي او په مقابل کښې به ملي ژبې د غوره اجتماعي روابطو په جريان کښې په خپله لمن کښې د نورو ژبو الفاظ هم راټول کړي وي. خو لکه چې دمخه په تفصيل سره وليکل شول د پښتو د پرمختګ بيړني ميکانيزم د دې ژبې د ودې د طبيعي ډاينامېزم په مقابل کښې ډول ډول خنډونه را پيدا کړل.

د مرحوم غبار د ليکنې له مخه د علمي او دفتري ژبې په توګه د دري د لمنې پراخېدو لوی علت دا وُ چې هغې خپلې لمنه د عربي ژبې له ضروري لغاتو او اصطلاحاتو څخه ډکه کړې وه. په دې توګه

يې د يوې مهمې علمي او رسمي ژبې يعني عربي ډېر ميراثونه خپل کړي وو. زموږ په زمانه کښې اردو ژبې له مهمې تجربې څخه استفاده وکړه او له دې لارې يې ځان ډېر غني او پياوړی کړ.

پخوا به کله چې د اردو ژبې په باره کښې بحث کېده نو د دې ژبې په باره کښې دا خبره مشهوره شوې وه چې دا په هند کښې د مغلو د وخت د اردو يعني پوځ ژبه وه ځکه خو اوس د اردو په نامه بلله کيږي. د مغلو په پوځ کښې د مختلفو ټولنو او قومونو افراد را ټول شوي وو. په همدې سبب دې ژبې د مختلفو ژبو لغتونه خوندي کړي او خپل مال يې ګرځولي دي. ما د اردو قاموس (فيروز اللغات) د (۲۴۲-۲۷۲) مخونو (۷۲۰) هغه لغتونه، اصطلاحات او محاورې وشمېرلې چې د (ج) توري يې په سر کښې راځي. له دې جملې څخه يوازې د (۷) لغتونو په مخ کښې د (اُر) يعني اردو نخښه لګول شوې وه. په دې توګه څرګنده شوه چې اردو ژبه په سلو کښې (۹۹) له نورو ژبو لکه هندي، سنسکريټ، فارسي، پښتو، پنجابي، ترکي او انګريزي څخه جوړه شوې ده، په دې ژبه کښې يوازې په سلو کښې يو لغت چې اردو ګڼل شوی دی، په اشتقاقي لحاظ اردو ته منسوب کېدای شي خو ريشه يې د اردو ژبې سره تړون نه لري.

مثلاً د فيروز اللغات اردو قاموس " جاپاني" کلمه چې له جاپان سره نسبت لري اردو بللې ده. په همدې ډول "ججی" کلمه يې چې د انګريزي د (جج- قاضي) سره اړه لري، اردو بللې ده. د "جعلي" کلمه يې چې د نقلي او تقلبي مانا لري د "جعليا، په شکل اردو ګڼلې ده. په دې ډکشنرۍ کښې جنت ته د تګ مستحق انسان (جنتی) هم د اردو لفظ بلل شوی دی. په همدې ډول د ليونی لياره د "جنون" له لفظ څخه د "جنونی" کلمه جوړه شوې ده او هغه

بیا اردو بلل شوې ده. د هندي ژبې د "جهوټ – دروغ" له لغت څخه د "جهوټو- ظاهر داري" لفظ جوړ شوی او بیا اردو بلل شوی دی. د عربي د "جیب" د لغت د جیم فتحه یا زور په کسره یا زېر بدل شوی د فارسي "جیب" ورڅخه جوړ شوی بیا د صفت په بڼه "جیبي" ګرځول شوی او بیا اردو ګڼل شوی دی.

پاکستان په خپل اساسي قانون کښې همدغه له ډېرو ژبو څخه جوړه شوې ژبه ملي بللې ده. دا څنګه یوه ملي ژبه ده" په خپله پاکستاني محققین وایي چې د پاکستان ملي ژبه اردو په پاکستان کښې د هیڅ کوم بومي (Native) قوم ژبه نه ده بلکې دا د هندوستان څخه د راغلو مهاجرینو ژبه ده. دغه خبره د علامه اقبال د اوپن یونیورسټي د انګریزي درسي کتاب په (۱۸) یونټ کي هم راغلې ده. دا د پاکستان ډېره مهمه سیاسي هوښیاري ده چي یوه مهاجره ژبه یې خپله ملي ژبه ګرځولې ده ځکه که دوی د بومي ژبو (پنجابي، پښتو، سرائیکی، سندی او بلوچي) څخه کومه یوه ملي ژبه اعلان کړې وای نو د دغه فیدرالي دولت په مانۍ کښې به لا سخت درزونه را پېدا شوي وای. د نړۍ په نقشه کښې د نوي راخرګند شوي دغه (۵۰) کلن دولت تاریخ هم د همدغسې یوې سیاسي هوښیارۍ په رڼا کښې لیکل شوی دی. دوی د اسلام لوی فاتحین لکه محمد بن قاسم، سلطان محمود غزنوي، شهاب الدین غوري، احمد شاه ابدالي چې هندوستان یې فتح کړی دی د خپل ملي تاریخ لوی لوی اتلان بللي دي او په دې توګه یې د سیمې په لویو تاریخي ویاړنو کښې ځان د ډېرې لویې برخې خاوند ګرځولی دی. کله چې د لرغوني آریانا او اوسني افغانستان د خلورو میاشتو له پاره ټاکل شوی جمهور رئیس استاد برهان الدین رباني پاکستان

ته خپل رسمي مسافرت وکړ نو (۵۰) کلن پاکستان یې خپل "برادر بزرګ" وباله.

نن که په پاکستان کښې څوک ووایې چې اردو زموږ ملي ژبه نه شي کېدلای سمدلاسه ورته ویل کېدای شي، چې ولې نه؟ په دې ژبه کښې د پاکستان څه چې د شرق او غرب د ټولو مهمو ژبو ژوندي کلمات راټول شوي دي نو ځکه دا ژبه په بریالۍ توګه د عامې رابطې یوه ژبه ګرځېدلې ده.

اردو ژبه همدا اوس هم د دوو لویو ژبو انګریزي او هندي د فشارونو په مرکزي نقطه کښې راغلې ده خو دې ژبې د دواړو رقیبو ژبو په مقابل کښې خپلې پولې نرۍ او نرمې کړې دي د چا خبره "د دوستۍ سرحدونه یې ورځځه جوړ کړي دي" کله چې له متبارزو پاکستاني سیاسي، علمي، فرهنګي او هنري شخصیتونو سره په تلویزون کښې مرکې کېږي ډېر ځله داسې پېښېږي چې حتی له مکملو انګریزي جملو څخه په خپلو خبرو کښې کار اخلي او کله کله داسې هم پېښېږي چې په دې خبرو اترو کښې د انګریزي پله ډېره درنېږي. هندي ژبې هم د انګریزي په مقابل کښې همدغسې یو حالت غوره کړی دی. په خپله د هندي او اردو ژبې ترمینځ رابطه دومره نژدې شوې ده چې اوس دا دواړه ژبې په حقیقت کښې د یوې ژبې دوې لهجې ګڼل کېدای شي او که د اردو فیروز اللغات قاموس ته وکتل شي نو هندي به د اردو مور یا مشره خور وبلله شي.

اردو ژبې د پردیو د خپلولو د ډېرې مهمې پروسې پالیسۍ په برکت اوس ډېره پراختیا موندلې ده. پاکستانیان ادعا کوي چې اردو اوس د نړۍ دوهمه مهمه لویه ژبه ده، چې ډېر خلک ورباندې پوهېږي رښتیا خبره دا ده که د چا اردو ژبه زده وي نو په عربي اماراتو کښې به له هیڅ ډول مشکلاتو سره مخامخ نشي، په اروپایي ممالکو کښې هم د پاکستانیانو لویې ټولنې جوړې شوې او د اردو ادب د ودې او ترقۍ له پاره یې انجمنونه جوړ کړي دي.

اما زموږ د هڅو يوه لويه نيمګړتيا دا ده چې د خويندو ژبو د پردي کولو له پاره مېږ د لغاتو او کلماتو د تصفيې کولو غلبېلونه جوړ کړي دي. همدا اوس يو شمېر پښتانه ليکوال هڅه کوي چې له پښتو څخه د عربي او دري ژبو کلمات وباسي که چېرې د عربي او دري ژبو د ځينو سختو لغتونو په ځای مروج پښتو لغت په کار واچول شي دا ژبې ته يو خدمت کول دي، خو که چېرې په پښتو کښې د عربي او دري لغاتو په ځای جوړ شويو لغاتو ځايولو هڅه روانه وي نو په هغه صورت کښې نه يوازې دا چې پښتو د خپلو خويندو ژبو څخه پردی کوي بلکې د خپلو ويونکو له فهم او ادراک څخه يې هم لېرې کوي. په مقابل کښې يې زموږ د درۍ ژبې ليکوالان هم شته چې د ايرانيانو په تقليد په دري ژبه کښې د خيل پښتو الفاظ د "عقاقير هندي" په نامه وباسي او په اصطلاح خپله "دری ناب" له ملي ژبې پښتو څخه پردی کوي.

موږ ته د افغانستان ټولې ژبې مهمې دي په تېره بيا پښتو او دري دواړه د ټولنيزې رابطې او مفاهمې دوې مهمې ژبې دي د دواړو ژبو ښېګڼو او ښکلاوو زموږ د ملي کلتور رنګ او خوند لا زيات کړی دی. د پښتو ژبې مشهورو هنرمندانو: ناشناس، رخشانې، قمر ګل، منګل او نغمې او نورو په دري ژبه ډېرې ښکلې سندرې ويلې دي چې زموږ دري ژبې ورونه يې په وياړ يادوي.

په همدې توګه زموږ دري ژبو تکړه سندرغاړو سراهنګ، خيال، پروين، ژيلا، احمد ولي او نورو ډېرو کسانو د زړه په مينه په پښتو کښې سندرې ويلې دي چې پښتو موسيقي ته يې خاص محبوبيت بخښلی دی.

پر دې برسېره زموږ ځينو ازبکو، ترکمنو، تاجيکو او نورستاني هېوادوالو د خپلې مينې او علاقې له مخې پښتو داسې زده کړې ده

چې په صحیح تلفظ او لیکنه کښې که له ځینو پښتنو لیکوالو څخه مخکې نه وي نو وروسته خو ورڅخه نه دي.

زه په خپله د ازبک عبدالحکیم شرعی جوزجانی او دستګیر پنجشیري له نظریاتو سره مخالف وم او یم خو په دې حقیقت سترګې نشم پټولای چې دوی دواړو له پښتنو سره په ډېره روانه پښتو ژبه خبرې کولې. ما یوه ورځ پنجشیری ولید چې د یو ملي شخصیت عبدالله خان اڅکزي د یادونې په غونډه کښې چې د ملي شخصیتونو له خوا جوړه شوې وه، د خپل ګوند پیغام په پښتو کښې ولوست او دا هغه وخت وو چې د اساسي قانون په لسیزه کښې سیاسي ګوندونو ورو ورو خپل موجودیت ځرګنداوه او هغو کسانو هم ځانونه ملي عناصر بلل چې بیا د مارکسیستانو په توګه یې له ملت پالو عناصرو سره نه پخلا کېدونکې دښمني را واخیستله.

یو دوه ژبی ملت

د ښاغلي میر محمد صدیق فرهنګ د کتاب "افغانستان در پنج قرن اخیر" د مدافعینو څخه یو تن پرخاش احمدی په دې خبره ډېر خوربدلی دی چې د ظاهر شاه د دموکراسۍ د دورې په اساسي قانون کښې پښتو هم د دري په څیر د رسمي ژبې حیثیت موندلی دی.دغه لیکوال چې ځان یې د مستعار نوم تر شا پټ کړی دی، لیکلي دي:

" اما سرانجام (قدرتمندان حاکم) باین امر تن در دادند که ګویشهای پشتو و دری هر دو رسمی اعلان کردند و افغانستان رسماً دو زبانه شود. به کار بردن" دری" به "جای" "فارسی" و ترویج آن

اولین به جای این دومین دقیقاً یک حرکت حساب شده سیاسي بود."

دغه مرموز لیکوال چې ایران مشربي يې د ده له خپلې لیکنې څخه څرګندېږي د کوم ایرانـي دایرة المعارف Encyclopaedis (Iranic) له (۵٦۴) مخ څخه يو مطلب را اخلي او لیکي:

" البته هستند کسانی که تا هنوز خوشباورانه و ساده انګارانه فکر میکنند که منظور از زنده ساختن اصطلاح کهن دری نشان دادن این بود که افغانی ها وطن خود را مهد این زبان تلقی می کند باین سبب از کلمه یا زبان فارس جداً اجتناب میکنند."

د افغانستان هغه اساسي قانون چې افغانستان يې د پرخاش په قول دوه ژبی وګرځاوه په داسې وخت کښې مینځ ته راغی چې په افغانستان کښې ناسیونالیزم او سوسیالیزم يو د بل په مقابل کښې نوي- نوي سنګرونه جوړول او د دې دواړو نظریاتو پلویانو هڅه کوله چې په دربار کښې پایګاوې ولري. دا وخت افغاني ناسیونالیزم هم تر سختو ګوزارونو لاندې وو. باید ووېل شي افغاني ناسیونالیزم په فکري لحاظ د ایرانیانو په څیر د ناسیونالیزم په آلماني مکتب تړلی نه ؤ او نه له فرانسوي مکتب څخه متأثر شوی دی، بلکې خپل اصلي الهام يې د علامه سید جمالدین افغاني له ملي او اسلامي نظریاتو څخه اخستی دی. د مرحوم غبار په قول د اسلامي امت دغه لوی مفکر په افغانستان کې د يو موټي او پیاوړي ملت غوښتنه لرله او د نورو اسلامي او شرقي هېوادونو له پاره يې د هغوی د شرایطو سره سم د مبارزې جلا جلا شعارونه تجویز کړي وو. (وګورئ- افغانستان در مسیر تاریخ ۵۹۳مخ).

د يو شمېر نورو منابعو له مخې علامه د ملي ژبې پښتو تعمیم ته په اهمیت قایل ؤ او امیر شیر علي خان ته يې چې د اصلاحاتو کوم

پروګرام سپارلی وُ په هغه کښې د پښتو تعمیمولو خوا ته هم د امیر پاملرنه راګرځول شوې وه.

د افغاني ناسیونالیزم د ودې او پرمختیا په هره مرحله کښې ملي ژبې پښتو ته نسبتاً یو څه توجه شوې ده خو د رسمي او علمي ژبې په توګه د دري ژبې د مقام د ساتنې سپارښتنه هم شوې ده.

خو کله چې افغانستان د نوې دموکراسۍ پړاو ته داخلېده ملي ضدو نظریاتو تر مخه خپلې اډې پیاوړې کړې وې. د اساسي قانون په مقدمه کښې د "به منظور تطبیق دموکراسی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی" عبارت د پرچمیانو د رژیم په خپرونو کښې خپل خاص ارزښت ساتلی وُ یعنې د دوی رژیم شاهي رژیم او اساسي قانون ردولو خو دغه یوه خبره یې ډېره خوښه وه ځکه چې "اقتصادي او اجتماعي دموکراسي" د مارکسیزم دوه سمبولیک اصطلاحات وو چې په دغه اساسي قانون کې یې ځای نیولی وُ. البته په عام مفهوم سره د غه دوه اصطلاحات د اساسي قانون یوه ښه محتوی څرګندوي خو د خاص نظر له مخه مارکسیستانو خپل خاص هدفونه د دغو اصطلاحاتو تر شا پټ ساتلي وو.

په هغه وخت کښې چې د افغانستان له پاره دغه اساسي قانون لیکل کېده د ژبې په مسأله کښې دوه ډوله نظریات موجود وو:

۱. یوه نظریه دا وه، چې د یو هېواد ټولې ژبې ملي دي خو یوه یې پکښې رسمي ده.

۲. بله نظریه دا وه، چې د یو هېواد ټولې ژبې رسمي دی خو یوه یې پکښې ملي ده.

کمونستان په تېره د ستالینیستي مکتب پیروان د لومړۍ نظریې پلوي کوي، ځکه چې د دوی له نظره په یو هېواد کښې میشته مختلف قومونه جلا جلا ملیتونه بلل کیږي چې هر ملیت خپله ملي

ژبه لري په همدې اساس د یو هیواد ټولې ژبې ملي دي خو د اکثریت ژبه پکښې رسمي ده.

د افغانستان د ۱۳۴۳ (۱۹۶۴) په اساسي قانون کښې د ژبو په برخه کښې ظاهرا له دواړو نظریو څخه کار اخستل شوی دی.

د دې قانون په دریمه ماده کښې د افغانستان له ژبو څخه پښتو او دري رسمي ژبې بلل شوې دي، خو د ملي ژبې موضوع پکښې شاته اچول شوې ده د دې قانون په ۳۵ ماده کښې ویل شوي دي چې "دولت موظف است پروګرام موثری برای انکشاف و تقویه زبان ملی پشتو وضع و تطبیق کند"

د هغو حاکمو قدرتمندانو له جملې څخه چې د پرخاش احمدي په خیال افغانستان یې رسما دوه ژبی کړی دی یو یې هم په خپله ښاغلی میر محمد صدیق فرهنګ دی چې د ۱۳۴۳ د اساسي قانون د تسوید د کومیتې غړی و او دی هغه څوک دی چې د دکتور حسن شرق په قول یې له دربار سره د ببرک کارمل غونډې چپیانو د رابطې وظیفه په غاړه اخستې وه نو په اساسي قانون کښې د چپي نظریاتو له پاره د پایګاوو په جوړولو کښې د ابتکاراتو خاوند هم بلل کېدای شي. په دې کومیته کښې د فرهنګ صاحب ورور مرحوم سید قاسم رشتیا هم شامل و. په عمومي توګه لکه چې ښاغلی صباح الدین کشککي په خپل کتاب (دهه قانون اساسی) کښې لیکلي دي: "د تسوید کومیته له ۸ کسانو څخه جوړه شوې وه چې له دې جملې څخه سم نیمایي یې سیدان او میران دي (لکه سید شمس الدین مجروح، سید قاسم رشتیا، میر محمد صدیق فرهنګ او میر نجم الدین انصاري) د اته کسیزې کومیتې د غړو له جملې څخه یوازې سید شمس الدین مجروح او محمد موسی شفیق د پښتو ژبې له لیکوالو او پوهانو څخه دي. په دې کومیته کښې

ښاغلي عبدالصمد حامد هم پښتون بلل کېده خو حميد الله (د سلطنتي دربار د وزير علي محمد خان زوی) په ښکاره ډول يو تاجيک و.

د کوميټې د غړو شمير په خپله ښيي چې د اساسي قانون د تسويد په کوميته کښې د هغو کسانو شمېر زيات و، چې ممکن له ملي مقام څخه د پښتو دغورځولو او يا لرې کولو هڅه يې کوله. ښاغلي فرهنګ چې وروسته په خپل کتاب (افغانستان در پنج قرن اخير) کښې د ملي ژبې پښتو په مقابل کښې کوم دريغ ونيوه، په خپله څرګندوي چې په کوميته کښې يوې چپې جناح هېواد رسماً دوه ژبی ګرځولی دی.

په حقيقت کښې افغانستان دوه ژبی هېواد نه دی، بلکې يو داسې هېواد دی چې د ۳۰ ژبو ويونکي لري دا ټولې ژبې د هېواد رسمي ژبي او د يو نسکو د سپارښتني له مخې د هرې ژبې ويو نکو ته بايد د همدوی په خپله ژبه کښې د تعليم ورکولو امکانات برابر شي.

د پرنسيپ له مخې له دغو ۳۰ ژبو څخه د اکثريت ژبه د ملي ژبې حيثيت لري چې له بده مرغه دغه اصل په اساسي قانون کښې شاته اچول شوی و.

ملي ستم که کلتوري ستم

په وروستيو وختو کښې ځينو کسانو په عجيبه توګه د "پښتون اپارتايد" اصطلاح جوړه کړې ده چې دا اصطلاح په افغانستان کښې د ملي ستم په څير مورد او واقعيت نه لري، يعني دوی غوښتي دي چې ووايي په افغانستان کښې پښتنو د اپارتايد پاليسي چلولې ده. که سياسي قاموسونه ولټوو نو دا نظريه يوازې په جنوبي افريقا کښې په ظالمانه توګه تطبيق شوې وه. په هېواد کښې د سپين پوستو

اقلیت د تور پوستو اکثریت په ضد د توپیر ظالمانه سیاست چلاوه. که په وچ زور وغواړو چې د افغانانو لیکه او لاره د دې اصطلاح په تنګ قالب کښې واچوو نو د معکوس مفهوم اخیستلو امکانات یې زیات محسوس دي.

ټول خبر دي چې د ملي ستم نظریه په مارکسیستي ډلو کښې را پیدا شوه. دې نظریې په خاصه توګه د بدخشان په ولایت کښې چې د تاجیکستان د پخواني شوروي جمهوریت سره یې پولې شریکې دي وده وکړه. دغه ولایت د افغانستان د هغو مهمو ولایتونو څخه دی چې د افغانستان د ډېرو تاریخي ژبو د پیدایښت او پالنې ویاړنې لري. منجي، واخي، سریکي، سنګلیچي، زیباکي، اشکاشمي، شغني او روشناني هغه ژبې دي چې دغه تاریخي ولایت د دري ژبې ترڅنګ روزلې او پاللې دي. د ژبپوهنې د یوې مقایسوي څېړنې له مخې د پښتو ژبې ډېر کلمات او اصوات د بدخشان د محلي ژبو سره یو شان والی لري. مرحوم حبیب نوابي چې د ځینو شمالي ولایاتو ورځپاڼې یې چلولې دي او د بدخشان په باره کښې د ښې مطالعې خاوند وُ ماته یوه ورځ وویل چې د بدخشان ځینې خلک په خپله محلي ژبه کښې وطن ته "هیواد" وایي او دا هماغه خوند او درنښت نه ډکه کلمه ده چې په ملي ژبه کښې د وطن له پاره استعمالیږي. خو داسې معلومیږي چې دا ټولې ژبې د دري ژبې او ادب د ځلانده شمعې لاندې په تیاره کښې پټې شوې او ممکن اوس ورکې شوې وي. کله چې څوک خپله تر پښو لاندې ځمکه نه ویني او لیري نخښې د نظر په غشي ولي نو بیا د تحقیق نه مخکې قضاوت کوي او دا هغه شی دی، چې د ورکړل شویو تعریفونو له مخې تعصب بلل کیږي.

کومو کسانو چې په افغانستان کښې د ستم ملي مفکورې ته آب و تاب ورکړی دی هغوی په یو ډول کلتوري ستم سترګې پټې کړې دي او "ژبنی اپارتاید" ته یې پام نه دی کړی. په ځینو خپرونو کښې د سلطان علي کشتمند د خولې څخه داسې یوه اخیستل شوې خبره لیکل شوې ده چې په هغې کښې یې پښتانه " اکثریت بې فرهنګ" بللي دي. په جنوبي افریقا کښې د سپین پوستو اقلیت د تور پوستو اکثریت ته همداسې خبرې جوړې کړې وې. فرق یې یوازې دومره دی چې هلته یو قومي لږکی مسلط ؤ او دلته یو درباري قشر مسلط ؤ.

که حقیقت ته وګورو د بدخشان د خلکو ممتاز قشر تل په هغه حاکمه دستګاه کښې د پیاوړې برخې خاوند ؤ چې د طاهر بدخشي په ګومان یې ملي ستم چلاوه. مثلاً په امانیه دوره کښې محمد ولي بدخشي د دولت ډېر قوي مټ ؤ تر دې چې د صدارت عظمی د څوکۍ له پاره په نظر کښې نیول شوی ؤ او د اعلیحضرت امان الله خان د نړیوال اوږده سفر پر وخت د ده وکیل او جانشین ؤ. د ظاهر شاه د سلطنت په موده کښې علي محمد خان د دربار وزیر هم بدخشي ؤ. د دربار وزیر په اصطلاح تل د ښي مټ له وزیرانو څخه وي او معمولاً هغه څوک وي چې د پاچا د مرګ او ژوند مسأله تر ډېره حده ورسره ارتباط لري. همدغه مدبر او محترم شخصیت د مرحوم محمد داؤد د صدارت عظمی په موده کښې د صدارت لومړی مرستیال ؤ.

لکه چې دمخه یې یادونه وشوه د ده زوی حمیدالله د هغو محترمو او باوري کسانو څخه ؤ، چې د ۱۳۴۳ د اساسي قانون په کومیټه کښې د غړیتوب چانس ورکړل شوی ؤ.

په دې توګه د افغانستان حاکم قشر که د افغانستان پر قومونو کوم ستم چلولی وي نو په دغه ستم کښې د بدخشانیانو ممتاز قشر هم پیاوړی لاس درلود.

د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کښې چې د ملوک الطوایفۍ د دورې د ختمولو او د پیاوړي مرکزي حکومت د جوړولو په پلمه یې د افغانستان د ټولو قومونو د سر په سړیو چپه میچنې ګرځولې، د هغو سیمو ممتازو کسانو زیاته ونډه درلوده چې په وروستیو وختو کښې د ملي ستم ناري او شعارونه پکښې ورکړل شول. امیر عبدالرحمن خان د بدخشانیانو زوم وُ. امیر حبیب الله خان د ده د واخانۍ بدخشۍ ښځې ګلریز څخه زیږیدلی وُ. کله چې حبیب الله خان برتانوي هند ته په سفر لاړ نو یوې انګریزي خپرونې (Westminster gazeti) ([1]) د ده مفصله سوانح لیکلې وه او په هغې کښې یې څرګنده کړې وه چې د امیر عبدالرحمن خان د محمد زۍ ښځې بي بي حلیمې زوی سردار محمد عمر خان وُ چې مور یې د نسب په سلسله کښې د امیر دوست محمد خان له نمسیانو څخه وه. خو د پاچاهۍ چانس د ګلریزې زوی حبیب الله خان ته لاسه کړ.

د ده په دوره کښې په پښتنو کښې د کلتوري ستم اندازه دومره زیاته وه چې ملي ژبه پښتو هغه وخت د پوهنې په نصاب کښې د انګریزي ژبې په څیر اختیاري وه یعنې څومره چې انګریزي پردۍ بلل کېده، هغومره پښتو پردۍ او غیر ضروري وه دا ځکه چې د دربار رنګینیو او شخصي خپلویو د ده احساس هم له پښتنو څخه پردی کړی وُ. بله خبره دا ده چې پاچاهانو تل د یو معمول په

[1] د هغه وخت د انګریزي اخبارونو د کټینګو یو کلیکسیون د کوټې د ښار د یو پخواني ښاروال سردار محمد ایوب خان وردګ د انتیکو آثارو په شخصي موزیم کښې خوندي دی.

توګه د خپلې حکمرانۍ د بقا لـه پـاره يـو قـوم لـه بـل قـوم سـره اچـولی دی. د مثـال پـه تـوګه امير عبدالرحمـن خـــان د افغـان او انګليـس د دوهم جنګ قهرمان غـازي محمـد جـان خـان مـزار شـريف تـه د تـګ پـه لاره کښې د ازبکـانو پـه لاس پـه شـهادت ورسـاوه. پـه همــدې ډول ده خپل ځينې نور هغـه مظالم چې پـه نـورو قومونـو يې کـول د پښتنـو پـه لاس سرته رسـولي دي.

ببرک کـارمل او نجيـب زمــوږ د زمــانې دوه نــور همداسې ستمکاران وو چـې يـو قـوم يې پـه بـل قـوم بـاندې ځپلـو. دا بـل ځوک نه و نجيب و چــې د پښتنـو د ځپلـو او شـرمولو لـه پـاره يې د يـو عـادي ازبک دوستم څخه سـتر قـهرمان جـوړ کـړ.

دا لـه شـکه وتلې خـبره ده چې د افغانسـتان د هــرې زمــانې پــه حاکمـه دسـتګاه کښې د افغانسـتان د ټولـو اقوامـو افـراد شـامل وو او د دولـت بيروکراسـي تـر ډيره حـده د دري ژبـو پـه لاس کښې وه نـو هــر استبدادي حکومـت چې د افغانسـتان پـه ټولـو خلکـو کــوم اسـتبداد چلولی دی هغـه داسې سـتم نـه دی لکه چې ستميانو فکـر کـړی دی يا نورو پـه دوی کښې داسـې فکـر تلقـين کـړ دی خـو هغـه کلتوري سـتم چې پـه پښتنــو تحميـل شـوی دی ډير زيـات محسـوس دی.

ژبني تعصبات او خارجي لاس وهنې

لکـه چـې د مخـه يادونـه وشـوه د ۱۳۴۳ پـه اساسـي قـانون کـښې د افغانسـتان دوې ژبـې رسـمي وګرځول شـوې ملـي ژبـه شــاله وويشـتل شوه خــو دومـره وشـول چـې د دري ژبـې لرڅنګ پـه رسـمي ځوکـې د کښيناسـتلو جـوګه وبلـل شـوه. يـو وخـت چـې د همدغـه اساسـي قـانون لـه خوا د برابر شويو امکانـاتو پـه برکـت انتخـابي ولسـي جـرګه د هېواد

په مسائلو باندې د بحث کولو له پاره کېنېوله شوه له رسمیاتو څخه د پښتو ژبې د غورځولو له پاره په اولسي جرګه کښې داسې تاوده بحثونه وشول چې د اساسي قانون له چوکاټ څخه وتلي ګڼل کېدل.

دا بحثونه هغه وخت تاوده شول چې په اولسي جرګه کښې د مامورینو په قانون باندې بحث روان وُ.

یو شمېر وکیلانو غوښتل چې د مامورینو په قانون کښې دغه مطلب زیات کړل شي چې د دولت یو مامور باید د افغانستان په دواړو رسمي ژبو وپوهیږي. دغه معقول او قانوني وړاندیز د یو شمیر نورو وکیلانو حساسیت وپارولو. هغوی چې په یو ډول کلتوري ستم اعتقاد درلود یا یو ډول فرهنګي اپارتاید یې غوښت، دا نه خوښوله چې پښتو ژبه په عملي ډول هم یوه رسمي ژبه شي. دې کسانو تصور کړی وُ چې پښتو ژبه په افغانستان کښې د اکثریت ژبه نه ده، دوی دا ادعا په داسې وخت کښې کوله چې د ملګرو ملتونو موسسې په تیره یوې بیطرفې علمي موسې یونسکو دا حقیقت منلی وُ چې پښتانه په افغانستان کښې ٦٢% اکثریت لري ښاغلي صباح الدین کشککي په خپل کتاب " دهۀ قانون اساسی" کښې لیکلي دې چې د اولسي جرګې هغو غړو چې د پښتو په ضد یې دریځ نیولی وُ، ادعا کوله چې پښتنو تل نور قومونه استثمار کړي دي سره د دې چې د دوی کلتور منفور دی د هېواد د رهبرۍ په کدر کښې یې لوړ مقام نیولی دی.

هغه څوک چې په بې مورده توګه چېې اصطلاحات لکه (ملي ستم، پښتون اپارتاید او ..) په کار اچوي که لږ څه انصاف ولري د یو اکثریت کلتور "منفور" بلل به ملي ستم، کلتوري ستم او کلتوري اپارتاید ونه بولي؟ په همهغو وختو کښې چې یو شمېر کسانو په پوره

بې پروایی سره د پښتنو کلتور منفور باله یونسکو د افغانستان له حکومت څخه وغوښتل چې د یونسکو په لګښت سره "پښتونولی" په پراخه توګه تر څېړنې لاندې ونیسي څو یو مهم بشري میراث ژوندی پاتې شي. همدغه پښتونولي ده چې د نړۍ د دوو متخاصمو نظریاتو لیبرالیزم او سوسیالیزم پلویان یې یوازې په یوه نقطه کښې متفق کړي دي او هغه دا ده چې د پښتنو ټولنه په فطري ډول یوه ډموکراتیکه ټولنه ده. (د تفصیل له پاره زما دوه کتابونه: په افغانستان کښې د عنعنوي جرګو نن او پرون او افغانستان د لویې لوبې پخوانی او اوسنی ستیج د مطالعې وړ دي).

په رښتیا د نړۍ د شرق او غرب له پاره د داسې یوې ټولنې کلتور په زړه پورې دی چې رسمي قاضي او پولیس ونه لري خو عدالت او امنیت پکښې په ښه توګه موجود وي او قضایا د جرګې له لارې په ۲۵ ساعتو کښې حل او فصل شي. یوازې پښتانه نه بلکې په پوره یقین سره د افغانستان نور اوسیدونکي قومونه چې اوس په هر لحاظ افغانان بلل کیږي په همدې ډول سپیڅلي کلتوري خصوصیات لري. نو د هیڅ کوم هزاره، تاجیک، ازبک، ترکمن ، بلوڅ، نورستاني او... سپیڅلی انفرادي او اجتماعي وجدان اجازه نه ورکوي چې د یو قوم داسې کلتور چې د یونسکو په سویه علمي مؤسسې ورسره مینه ولري "منفور" وبولي نو له دې څخه څرګندیږي چې د "منفور" ناشولته کلمه نورو د رانیول شویو وکیلانو په خوله کښې ور اچولې وه.

ښاغلي کشککي که څه هم له زیات ژورنالستیک احتیاط څخه کار اخلي بیا هم په خپل کتاب کښې د مداخلې لاسونه نه پټوي او لیکي:

" شواهدی موجود بود که درین واقعه رو سهادست داشتند چنانچه یکی از جلسات کسانیکه درین منازعه دخیل بودند در پغمان در منزل یک تاجر معروف کابل، سراج الدین پسر نظام بای، مهاجر ازبک دا یرگردیده بود. سراج الدین تجارت خوبی بین افغانستان و اتحاد شوروی داشت و نقش او در دایر ساختن چنین مجلس این اتهامات را تقویه بخشید که روسها از موضوع به نفع خود شان بهره برداری میکردند. در غیر آن دلیلی وجود نداشت که چنین مجلس در منزل او دایر شود. او صاحب کدام سویه علمي و ادبي نبوده از فعالیتهای سیاسی و اجتماعی کشور دور افتاده بود.."

ښاغلي کشککي دا هم لیکلي دي:" در جملهء اشخاصیکه درین منازعه دست داشت یکی هم ضیاء حیدري مدیر جریدهٔ افکار نو بود. حیدری که باری در زمان ریاست جمهوری محمد داوٌد در قاچاق مواد مخدره گیر آمده و محبوس گردیده. بعداً در زمان حمله کمونستان بر افغانستان توسط اتحاد شوروی بحیث مدیر قلم مخصوص اداره استخبارات ملکی خاد کار میکرد..."

د ژبې د مسألې علمي حل

له ښه مرغه موږ په افغانستان کښې داسې علمي او فرهنګي شخصیتونه لرو چې د افغانستان قومي او ژبنی تنوع ته په يو لوړ علمي نظر ګوري د افغانستان ټولي ژبې خپلې ژبې او له ګاونډيانو هیوادو سره د غوره اجتماعي روابطو ډېرې ښې او موثرې ذريعې بولي په تېره بيا پښتو او دري ژبې د خاصو قومونو ژبې نه بلکې د

ټولو افغانانو شریکې ژبې بولي. دوی که څه هم خپلې مورنۍ ژبې وربانديې زیاتې ګرانې دي د نورو افغاني یا د افغانستان د نورو ژبو سره هم د زړه مینه لري. کله چې علمي مجلسونه یا سیمینارونه جوړیږي د ژبو د توپیر او اختلاف مسأله دوی ته د یو کلتوري تنوع نه پرته چې یوه خاصه ښکلا لري، نور څه ارزښت نه لري.

زما ښه په یاد دي چې د داوُد خان د جمهوریت په موده کښې هغه وخت چې د جمهوریت د اساسي قانون د تسوید بیا تصویب پروسه روانه وه، د ژبې مسئاله یوه علمي مجلس ته چې د دواړو ژبو د لویو پوهانو او نامتو استادانو څخه جوړ شوی ، وړاندې شوه. د دغه مجلس علمي بحثونه هر سهار په اتو بجو شروع کېدل او د شپې تر اتو بجو اوږدېدل دې مباحثو څلور ورځې دوام وکړ.

زموږ دوه تنه پوهان پروفیسر امین رسول او دکتور روان فرهادي چې د جهاد په موده کښې د بیطرفه لیکنو له امله د ښه شهرت خاوندان دي د دې غونډو برخه وال وو دوی دواړه هم د دې حقیقت ژوندي شاهدان دي چې په علمي او دموکراتیکو غونډو کښې د ژبې پر مسأله بحثونه هغه تریخوالی نه لري چې په سیاسي حلقو یا اخبارونو کښې کله کله انعکاس مومي.

په دې علمي مباحثو کښې د ژبو په باره کښې د سوسیالیستي کمپ د هېوادو دا نظر چې د یو هېواد ټولې ژبې ملي دي یوه پکښې رسمي ده او همدارنګه د غربي دنیا دا نظریه چې د هېواد ټولې ژبې رسمي دي یوه پکښې ملي ده تر غور لاندې ونیولې شوې. دې دواړو نظریو د اکثریت ژبه رسمي یا ملي بلله. په غونډه کښې ټولو پوهانو د نظر په اتفاق سره پښتو د افغانستان د اکثریت خلکو ژبه بلله. په دې باره کښې چې کومه یوه توده مشاجره مینځ ته راغله هغه د پښتو ژبو او دري ژبو ترمینځ نه وه بلکې د دوو پښتنو

ترمنيځ وه. د علمي شخړې يوې خوا ته مرحوم پوهاند حبيبي او بلې خوا ته يې يو ځوان ليکوال جنيد شريف راغلی و. جنيد شريف له هغو کسانو څخه و چې په رسمي توګه يې د ملي لاربنود او د جمهوريت د موسس داود خان د وينا وو تفسيرولو صلاحيت درلود، ويل کېدل چې دی د پرچميانو اړخ ته يو منسوب ځوان و. ده ويل د افغانستان د جمهوري نظام د پاليسۍ له مخې اکثريت د ژبې او قوم په اساس نه بلکې د اقتصادي او اجتماعي طبقه بندۍ له مخې پېژندل کيږي نو د ملي لاربنود په وينا وو کښې چې د اکثريت خبرې راځي، مقصد يې ژبنی اکثريت نه بلکې د خواريکښانو لويه طبقه ده چې د ټولنې مطلق اکثريت ورڅخه جوړ شوی دی. پوهاند حبيبي چې د دې غونډې مشر وو وويل چې موږ ته کومه اقتصادي مساله د بحث کولو له پاره نه ده را استول شوې بلکې دولت له موږ څخه غواړي چې د ژبې په مساله کښې غور وکړو نو زموږ په دې غونډه کښې ژبنی اکثريت د بحث موضوع ده.

نامتو ديپلومات او د دري ژبې وتلي ليکوال دکتور روان فرهادي دې علمي غونډو ته يوه جامعه طرحه چې بيا د مجلس د مصوبې غټه برخه ورڅخه جوړه شوه، وړاندې کړه، ده وويل چې په افغانستان کښې يوازې پښتو او دري ژبې د ودې او انکشاف مستحقې نه دي بلکې د افغانستان هره ژبه په افغانانو حق لري چې د ممکناتو سره سم ورته خدمت وکړي او بايد د کوچنيانو له پاره د دې زمينه برابره شي چې خپلې لومړنۍ زده کړې په خپلو مورنيو ژبو کښې وکړي، البته پښتو او دري ژبې چې د عمومي رابطې دوې مهمې ژبې دي د زياتې پاملرنې وړ دي.

سره د دې هم د هېواد ملي ژبه بايد يوه وي ځکه چې په يوه هېوا کښې د دوو ژبو ملي کول خاصې اجتماعي او اقتصادي

ستونځي را پېدا کوي. ده وویل له دې کبله چې پښتو ژبه د اکثریت ژبه ده باید هغه د ملي او رسمي ژبې په توګه انکشاف وکړي. د ده نظریه دا وه چې پښتو باید په تاریخي توګه د دفتر ژبه هم وګرځي او داسې ترتیبات دې ونیول شي چې د هېواد دا ووه کلن انکشافي پلان تر پایه پښتو ژبه یوه مکمله رسمي او دفتري ژبه هم ګرځول شوې وي.

د دري ژبې په برخه کښې د ده نظریه دا وه چې په یوه معین تناسب سره دې په فرهنګي او نشراتي ساحو کښې د هغې ونډه زیاته کړله شي یعنې هغې ته دې په نشراتي، فرهنګي او علمي ساحو کښې (۴۰%) برخه ورکړله شي.

علمي مجلس چې دولت ته د ژبې په باره کې سپارښتنه وکړه په هغې کښې د دکتور روان فرهادي له نظریاتو څخه زیاته استفاده شوې وه. دې غونډې وښودله چې ژبني او مذهبي مسائل چې څومره په علمي غونډو کښې په اسانۍ سره حل کېدای شي هغه په پارلمانونو کښې هغسې نشي حل کېدای. موږ په افغانستان کښې د سولې د داسې حالاتو په انتظار کښې یو چې د خپلو ملي مسائلو او د اسلامي دنیا د مسائلو د حل کولو له پاره په دوستانه او عالمانه فضا کښې علمي غونډې او نړیوال سیمینارونه جوړ کړای شو او خدای پاک دې همداسې ورځې راولي.

د ژبې د مسالې دموکراتیک حل؟

په افغانستان کښې د ګوندونو د سیاسي فعالیتونو د پیل کېدو په مرحله کښې هر ګوند خلکو ته وعده ورکوله چې د ژبې مساله به په دموکراتیکه توګه حل کیږي. لکه څنګه چې په خپله د دموکراتیک

د اصطلاح له پاره هر ګوند د خپلو خاصو انګېرنو له مخې معنی ګاني تراشلي د ژبې دموکراتیک حل هم جلا جلا روشونه لرل. لکه چې دمخه هم یادونې شوې دي د خلق، پرچم ګوندونو "د ژبو او ملیتونو" په برخه کښې د ستالیني مکتب له وضعه شویو اصولو څخه کار اخیست، د دې اصولو له مخې د افغانستان ټولنه یو ملت نه بلکې د بیلو بیلو ملیتونو مجموعه بلله کیږي. د هر ملیت صورت دلته مخرج یې د هېواد د اوسنیو سیاسي سرحدونو څخه د باندې دی. په افغانستان کښې د هر اوسېدونکي ملیت ژبه ملي ده او هرې ژبې ته به د هغوی د ویونکو د شمېر په تناسب خدمت کیږي. د دې ژبو له جملې څخه به یوه ژبه رسمي وي چې زده کړه به یې ټولو ته لازمي وي.

د افغانستان په بیلو بیلو ژبو کښې روسي خپرونو د خلق د ګوند د غړیو ترمینځ بیل بیل پندارونه را پیدا کړي وو، یو پندار دا و چې د افغانستان د خلکو اکثریت پښتانه دي. دوی فطرتا دموکراتیک خلک دي. په دوی کښې شیخ ملي (رح) لومړنی سړی و چې د مځکو د اصلاحاتو پروګرام یې د "ویش او وار" په سیستم تطبیق کړ. د دوی ملي ژبه یوه ژوندۍ او ډینامیکه ژبه ده چې د روسي ژبې په څیر ډینامیزم لري په لنډه موده کښې یې ځان د نورو ژبو سره په سیالۍ کښې برابر کړی دی. د دې ژبې فني نثر اوس ډېره وده کړې ده چې هر ډول علمي، ادبي او اجتماعي مسائل په خپله لمن کښې ځایولی شي. دغه پندار هم ډېر پښتانه د خلق په ګوند ورټول کړل. بل پندار دا و چې پښتانه په افغانستان کښې دننه یو استعماري ځواک دی چې نور ملیتونه په شدیده توګه استثماروی او په شمالي افغانستان کښې یې ډېرې مځکې لاندې کړې دي.

همدغه انګيزني طاهر بدخشي او د د. نور ملګري د خلق د ګوند څخه بيل کړل او د "ستم ملي" په نامه يې يو بل ګروپ جوړ کړ.

تر دې انشعاب وروسته کله چې د خلق ګوند قدرت تر لاسه کړ نو د ګوند لومړي سړي نور محمد تره کي خپلې وينا وې په پښتو کولې او دوهم سړي ببرک کارمل به په دري ژبه په شد او مد خبرې کولې، دريم سړی يې حفيظ الله امين و چې د ښاغلي رهنورد په قول "ذولسانين" و، نجيب هم د ده په څير دوه ژبی و. د تره کي له خبرو څخه داسې څرګنديدله چې ده د کارمل په څېر د نطاقی تمرين نه و کړی، د عامو خلکو په لهجه به يې خبرې کولې ظاهرا د ده پلويانو دا خبره تبليغوله چې د دوی مشر د وولس په ژبه خبرې کوي خو نورو داسې انګېرله چې دی د خپلې نطاقی کمزوري د پښتو په عاميانه لهجه کښې پټوي. د ژبې مسالې ورو ورو د خلق په ګوند کې د درز کرښه را پيدا کوله بالاخره په ګوند کښې دوهم انشعاب د پرچم ګوند وزيږاوه.

د ثور د کودتا په وخت کښې د يو عاجل ضرورت په توګه د ګوند دواړه ټوټې د ماتې شوې پيالې د ټوټو په څير سره ونښلول شوې او کمزوري پټري ورباندې ولګول شول خو په ګوند کښې دننه د قدرت د جګړو له پاره دغه پټري يو بل پسې سست کړل.

کله چې ببرک کارمل افغانستان ته راوستل شو او قدرت په لاس ورکړل شو نو روسانو د پټو (قطعه بازۍ) په لوبه کښې د توس پته پر مخې واچوله او د غلام پته يې راپورته کړله. دا په سياست کښې د تغير راوستلو يوه شروع وه. اوس نو د دوی له پاره دا خبره زړه ښکاري چې پښتانه د افغانستان اکثريت او فطرتا دموکراتيک خلک وبولي.

امیر عبدالرحمن پخه خبره کړې وه چې روسان د فیل عادت لري خپله یوه پښه پخه لګوي او بیا بل ګام وړاندې اخلي. کله چې دوی وپوهېدل خپله پښه په ټول افغانستان کښې پخه نشي لګولی نو یې کوښښ وکړ چې په شمالي افغانستان کښې ځان ته د پښې ایښودلو ځای پیدا کړي نو اوس یې د قومي اقلیتونو په تېره د دري ژبو د خوشحاله کولو له پاره په اقلیت باندې د اکثریت د بدلولو کوښښونه پیل کړل.

د دغه کار له پاره یې له یوې خوا ببرک کارمل او د ده ملګرو ته د نویو ابتکاراتو او فعالیتونو پلان په مخ کښې کېښود او له بلې خوا یې دا هڅې په کار واچولې چې د احمد شاه مسعود زړه ترلاسه کړي.

د هغو سرپټو رازونو څخه چې اوس اوس رسوا کیږي یو یې دا دی چې یوه ورځ د کارمل په مخکې د ژبې د مسالې د دموکراتیک حل (!) په باره کښې بحث روان و، پښتانه خلقیان د لومړي ځل له پاره په دې حقیقت وپوهېدل چې د ژبې د مسالې د دموکراتیک حل په دوکان کښې پښتو ژبه په سپکو کانو باندې تلله کیږي او ټولې هغه خبرې باد وړې دي چې د خلق ګوند ته د پښتنو د جذب کولو په وخت کښې کېدلې. یو پښتون کمونیسټ په یو کتاب کښې چې په روسي ژبه د افغانستان دموکراتیک جمهوریت تر عنوان لاندې لیکل شوي ، استناد وکړ چې پښتانه اکثریت دي په دغه کتاب کښې پښتانه د (۶۵%) په شاوخوا کښې ښودل شوي وو.

ببرک کارمل دغه کتاب ورڅخه واخیست او خپل نږدې ملګري ته یې ورکړ چې مصادره یې کړي ورسره یې حکم وکړ چې د دغه کتاب مطالعه منع ده. ده دا هدایت هم صادر کړ چې که د کوم

ګونـدي غړي سـره دا کتـاب ولیـدل شـو هغـه د ذ ز ـد څخـه ایسـتل کیږي.

پـه دې بـاره کـښې چـې د کـارمل اداري د روسـانو د یـوې بلـې پـه کـار اچـول شـوې سـتراتیژۍ لـه مخـې پـه افغانسـتان کـښې پـه اقلیـت بـاندې د پښتـو د اکـثریت د اړولـو لـه پـاره هـر اړخیز اقدامـات پیـل کـړي وو مختلفـو افغـاني او خـارجي لیکوالـو مسـتندې خپرونـې کـړې دي. پـه دې جملـه کـښې د دکتـور حسـن شـرق کتـاب "کربـاس پوشـهای برهنـه پـا" پـه خاصـه تـوګه د پـاملرنې وړ دی څکـه چـې دی حـاکمې دستګاه ته ډېر نژدې حتـی پـه هغـې کـښې یـو شـامل سـړی و. پـه راډیـو یـي تلویژنـي خپرونـو کـښې د پښتـو پـه مقـابل کـښې تبعیضـي روش ډېر محسـوس وو د حـاکمې دسـتګاه یـو وزیـر پـه څغـرده او زړ وره تـوګه دا خبره کولی شوای چـې پښتانـه بـې فرهنـګه اکـثریت دي.

پروفیسـر ډاکـتر ګل جـان ورور وردګ پـه خپـل کتـاب " د افغانسـتان پـه شـمالي ولایـاتو کـښې د پښتنـو اسـتوګنځي" کـښې لیکـي چـې د پښتـو څېړنـو بـین المللـي مرکـز ده تـه دا دنـده سپارلې وه چـې د افغانسـتان پـه شـمالي ولایـاتو کـښې د پښتنـو کلـي، کورونـه او کـېږدۍ وشـمېري. ده پـه ځینو ولایاتو کښې دغـه کـار وکـړ عجیبـه دا ده چـې پـه داسـې ولایـاتو او ولسـوالیو کـښې یـې د پښتنـو ګڼ کلـي ثبـت کـړي دي چـې تـر دې دمخـه حکومتـی دفترونو وربـاندې خولـه پټه نیولـې وه او پـه "چـوټه انـداز" ډول هغـه کلـي دري ژبـې بلـل شـوي وو. د پښتـو څېړنـو مرکـز یـوازې د پښتنـو کلـي او کورونـه نـه شـمېرل بلکـې ورسـره یـې د تاجیکـانو، ازبکـانو، ترکمنـانو، هـزاره ګانـو، قزاقـانو...... کلـي او کورونـه هـم شـمېرل. دا یـوه عنعنـوي سـر شـمېر نـه وه، چـې خلکـو ورڅخه خپل حقایق نـه پټول، پـه افغانسـتان کـښې پـه عنعنـوي تـوګه د کلیـو او کورونـو د شـمیرنې څخـه داسـې احصائوي حقـایق تـر لاسـه

کېدای شي چې سړی باور وربانديې کولای شي په دې ډول سر شمېر نه کېږي اټکلي شیان هم حقیقت ته نږدې وي. د مثال په توګه که ځینې خلک ونه غواړي چې د خپلو ښځو شمېر او د هغوی مدني حالت وښيي په دې صورت کېږي کېدای شي چې په اټکلي توګه د نارینه وو د شمېر په تناسب د ښځو شمېر هم اټکل شي چې دا ډول تخمین یقین ته نږدې دی. یونسکو چې په یقیني توګه په افغانستان کېږي د قومونو او ژبو فیصدي معلومه کړې ده له دې ډول روښونو څخه زیاته استفاده کړې ده د مثال په ډول لکه چې پروفیسر ډاکټر ګل جان ورور لیکلي دي له ۱۳۳۴ لمریز کال څخه ځینو دولتي موسساتو لکه د کورنیو چارو وزارت د ملاریا د مجادلې ریاست، د کرنې او اوبو لګولو وزارت د خپلو دندو او خپلو انکشافي اهدافو ته د رسیدو له پاره د کلیو لیستونه جوړ کړل او د کارتو ګرافي موسسې د نقشې پر مخ د کلیو نومونه ولیکل. په ۱۳۴۹ لمریز کال د پلان وزارت د نفوسو معلومولو له پاره له همدې طریقې څخه کار واخیست، ټولو ته څرګنده ده چې د انکشافي پروژو له پاره د نفوسو د معلومولو په کار کېږي د ملګرو ملتو له مرستو او د دې موسسې د ماهرانو څخه کار اخستل شوی دی. نو د ملګرو ملتو د موسسې له خوا د قومونو او ژبو فیصدي د اشخاصو د ذهني جمع او تفریق په نسبت زیاته د باور وړ ده.

پروفیسر ډاکټر ګل جان ورور وردګ لیکي".. کله چې روسان او د روسانو پلویان د دغو تاریخي اسنادو له ثبتولو څخه خبر شول. د جمهوري ریاست او د هغه د مرستیال په کچه یې یوې او بلې خوا ته لیکلي او ګړني (شفاهي) امرونه وکړل چې دا احصائیوي څېړنه چې مطلب یې د شمالي ولایاتو د پښتنو څېړنه وه بنده کړې. د همدغه امر او بندیز په اساس د مرکزي احصائیې ریاست چې د

ځینو احصائوي جغرافیایي او نورو معلوماتو سرچینه ده څېلو اړوندو ځانګو ته امر ورکړ چې اړوند معلومات زما له واک څخه وباسي. همدا ډول د پښتو څېړنو په نړیوال مرکز زور واچول شو چې د پښتنو په برخه کښې څېړنه په تیره بیا د شمالي ولایاتو د پښتنو څېړنه ودروي نو ځکه ماته د قومونو او قبایلو وزارت او د کورنیو چارو وزارت د افغانستان شمالي او شمال لویدیځو ولایتونو ته د ورتګ اجازه او سپارښت لیک رانکړ. په دې سربېره یې پورتنۍ څېړنه زما له واک څخه وایستله او په ځای یې نوې پروژه د پښتو انګریزي خود اموز په نامه را وسپارله"

د پروفیسر ډاکتر ورور دا څېړنه چې بشپړ کېدو ته نه وه پرېښودل شوې په همدې نیمګړي حالت کښې هم دا ښیي چې په شمال کښې پښتانه دومره زیات دي چې د خلقیانو، پرچمیانو په اصطلاح په شمال کښې یې هم یو ملیت جوړ کړی دی. که د شمال پښتانه کوچیان ورسره وشمېرل شي نو په شمال کښې هم پښتانه یو لوی ملیت جوړوي. له دې کبله چې په دوو حکومتونو او په دوو برخو (شمالي او جنوبي) د افغانستان د ویشلو طرح تر لاس لاندې وه او په نظر کښې وو چې دري ژبه د شمالي افغانستان رسمي او ملي ژبه وګرځول شي. نو د هر هغه حقیقت پټول مصلحت وبلل شول چې په افغانستان کښې د پښتنو اکثریت او په شمالي ولایاتو کښې د دوی ډېرښت تائید وي.

اسلامي انقلاب او ژبني تعصبات

کله چې استاد رباني د جهادي تنظیمونو له خوا د یوې څلور میاشتنۍ دورې له پاره د افغانستان د اسلامي دولت د مشر په څوکۍ کښېنول شو. ورسره سم د پښتو د له منځه وړلو اقدامات پیل شول. د کوټې په ښار کښې د افغانستان د قونسلګرۍ لوحې چې پخوا په پښتو کښې لیکل شوې وې د ځینو کلماتو له بدلولو سره یو ځای په دري واړول شوې. د کوټې د ښار د اوسېدونکو اکثریت په پښتو ژبه خبرې کوي د دغه ښار زیاتره دکاندارانو خپلې لوحې په پښتو ژبه لیکلې دي. کله چې د افغانستان د اسلامي دولت د قونسلګرۍ لوحې په دري ژبه وګرځول شوې او پښتو یې له لوحو څخه وغورځوله د کوټې له اوسېدونکو سره پوښتنې پېدا شوې.

بیا کله چې د رباني د حکومت یو هیئت پاکستان ته مسافرت وکړ، د پاکستان د هغه وخت له جمهور رئیس فاروق لغاري سره د کتنې په وخت کښې لغاري د افغاني هیئت سره د افغانستان په ملي او رسمي ژبه خبرې پیل کړې خو افغاني (!) هیئتّ معذرت وغوښت او له لغاري څخه یې هیله وکړه چې په انګریزي ژبه ورسره خبرې وکړي. ورځپاڼو ولیکل چې افغاني هیئت د ګوډې ماتې انګریزي ژبې په ویلو سره خپل ځان نور هم وشرماوه. دننه په افغانستان کښې هم له دفترونو څخه پښتو لوحې ښکته کړل شوې او په ځای یې دري لوحې ولګول شوې. په دري ژبه د لوحو لیکل په هیڅ وجه هم د اعتراض و ړ خبر نه ده خو له لوحو څخه د پښتو لیرې کول په هر لحاظ د غندلو وړ اقدام وو. د افغانستان د دموکراسۍ د

دورې اساسي قانون پښتو او دري دواړه د افغانستان رسمي ژبې اعلان کړې وې. د توپير او تبعيض د لرې کولو له پاره به مناسب کار دا و چې لوحې به دواړو ژبو ليکل شوې وای. موږ د مهاجرت په موده کښې د سر په سترګو ليدل چې په پاکستان کښې زياتره لوحې په دواړو رسمي ژبو اردو او انګريزي کښې ليکل کېدلې خو له بده مرغه په افغانستان کښې له دغسې يو ملي بصيرت څخه کار وانه خستل شو او د تعصباتو د ودې له پاره زمينې زياتې کړلې شوې.

د افغانستان د علومو د اکاډيمۍ ځينو کارکوونکو د اخبارونو په سويه دا خبره رسوا کړه چې د رباني اداري ډېر زيات پښتو کتابونه د لازم غور او دقت نه دمخه د "کفري اثارو" په توګه ټول کړل او وې سوځول.

پخوا له هغه چې استاد رباني ته د افغانستان د جمهور رئيس او مسعود ته د دفاع د وزارت څوکۍ وسپارلې شي دغو دواړو جهادي شخصيتونو ښه ملي وجاهت درلود، دوی د پښتنو په زړونو کښې هم ځای درلود، زياتره پښتنو فکر کاوه، چې د هېواد واکمنې د انتخاباتو تر وخته پورې رباني يا مسعو ته وسپارله شي زموږ د دري ژبو ورونو ګيلې به له مينځه لاړې شي. استاد رباني د دغه کار له پاره په دې لحاظ هم يو مناسب سړی بلل کېده چې ده د هېواد په دواړو رسمي ژبو خبرې او ويناوې کولای شوای. دوی داسې ګڼله چې استاد رباني به د افغانستان له پاره داسې يو جمهور رئيس وي لکه چې غلام اسحاق خان د پاکستان له پاره يو جمهور رئيس و. غلام اسحاق خان يو داسې پښتون و چې مورنۍ ژبه يې پښتو وه د اردو تلفظ يې هم د نورو پښتنو تلفظ ته ورته و مګر د پاکستان د ټول ملت سره يې وفاداري درلوده. ده د پاکستان په دواړو ژبو ويناوې کولې خو اردو ته يې د پاکستان د ملي ژبې په توګه په لوړ نظر

کتل. د پاکستان د بهرنیو چارو وزیر سرتاج عزیز هم داسې یو څوک دی چې د ځینو نورو مهمو سیاسي شخصیتونو په څیر له بي بي سي سره په خپله مورنۍ ژبه پښتو ډېرې ښې خبرې کوي خو د خپل هېواد له رسمي ژبو اردو او انګریزي سره تعصب نه لري او له اردو سره چې د پاکستان ملي ژبه بلل شوې ده توده مینه لري.

پښتنو په استاد رباني داسې یو مقام د زړه له کومې لوراوه چې د ده د هیلې سره سم د "ملي وحدت" مرکز ګرځول شوی وای او له ظاهر شاه سره په سیالۍ کښې برابر راغلی وای. همدارنګه پښتنو هیله لرله چې احمد شاه مسعود د احمد شاه بابا په کرښه روان شي او زمونږ په زمانه کښې د هغه د کریکټر واقعي ممثل وګرځي یعني د افغانستان د ټولو قومونو زړونه ترلاسه کړي او د افغانستان په بیا جوړښت، درنښت او لوېښت کښې د احمد شاهي نقش خاوند شي خو له بده مرغه د دوی ستمي ملګرو او خارجي دوستانو په دوی دغسې ملي مقامونه ونه لورول بلکې په لمنو باندې یې د تعصب کرغیړن داغونه وروګول.

مذهبي اختلافات

فکر کوم چې د یو افغان هندو ډاکټر د ژوندانه پېښې موږ ته په افغانستان کښې د مذهبي ګروپونو ترمینځ د ښه چال چلند په باره کښې ځینې ښه مثالونه را کوي. دغه ډاکټر رینګاتهه اشنا نومېږي چې یو طبي ډاکټر او د کندهار اوسیدونکی دی. ما (لیکوال) او ده د درې څلور کلونو په موده کښې په یوه خارجي خیریه موسسه کښې په ګډه سره کار کاوه. په دې موده کښې له ده سره زما خبرو اترو ماته د افغاني هندوانو د ملي افغاني احساساتو په باره کښې ډېر څه راکړل. تر ټولو مهمه موضوع دا وه چې افغاني هندوانو له مجاهدینو سره د زړه له اخلاصه کومکونه کول.

ډاکټر رينګاته آشنا هم له هغو افغاني هندوانو څخه ؤ چې خپل فکري او مالي کومکونه يې له مجاهدينو څخه نه وو سپمولي له همدغه امله ده هم د نورو مجاهدينو په څير د کمونستي رژيم په زندان کښې ډېر زيات کړاوونه ليدلي وو. دی هم د نورو افغانانو په څير د مهاجرت ژوند ته مجبور شوی ؤ. ده د کوټې ښار د کندهار نه وروسته خپل دوهم ښار باله. زړه يې نه غوښتل چې هند يا بلې خوا ته لاړ شي. د کوټې په ښار کښې د ده کور غلو هم وواهه. سره د دې هم د ده زړه ورڅخه تور نشو او دا پښه يې هم د افغانانو يو مشترک غم باله.

د ده افغاني احساسات ډېر تاوده وو يوه ورځ يې په موسسه کښې د يو خارجي کارکوونکي سره په دې باره کښې شخړه درلوده چې دوی د محرومو افغاني مهاجرينو په نامه مرستې را ټولوي او په راټولو شويو پيسو خپلې ميلې چړچې کوي او له افغانانو سره موثرې مرستې نه کوي. د دوی ترمينځ دا شخړه دومره جدي شوه چې له موسسې څخه د ډاکټر ريګناته آشنا د ايستلو سبب وګرځېده. له موسسې څخه خو وايستل شو مګر په کوټه کښې يې خپلې پښې ټينګې کړې. خپل شخصي کلينيک يې پرانيست او له دې لارې يې افغانانو ته د آسانه او ارزانه تداوی شرايط برابر کړل. ډېره موده وروسته چا راته وويل چې هغه هندوستان ته تللی دی.

د موضوع تر ټولو جالب اړخ دا دی چې دغه آزاد خيال افغان هندو ډاکټر د چا خبره په آزاده او سيکولر هندي ټولنه کښې ځای نشو او د لويې دموکراسی هغه ټولنه يې د ځان له پاره د سرخلاصي زندان په توګه وګڼله اوس اوس خبر شوی يم چې دی دخپلو هيواد والو د خدمت له پاره بېرته کندهار ته تللی دی. ممکن د ړيرې په موضوع کښې خو ځله د طالبانو د سختو پوښتنو سره مخامخ شوی وي او ښايي ده په يوه خبره ځان ورڅخه خلاص

کړی وي او هغه به د ده دا خبره وي چې "زه هندو یم نور نو څه کار راسره لرئ؟"

یو هندو کولای شي په جرأت سره د طالبانو یا نورو مذهبي کسانو د وړاندې ووایي چې دی هندو دی. په افغانستان کښې هیڅوک د خپل مذهب په معرفي کولو کښې له سخت عکس العمل سره نه مخامخ کیږي. له همدې څخه څرګندیږي چې په افغانستان کښې دیني او مذهبي اختلافونه شته خو داسې مذهبي تعصبات چې په شاوخوا هیوادو کښې محسوس وو او دي په افغانستان کښې هغسې نه دي احساس شوي. هندوان له مشرکانو او بت پرستانو څخه شمیرل کیږي نو ځکه د دیني عقیدې له مخې د دوی او مسلمانانو ترمینځ ډیر لوی واټن شته خو په اجتماعي روابطو کښې دا واټن ډیر نری شوی او په ملي علایقو کښې له مینځه تللی دی.

موږ د دې کتاب د ټولنیزې څیړنې په برخه کښې د یو لړ واقعاتو او شواهدو له مخې څرګنده کړې وه چې تعصبات په تجارتي معاملاتو یا د راکړې ورکړې په کاروبار اغیزه کوي. په ځینو هیوادو کښې داسې خلک کم نه وو او لا شته چې د بلې ژبې د ویونکي یا د بل مذهب لرونکي له د کان څخه سودا نه کوي. په ځینو هیوادونو کښې داسې اعلانونه هم په دیوالونو باندې خوړند شوي دي چې فلانی فابریکه د فلاني مذهب د پلویانو له خوا چلیږي نو څوک باید د هغې تولیدات یا پیداوار ونه پیري. حتی په دې باره کښې په عبادت ځایونو کښې هم موعظې، یا توصیې شوې دي. مګر په افغانستان کښې د پیرودلو او پلورلو په کاروبار کښې چا د چا دین، مذهب او ژبه په نظر کښې نه ده نیولې بلکې هر چا کوښښ کاوه چې د صادق او منصف دکاندار سره معامله ولري. له دې حقایقو څخه معلومیږي چې په افغانستان کښې دیني او مذهبي اختلافات (الحمد لله) د تعصباتو سختې مرحلې ته نه دي رسیدلي.

د افغانستان د خلکو مطلق اکثریت له مسلمانانو څخه جوړ شوی دی. د اسلام دوې لویې فرقې سنیان او شیعه ګان په افغانستان کښې یوه د بلې تر څنګ ژوند کوي. هرې فرقې د خپلې خاصې فقهې له پاره تبلیغات کړي او دفاع یې ورڅخه کړې ده خو د خدای په فضل او مهربانۍ د دوی ترمینځ مذهبي اختلافات د تعصباتو داسې مرحلې ته نه وو لوړ شوي چې یو د بل وجود ونشي زغملای. که موږ خپله پاک زړې تولنه له ګاونډیو هېوادونو سره مقایسه کړونو په خپل حالت به شکر وباسو. مرحوم غبار د افغانستان در مسیر تاریخ په ۲۸۷ مخ کښې لیکي:

" در آغاز قرن شانزدهم در کشور ایران دولت جدیدی بمیان آمد که در راس آن یک خاندان صوفی و روحانی قرار داشت. این دولت تا نصف اول قرن هجده هم عمر نمود و موسس آن در سال ۱۵۰۲ اسمعیل صفوی بود این شخص مذهب امامیه را در ایران رسمی ساخت و فرمان داد تا در قلمرو او خطبه بنام ائمه اثنا عشر خوانده شود و اقامت نماز و روزه و عبادات اسلامی بطریقه مذهب امامیه بعمل آید. بعلاوه امر کرد که مخالفین این مذهب اعم از سنی و خوارج (با ضرب غازیان) (!) سپاه بر انداخته شود. این حکم شاه اسمعیل آتش نفاقهای مذهبی را که از قرنها ریشه گرفته بود مشتعل تر ساخت و مردم بسیاری از پیروان طریقه تسنن و خوارج ایران مجبور بفرار گردیدند. در جنگهایی که از عهد سلطان سلیم عثمانی به بعد با ایران واقع شد بیشتر جنبه تعصبات مذهبی را داشت و بعد ها دول استعماری اروپا در آسیای وسطی ازین اختلافات مذهبی دول سنی مذهب وشیعه مذهب استفاده های بسیاری نمودند...

مرحوم غبار دا هم لیکلي دي چې صفویانو پر افغانستان د خپلو تېریو په موده کښې له زیاتو مذهبي تعصباتو او ډول ډول مظالمو څه مخ نه دی ګرځولی.

تر کومه ځایه چې د افغانستان په اوسېدونکو سنیانو او شیعه ګانو پورې اړه لري د دوی ترمینځ د نورو په لمسون یا د یو لړ غلط فهمیو په وجه شخړې او جنګونه شوي دي خو له داسې تعصب څخه کار نه دی اخستل شوی چې یوه مذهبي فرقه پر بله باندې خپل مذهب تحمیل کړي یعني مذهبي آزادي تر زیاتې اندازې تأمین شوی وه.

د افغانستان د تاریخ ډېر په زړه پورې یو فصل د هغو مبارزو سره اړه لري چې افغاني سنیانو او شیعه ګانو په ګډه سره د تېري کوونکو ایرانیانو په مقابل کښې کړې دي. په خاصه توګه دا حقیقت ډېر جالب دی چې زموږ هزاره وروڼو د پښتنو هوتکو تر څنګ د هغو ایرانیانو په مقابل کښې په میړانه سره جګړې وکړې چې په ژبني او مذهبي لحاظ ورسره نږدې بلل کېدل. چې په دې باره کښې د دې کتاب په مخکینیو پاڼو کښې یو څه مفصل بحث شوی دی.

مداخله کوونکو او استعماري طاقتونو تل هڅه کړې ده چې د خپلو شومو مقاصدو له پاره په افغانستان کښې مذهبي جګړې تحریک کړي خو د خدای په فضل دوی دلته دومره زیات نه دي بریالي شوي د دې حقیقت اوسنی ثبوت په هزاره جات کښې د ایرانیانو د مداخلو په مقابل کښې د هغې سیمې د هېواد پالو اوسېدونکو هزاره ګانو میړنی مقاومت دی. په دې باره کښې هم په دې کتاب کښې تر دې دمخه کافي بحث شوی دی.

سره د دې چې په وولس کښې د مداخله کوونکو په مقابل کښې سخت مقاومتونه موجود وو خو هغو تنظیمونو چې د هېواد نه د باندې جوړ شوي وو د افغانستان نظریاتي او جغرافیایي پولې د

نورو په مقابل کښې ډېرې نرۍ کړې وې د جهاد په جریان کښې د ځینو تنظیمونو د مشرانو له خولو څخه داسې خبرې هم وتلې دي چې : "موږ وسلو ته ضرورت لرو که هغه حتی زموږ دښمنان یعني شورویان هم راکوي د اخستلو له پاره یې لاسونه ور وړاندې کوو" هر څوک پوهېږي چې د جهاد په وختونو دوهم بلکې په ډېرو مواردو کښې لومړی غټ ضرورت پیسو را پېدا کاوه نو د ځینو مشرانو او قوماندانانو لاسونه د پیسو خوا ته وړاندې کېدل. دا خبره مهمه نه ده چې ورکوونکي لاسونه د چا وو او د څه له پاره دا پیسې ورکولې کېدلې. موږ د دې ډول سیاسي سخاوتونو بدې نتیجې په خپلو ټولو پریشانه او خوږمنو حواسو درک کړې دي.

مرسته ورکوونکو لاسونو په افغانستان کښې نوې سیالۍ او رقابتونه را پېدا کړل چې له بده مرغه د افغاني ټولنې د عادت خلاف یې ډېر سخت مذهبي تعصبات وپارول.

یو غربي لیکوال ستیفن فوی (Stephan Foye) په خپله یوه لیکنه "Reporton the Ussr" کښې چې لندیز یې " افغانستان در مطبوعات جهان " د ۱۳٦۸ کال په میزان کښې خپور کړی دی، لیکلي دي چې د افغانستان په باره کښې د ایران او شوروي اتحاد سیاستونه په یوه ټکي کښې سره یو شوي وو او هغه دا وُ چې د دواړو هېوادونو حکومتونو نه غوښتل چې د سني اکثریت بنسټ پالي ډلې قدرت ته ورسیږي دواړه حکومتونه په افغانستان کښې داسې پراخ بنسټه حکومت غواړي چې د سني اکثریت بنسټ پاله ګروپونه پکښې قدرت ونه لري.

همدغسې یو هدف په ایران کښې د "حزب وحدت اسلامي افغانستان " د نماینده ګۍ د مشر حجة الاسلام والمسلمین محمد فیاض په هغه مرکه کښې په پوره صراحت موجود دی چې د مجاهد ولس له جریدې سره یې کړې وه. د ا مرکه د هغې جریدې

د ۱۳۷۰ کال د سلواغې او کب په ګڼه کښې خپره شوې ده. محمد فیاض په دې مرکه کښې ویلي وو:

چې که مجاهدین عربستان او پاکستان ته اجازه ورکوي چې د پکتیا او کونړونو له لارې د مرستو ډکې لارۍ راتیرې کړي. نو موږ هم اجازه ورکوو چې د ایران د مرستو لاسونه راوغځیږي.

د افغانستان یو سابقه لرونکي استاد او لیکوال ښاغلي غلام علي آئین مجاهد وولس ته په خپله یوه استول شوی مقاله کښې همدغسې یو مطلب لیکلی دئ:

" توسعه ایدیالوژي افراطی آیت الله خمینی بسوی عراق و خلیج فارس ناکام شد آنها شاید زمینه را در افغانستان مساعد ترمی دید و در حالیکه نارضایت های مردم ایران از بابت خرابی وضع اقتصادی و اجتماعی نمایان بوده است. از جانب دیګر ایران نمی خواهد نظامی در افغانستان روی کار آید که شکل و رنګ خود را از وهابیت ګرفته باشد. دخالت ایران تا اندازه معتنا بهی به دخالت عربستان ربط دارد و آنطور یکه خواجه شیراز ګفته بود:

سخن درست بګویم نمیتوانم دید
که می خورند حریفان و من نظاره کنم

په همدې ډول د سیاسي "مئ خورانو" ترمینځ سرګرمیو، بدمستیو، سیالیو او رقابتونو د افغانانو د سر په کاسو کښې کینې وایشولې او تعصبات یې په ځوښ راوستل نتیجه یې په سرونو کښې د میخونو وهل او یو بل ته د بې شرمیو اړول و. کوم قبیح کارونه چې هغو بې شرمه او بې مسؤلیته کسانو وکړل د افغانستان د ټولو خلکو په شریک ملي کلتور او په خاص ډول د هر قوم په سپیڅلیو عنعنانو د جنایت ډیر کړغیړن داغونه ولګول.

له دې کبله چې دا اورونه د پردیو په مرستو بل شوي وو او د کینې دا کتوی هم د پردیو په اشارو په ځوښ راوستل شوې وې د هغو اثرات هم د ځوښ د ختمېدو سره سم تر ډېره حده له مینځه لاړل او تریخوالي یې د افغاني ټولنې اعماقوته سرایت ونه کړ ځکه چې دا په قومي لحاظ متنوعه تاریخي ټولنه چې د زیاترو پوهانو د تحلیل له مخې د اجتماعي تکامل په پروسه کښې د یو موټي نه بېلدونکي ملت د جوړښت مرحلې ته رسیدلې ده، د دې ډول فرمایشي او تحمیلي کرکو او تعصباتو د منلو له پاره مساعده نه وه او نه ده.

که په افغانستان کښې د ایران او سعودي عربستان همدارنګه د شاوخوا د نورو هېوادو ترمینځ سیاسي او اقتصادي رقابتونه نه وای د تسنن او تشیع ترمینځ اختلافات اساساً دومره حاد نه وو چې زموږ په ګران هېواد کښې یې دومره ناوړې پېښې مینځ ته راوړې وای. د افغانستان د شیعه ګانو یو بل مذهبي مشر آیت الله شیخ آصف محسني د دې خونړیو پېښو څخه دمخه په خپل عالمانه تحلیل کښې دا موضوع ښکاره کړې وه چې په اصولو کښې د شیعه اوسني ترمینځ اختلافات نشته مګر په فروعو کښې چې د دوی ترمینځ کوم اختلافات شته هغه دومره نه دي چې سنیان او شیعه ګان یو د بل د وینو له پاره تږي کړي.

ده د افغانستان د ثقافتی شوری په لومړني سیمینار کښې چې د مقالو مجموعه یې د ۱۳۶۹ کال په سنبله کښې خپره شوه په خپله جامعه وینا کښې ځرګنده کړه چې:

" هر کسیکه بخدا و پیامبر او اقرار نماید و از ضروریات دین اسلام و موضوعات مورد اتفاق مسلمانان انکار نکند او در مذهب شیعه مسلمان است ولو که مانند شیعه امامیه به امامت امامان دوازده ګانه متعقد هم نباشد زیرا اعتقاد به امامت شرط تشیع است،

نه شرط مسلمانی. عین همین نظریکه شیعه به سنیان دارند مذهب سنیان نیز همان نظر را به اهل تشیع دارند. امامت در نظر اهل سنت از جمله فروع است که مخالف در ان تکفیر نمی شود. واقعیت این است که شیعه خلافت خلفای سه گانه، ابوبکر صدیق، عمر و عثمان رضی الله عنهم را انکار ندارند و اساسا قابل انکار نیست. بعد از وفات پیامبر صلی الله علیه وسلم باین سه تن بیعت کردند و زمانی حکومت بدست انان بود و این موضوع از قطعیات تاریخ است و اگر شیعه و سنی بدور از احساسات تامل کنند، هر دو درین مورد همنظر اند ..."

حقیقت هم دا دی چې سنیان د شیعه عالمانو له نظره کافران نه دي په همدې ډول سني علما هم په شیعه گانو باندې د کفر فتوی نه صادروي خو کله چې د پرستیژ یا سیاست سیالی شروع کیږي نو په رڼو سترگو کښې یو پر بل ډول ډول تورونه لگول کیږي. دښمنانو ډېر څله هڅه کړې ده چې د افغانستان د خلکو ترمینځ د مذهب یا قومیت په نومونو د کرکې دیوالونه ودروي خو له ښې کبله چې د افغانستان ټول اقوام او د هر مذهب پیروان د زړونو سپیځلتیا لري، پردیو تبلیغاتو ورباندې دومره ژوره اغېزه نه ده کړې. البته د تودو جگړو په جریان کښې ځینې انتقامي ناوړه پېښې تکرار شوې او د جگړو په جریان کښې د داسې پېښو احتمال زیات موجود وي، سره د دې هم په افغانستان کښې د جگړو په حالاتو کښې هغسې ناوړه حوادث پېښ نشول چې په ځینو نورو هېوادو کښې یې په انسانیت باندې د شرم خولې راوستلې.

له بده مرغه راډیوگانو ډېر څله داسې خبرونه خپاره کړل چې د ځینو ښارونو په جوماتونو کښې د لمانځه په ولاړو جمعو باندې کلاشینکوفونه وچلېدل.

د جهاد د پیل کیدو په کلونو کښې زمونږ د سیمې یو مولوي صاحب لګیا وو د عاشورې د ورځې د لمانځنې په ترڅ کښې یې د امام حسین (رض) د شهادت په فلسفه رڼا واچوله او ویې ویل: د امامانو پاک ارواح زمونږ په سپیڅلي او جهاد پالونکي خاوره نظر لري او هیله لري چې د اسلام راتلونکي تکړه مجاهدین او مجتهدین به له دې خاورې څخه سرونه راپورته کوي. ده دا خبره هم وکړه چې د هند د لوی علمي او روحاني شخصیت شاه ولي الله صاحب پیشګویي دا ده چې وروستنی مهدی به په افغانستان کښې را پیدا کیږي.

له هغه وروسته ما (لیکوال) ته خپلو مطالعاتو دا خبره جوته کړه چې شاه ولي الله صاحب د اسلامي علومو د پوهاندی ترڅنګ د اجتماعي علومو یو متبحر عالم هم و څکه خو د پاکستان علمي مراکز ده ته د ټولنپوهاند (جامعه شناس) په نظر ګوري. ده چې د هند د تاریخ په ډیرو بدو شرایطو کښې له احمد شاه بابا څخه د هند د مسلمانانو د نجات له پاره مرسته غوښتله. نو د یو ټولنپوهاند په توګه د افغانانو تاریخي کردارونه د ده په مخکې پراته وو. شیر شاه سوري لومړنی سړی و چې په هند کښې یې مواصلاتي نظام جوړ کړ او د تمدن د پرمختګ او ترقی بهیرونه یې د سړکونو او رباطونو په جوړولو سره ګړندي کړل او ورسره یې د اجتماعي عدالت یو مثال قایم کړ. خو د عیاشی له پاره یې مجللې ماڼی جوړې نه کړلې. شاه جهان د خپلې محبوبې له پاره د تاج محل ماڼی جوړه کړه خو په کندهار کښې د احمد شاه بابا د مور زیارت د یو ملنګ د زیارت په څیر ډیر ساده دی. په همدې ډول د میرویس نیکه او احمد شاه بابا مقبرې هم د دوی د تاریخي لویښتونو په تناسب مجللې نه دي.

يو زيات شمير مورخين ليکي چې د شير شاه سوري او احمد شاه بابا او داسې نورو افغاني مشرانو ژوند ساده او زړونه او دماغونه يې د کينو او فاسدو انګيرنو څخه پاک وو په خپله د احمد شاه بابا د خولې خبره ده چې " ښه هغه دي چې يې د زړه ښيښه صفا وي" دوی د تجمل او عياشۍ څخه ځانونه ساتلي وو او د استکبار نظريه يې عملاً رد کړې او غندلې وه.

د اسلامي دنيا د امامت له پاره په همداسې جامعوکښې شرايط برابريدلای شي چې "ابدالي" شخصيتونه يعنې د خدای دوستان پکښې را پيدا کيږي او ډيريږي. له همدغه امله علامه اقبال هم د خپل ژور تفکر او عميق اجتماعي تحليل له مخې پيش بيني کړې ده چې د افغانانو " شجاعت، صداقت" په دوی کښې د اسلامي امامت صلاحيتونه پياوړي کړي دي چې دوی بايد دا درس ډېر ښه زده کړي. نو که افغاني ټولنه خپل کار او فکر ته آزاده پريښودل شي او د دې تاريخي ملت ارادې د ستراتيژيکي لومو څخه آزادې وساتلې شي.په دې ټولنه کښې به بيا د سيد جمال الدين افغان په څير شخصيتونه را پيدا شي چې هره اسلامي ټولنه به له هغه سره د خپلولۍ رشتې تړي او هر څوک به يې خپل ګڼي څوک به يې سنيان ګڼي او څوک به يې شيعه ګان بولي عرب او عجم به يې په ګډه په نامه فخر کوي .

که يو ځل په افغانستان کښې علمي او فرهنګي مرکزونه جوړ شول هغه به د علمي خېړنو او بين المللي سيمينارونو له لارې دا دومره زياتې شوي مذهبي فرقې او فقهي د ايمان او عقيدې په مزي باندې وپېيي او نړۍ والو ته به يقيناً يو غوره اجتماعي، اقتصادي او سياسي نظام په لاس ورکړي هغه به د علامه اقبال د هيلې سره سمه د اسلام په کرښه روانه ټولنپاله ولسواکي وي.

مأخذونه

۱. افغانستان در پنج قرن اخیر، اثر میر محمد صدیق فرهنگ

۲. آریانا، اثر مرحوم احمد علی کهزاد، منتشره سال ۱۳۲۰ شمسی

۳. افغانستان در مسیر تاریخ، اثر مرحوم میر غلام محمد غبار، منتشره ۱۳۷۰ شمسی

۴. احمد شاه بابا ، اثر میر غلام محمد غبار ، منتشره ۱۳۲۲ شمسی

۵. تاریخ افغانستان بعد از اسلام نوشته پوهاند عبدالحی حبیبي

٦. تاریخ مختصر افغانستان // // //

۷. افغانان از مونت استوارت الفنستون، ترجمه محمد آصف فکرت

۸. بنو یا زموږ افغاني سرحد، د اس، اس تاربرن د اثر پښتو ترجمه

۹. افغانستان څنګه تباه شو؟ لیکوال جنرال رحمت الله صافی

۱۰. پژوهشی در تاریخ هزاره ها ، د حسین علي یزدانی "حاج کاظم"

۱۱. ژب و یشنه او طوفان ، د مرحوم کوثر غوریا خیل د فیلولوژۍ دوه کتابونه

۱۲. پښتو چاپي آثار (د یو نړیوال سیمینار د مقالو مجموعه) د پښتو د پراختیا او پرمختیا د اداري خپرونه.

۱۳. شماره (۷۵۰) مجله سپید و سیاه ایرانی منتشره سال ۱۳۴۶.
۱۴. حقایق و تحلیل و قایع سیاسی افغانستان از سقوط سلطنت تا ظهور طالبان، اثر عبدالحمید مبارز منتشره سال ۱۳۷۶
۱۵. فرهنگ، علوم سیاسي از غلام رضا علي علی بابایی، تهران سال. ۱۳٦۲
۱٦. د کابل مجلې د ۱۳۱۴- ۱۳۱۸ کلونو کلیکسیونونه.
۱۷. کلیکسیون جریده ایران باستان که در زمان قدرت هیتلر نشر و بخش می گردید.
۱۸. برتانوی هندوستان ته د امیر حبیب الله خان د مسافرت د وخت د انګریزي جرایدو د خپرونو او تبصرو کتینګونه چې د کوټې د ښار پخواني ښاروال سردار محمد ایوب خان ورډګ د خپلو انتیکو اثارو په مجموعه کښې ساتلي دي.
۱۹. افغانستان گذرگاه کشور گشایان، مولف: جارج ارني مترجمان: پوهاند دکتور سید محمد یوسف علمي و پوهاند حبیب الرحمن هاله. سبا کتابخانه حمل ۱۳۷۰ هـ ش
۲۰. افغانستان خاتمه دهنده تسلط دهشتناک شوروی نویسنده بروس ریچاردسن مارچ ۱۹۹٦ مترجم دکتور سید خلیل الله هاشمیان.
۲۱. افغانستان د لویې لوبې ستیج د لیکوال یو بل اثر د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنه ۱۳۷٦ ش.
۲۲. دهه قانون اساسی ، مولف صباح الدین کشککی، ناشر: شورای ثقافتی جهاد افغانستان سال ۱۳٦۵ ش.
۲۳. د افغانستان په شمالي ولایاتو کي د پښتنو استوګنځی، مولف: پروفیسر ډاکټر ګل جان ورور ورډګ خپروونکی پښتو اکیډیمي پیښور یونیورسټي. د چاپ کال ۱۹۹۷م.
۲۴. اردو و سیاست، اثر جنرال عظیمي

۲۵. فرهای افغانستان (مجموعه مقالات سیمینار) منتشره شورای ثقافتی ۱۳۶۹
۲۶. د خپلواکۍ لمر خرک (د هوتکو د دورې په باره کې د امان الله خان هوتک یوه څیړنه) د ۱۹۸۹م کال چاپ
۲۷. د اصلاح ورځپانه د ۱۳۴۸ لمریز کال د جدی د ۱۹ نیټې ګڼه.
۲۸. د مجاهد وولس د جریدې بیلې بیلې ګڼې.
۲۹. د وفا جریدې بیلې بیلې ګڼې.
۳۰. د سپیدی مجله دوهمه دوره ـ دریمه ګڼه ۱۳۶۹ لمریز کال
۳۱. ندای اسلام، نشریه شورای عالی جنبش ملی- اسلامی افغانستان، شماره اول سال دوم ۲۵ حمل ۱۳۷۲.
۳۲. ارمغان نشریه فرهنګي، سیاسی اجتماعی شورای عالی جنبش ملی- اسلامي افغانستان شماره اول سرطان ۱۳۷۲ منتشره شهر میمنه، فاریاب.
۳۳. طلوع وحدت ارګان نشراتی حزب وحدت اسلامی افغانستان شماره ۲۲۵، سال دوم، دلو ۱۳۷۱ ش.

34. *Afghanistan the great game. Edited by Roshanne Klass N.Y 10010 1978.*
35. *The struggle for Afghanistan. Nancy peabdy Newell and Richard s. Newell, Cornell University press London 1981.*
36. *Afghanistan a nation in love with freedom by DR. Abdul Hakim Tabibi Library of congress catalog No 85060902 USA / 1985*
37. *The gate way to political science by T.S Nola and Wishand Dass for B.A in India and Pakistan.*
38. *Sociology Rodney stark university of Washington second edition 1987.*

39. A simple study of Sociology by sachdeva and gapta (Based on the latest syllabus of University) Urdu Bazaar Lahore.

40. The social science: concepts and Values by CSI: center for the study of Instruction. California USA

41. Psychology an instrodaction by Charles G Morris University of Michingan 1976.

42. The art of the constitution: an Interview with Robert Badinteter francecs of Justice from 1981 to 1986 news week April/ 1990

43. Long walk to freedom: the autbiography of Nelson Mandela- published in Great Britain in 1994 by Little, Brown and Company.

يادونه:

د څېړنو منابعو په برابرولو کښې راسره انجينر محمد ربّي اماج مرسته کړې ده له دغه امله ورته کور ودانی وايم (وجدي)

PROPERTY OF ARIC Established 1989

ددې اثر ليکوال

خپروونکې د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنه - جرمني

ACSC
Flat # 226, Gulhaji Plaza,
Arbab Road, Peshawar
G.P.O. Box # 630, Peshawar, Pak.
Tel: (091) 841749

M. Asef Wardak
Bendhütter Str 3
41066 Mönchengladbach-Neuwerk
Germany
Tel: 021 61/ 650 650